

OBSAH

Predhovor	7
Úvod	9
1. Metodológia	13
2. Prirodenosť jazyka na príklade prechýľovania	17
2.1 Prechýľovanie ako jazykový a komunikačný problém	18
2.2 Teória prirodzenosti spisovného jazyka na príklade prechýľovania	22
3. Postoje	27
3.1 Sociálne postoje	28
3.1.1 Zložky postojov	29
3.1.2 Funkcie postojov	30
3.1.3 Teórie výskumu postojov	32
3.1.4 Problémy a pojmy	34
3.1.5 Vlastný prístup k problematike	37
3.2 Jazykové postoje	38
3.2.1 O jazykových postojoch na Slovensku	40
3.2.2 Jazykové postoje v českej lingvistike	44
3.2.3 Zhrnutie	45
3.2.4 Vlastné uchopenie jazykových postojov	46
3.3 Prečo treba venovať pozornosť jazykovým postojom?	48
4. Výskum jazykových postojov používateľov spisovnej slovenčiny	50
4.1 Jazyková neistota	54
4.2 Riešenie jazykovej neistoty	60
4.3 Jazykové postoje používateľov k spisovnej slovenčine	68
4.4 Motivácia jazykových postojov	76
4.5 Adekvátne spisovnojazykové aktivity vo vzťahu k reálnym spisovnojazykovým potrebám používateľov jazyka	81
4.6 Zhrnutie	83
Záver	85
Literatúra	90

Predhovor

Spisovná slovenčina je prirodzený jazyk. Prejavuje sa to v používaní jazyka, ako aj v jazykových postojoch používateľov. Naším zámerom bolo odhaľovať naturalizačné tendencie v spisovnom jazyku a v rámci nich jazykové postoje. Zisťovali sme, z čoho tieto tendencie pramenia, ako fungujú v jazyku a aké je ich smerovanie, a to s dôrazom na jazykovokultúrnu prax. Vychádzali sme z hypotéz, ktoré sme konfrontovali so systémovolingvistickým prístupom k spisovnému jazyku, ktorý má v slovenskej jazykovede silné postavenie, osobitne v teórii spisovného jazyka a v jazykovej kultúre. Toto postavenie pramení z mimojazykových faktorov, a preto sme v práci uplatnili interdisciplinárny prístup. Využili sme poznatky zo sociálnej psychológie, etnolingvistiky, sociolingvistiky, xenológie a xenolingvistiky, čiastočne aj z filozofie. Naším výskumom reagujeme na existujúce napätie medzi používateľmi jazyka a jazykovými odborníkmi, ktoré charakterizujú neúspešné pokusy o zlepšenie jazykovej praxe. Jazykoví odborníci argumentujú nezáujmom o zvyšovanie jazykového vedomia u používateľov, resp. ich pohodlnosťou, nezodpovednosťou voči spisovnému jazyku ako národnej hodnote. Ukazuje sa, že je potrebné skúmať vzťah používateľov k spisovnej slovenčine, poznávať ich cez prizmu jazykového správania a konania v jazykovej komunikácii so zreteľom na jazykové postoje používateľov k spisovnému jazyku, v ktorých sa ukazujú ich potreby, záujmy a ciele. V súvislosti s jazykovými postojmi vyvstáva množstvo otázok, preto práca obsahuje teoretický vstup do oblasti sociálnych a jazykových postojov. Načrtli sme vývin teoretického myslenia o postojoch v zahraničí aj na Slovensku a v závere výkladu sme sa pokúsili o vlastné uchopenie pojmu. Interpretáčna časť ťaží z vlastnej definície jazykových postojov a aplikuje ju na oblasť virtuálneho jazykového poradenstva, ktoré sa oproti oficiálnym jazykovým poradiam vyznačuje osobitnými charakteristikami. Jazykové postoje sú významným prostriedkom na znižovanie jazykovej neistoty. Na ich základe používatelia hodnotia jazykové prostriedky a opierajú sa pritom o vlastné jazykové vedomie aj o povedomie. Výsledkom hodnotenia je odôvodnená akceptácia alebo odmietnutie hodnotených jazykových prostriedkov, preto sa jazykové postoje javia ako významný a relevantný prostriedok poznávania naturalizácie jazyka. Cieľom našej práce je podporiť myšlienku prirodzenosti spisovného jazyka, ktorá má potenciál uplatniť sa aj na poli teórie spisovného jazyka. Akceptácia uvedených myšlienok by smerovala k zmene jazykovej kultúry, ktorej ambíciou by bolo upevňovanie jazykového povedomia používateľov a zároveň ich jazykového sebavedomia, čím by sa výrazne znížila závislosť od jazykových autorít a zvýšila by sa ich jazykovokultúrna sebestačnosť.

Úvod

Prirodzenosť sa v deskriptívnych výkladoch pripisuje všetkým jazykom, ktoré vznikli vlastným vývinom v komunikácii ľudí. Ich protikladmi sú tzv. umelé jazyky, ktoré nie sú výsledkami diachrónneho vývinu, ale vznikli ako ľudské konštrukty, tzn., že ľudia im určili ich podobu priamo, intencne. Spisovná slovenčina sa v tom zmysle konštituovala ako prirodzeno-umelý jazyk. Jej základ tvoril prirodzene vytvorený stredoslovenský kultúrny variant z okolia Liptovského Mikuláša, ktorý bol doplnený prvkami z iných prirodzených kultúrnych foriem jazyka (hlavne zo západoslovenskej kultúrnej slovenčiny). Pod vplyvom vonkajších zásahov dosiahla takú podobu, akú má dnes vo vlastných kodifikačných príručkách. Uvažovanie o prirodzenosti jazyka pramení z hypotézy, že vývin spisovnej slovenčiny dospel do štádia, keď ju možno považovať za prirodzený jazyk. Žiada sa dodať, že prirodzenosťou nemyslíme už jestvujúci stav v minulosti, pretože tým by sme sa dopustili značného anachronizmu. Pod pojmom prirodzená spisovná slovenčina rozumieme taký jazyk, ktorý si používatelia osvojujú neintencne v sociálnej interakcii, rozvíja sa v komunikácii, tzn., že slúži nielen ako nástroj dorozumievania, ale aj ako prostriedok na dosahovanie istých cieľov. Vo výskume sme nahliadali na používateľov jazyka cez prizmu ich (meta)jazykového správania a konania¹, ktoré a) sú súčasťou komplexného sociálneho bytia človeka a v ktorých b) sa prejavujú ich spisovnojazykové potreby, záujmy a ciele. Inak povedané, náš prístup vychádza z ideí pragmatizmu.

Cieľom nášho výskumu bolo odhaliť procesy naturalizácie spisovného jazyka v spoločenskej situácii 21. storočia, ktoré sa odrážajú v synchrónnom stave jazyka, v jazykových postojoch používateľov, v ich jazykových potrebách a v nárokoch, ktoré kladú na spisovný jazyk. Prácu sme rozdelili do štyroch častí:

1. časť – Prirodzenosť spisovného jazyka na príklade prechýľovania
2. časť – Sociálne a jazykové postoje
3. časť – Výskum jazykových postojov používateľov k spisovnej slovenčine
4. časť – Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk (záver)

Prvú časť tvorí prípadová štúdia, v ktorej sa venujeme vysvetľovaniu prirodzenosti spisovného jazyka na príklade prechýľovania ženských priezvisk. Prípadovú štúdiu o prechýľovaní sme poňali teoretickoexplanačne, keďže nejde vyslovene o praktický výskum daného javu prostredníctvom sociolingvistických metód. Štúdiu nepredchádza

---

¹ Ako dva základné prejavy ľudskej činnosti považujeme správanie a konanie človeka: „človek je behaviorálno-akčná bytosť, t. j. aktívna bytosť, ktorá funguje na základe koordinácie svojho správania (jej behaviorálna stránka) a konania (jej činnostná stránka; jej aktivita teda zahŕňa správanie a konanie, čiže činnosť).“ (Dolník, 2018, s. 302). To, čo Juraj Dolník nazýva činnosťou, my sme nazvali chovaním. Pri úvahách o spisovnosti tohto pojmu vychádzame z výroku Jozefa Mlacka: „Špecifickým prípadom na osi spisovnosť — nespisovnosť sú v slovníku tie nemnohé slová, ktoré sa nehodnotia ako nespisovné, ale zároveň sa nepokladajú za najvhodnejšie prostriedky. Tieto slová sa tu teda pokladajú za spisovné (vytlačené sú polotučne), ale po charakteristike ‚vhodnejšie‘ sa k nim pridáva synonymum, ktoré sa viac odporúča pre dobrú jazykovú prax. Napr. **chátrať** vhodnejšie **rozpadávať sa**, **pustnúť**; **chovanie** vhodnejšie správanie; **chovať** sa vhodnejšie **správať** sa atď.“ (Mlacek, 1998, s. 12). V tomto zmysle sme nepociťovali nevhodnosť použitia výrazu, keďže sme ho náležite významovo zaťažili.

širší teoretický výklad o prirodzenosti jazyka, pretože v našej práci nadväzujeme (hoci nie explicitne) na práce iných autorov, ktorí prirodzenému (spisovnému) jazyku venovali pozornosť prakticky od konca 60. rokov minulého storočia, pravda, prívlastok prirodzený nepoužívali terminologicky. Spomeňme si napr. na výskum mestskej reči, realizovaný v 60. rokoch pod vedením Eugena Paulinyho, ďalej výskum Jozefa Horeckého v 70. rokoch minulého storočia, ktorý vyústil do stratifikačnej koncepcie slovenčiny ako národného jazyka a ktorý vychádzal z teórie jazykovej komunikácie založenej na komunikačných aktoch. Treba tiež spomenúť výskumy dynamiky slovenčiny (80. roky), reprezentované monografiami *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989), *Dynamika slovenskej morfológie* (Dvonč, 1984). Osobitný prínos mali sociolingvistické práce, ktoré sa u nás presadili najmä v 90. rokoch minulého storočia, napr. výskum *Slovenčina v súčasnej komunikácii* (1989) či zborníky *Sociolinguistica Slovaca*. Z ďalších významných prác môžeme spomenúť kolektívnu monografiu *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (Dolník a kol., 2010), ale aj jedno číslo *Jazykovedných štúdií XXXII* (2015) s názvom Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty, ktoré bolo vydané pri príležitosti jubilea Pavla Žiga a ktoré je príkladom toho, z koľkých možných perspektív možno na prirodzený jazyk nahliadať. V našej práci rátaťme s tým, že téma prirodzenosti jazyka je v slovenskej jazykovede dostatočne známa a uznaná už pol storočia. Našu pozornosť sme obrátili na to, čo je v jazyku prirodzené, resp. na to, ako vysvetľovať prirodzenosť a ako ju implementovať do teórie spisovného jazyka. Nesmie sa nám však prekrižiť interpretácia výrazu prirodzenosť v naturalizačnej teórii s jej chápaním v teórii prirodzenej gramatiky. Príklad prechýľovania nám poslužil ako synekdochická skratka (pars pro toto) na konštatovanie, že a) spisovná slovenčina naozaj je prirodzeným jazykom, b) prirodzenosť má svoje korene v správaní a konaní používateľov jazyka, c) aby bola jazyková kultúra efektívna, musí poznať svojich používateľov, d) najvhodnejším spôsobom poznávania používateľov jazyka je výskum jazykových postojov. Štúdia je nápadným príkladom konfrontácie dvoch prístupov k jazyku, a to systémovolingvistického a komunikačno-pragmatického. Duch tejto opozície je prítomný v celej našej práci.

Nosnú časť práce predstavujú kapitoly o postojoch a jazykových postojoch, ktoré sa skladajú z teoretickej časti a z výskumnej časti. Teoretická časť osvetľuje postoje a jazykové postoje z lingvistického, ale najmä zo sociálnopsychologického hľadiska. Praktická časť obsahuje vlastný výskum jazykových postojov, ktoré sa prejavujú v jazykovej a metajazykovej komunikácii používateľov jazyka. Pri výskume sme vychádzali z tzv. teórie motivovaného riadenia informácií a ako zvlášť užitočný sa ukázal pojem jazyková neistota (Affifi – Weiner, 2004, s. 167 – 190). Vychádzajúc z názvu práce možno právom anticipovať širší kvantitatívny aj kvalitatívny výskum a je pochopiteľné, že čitateľ očakáva výskumné postupy, ktoré by opisali fungovanie živého jazyka v rovine langue a parole (jazyka a reči). V práci sme zaznamenali približne 25 jazykových javov, ktorým sa viac alebo menej venujeme a ktorých povaha pokrýva viaceré jazykové roviny:

a) štylistickú (umelecký štýl – *Dobrá úroda ti zaručí, dobrá nálada ti zaručí*; reklamný štýl – *IKEA, TESCO*),

- b) syntaktickú (*V Ťumeni sú o štyri hodiny viac ako u nás*),
- c) lexikálnu (*špak : ohorok, krabica, vonkoncom, obchod : predajňa, nacítiť sa, puzzle box, troublemaker, shake, drone, šérovat' : zdieľať, tri týždne nazad*),
- d) morfológicko-lexikálnu (*neprechyľovanie domácich priezvisk, duplicitnosť modifikačnej morfémy -ov- v cudzích ženských priezviskách slovanského typu, Karlove Vary : Karlovy Vary*),
- c) morfológickú (skloňovanie – *IKEA, BILLA, TESCO, UNESCO, EUROVEA, JÚLŠ, euro*; väzby – *vyvarovať sa chybám, nechápem tomu, závisieť na/od*; zvratnosť sloviess – *trafiť sa*; gramatický rod – *RTVS*; kategória životnosti – *kone*; skloňovací vzor ulica – *Táne : Táni Keleovej Vasilkovej*),
- d) fonetickú (*Matečná*).

Cieľ práce sme formulovali ako sledovanie naturalizačných tendencií v jazyku a v jazykových postojoch, avšak zámerom bolo odhaliť, z čoho tieto tendencie pramenia (v práci sa nám zreteľne prejavuje pôvod naturalizačných tendencií v pojmoch jazykové povedomie, analógia, asimilačná báza, pragmatická funkcia), ako fungujú v jazyku (v špecifickej situácii riešenia jazykovej neistoty) a aké je ich smerovanie s osobitným dôrazom na jazykovokultúrnu prax. Jazykové postoje sú adekvátnym spôsobom výskumu naturalizácie jazyka, pretože sú súčasťou riešenia jazykovej neistoty vzniknutej v konkrétnej jazykovej komunikácii. Znamená to, že ak sú orientačnou oporou pri znižovaní jazykovej neistoty a prostriedkom jazykového rozhodovania sa, sú vlastne súčasťou jazykovej praxe. V našom prípade nejde o výskum jazykových postojov ako vedľajšej, doplnujúcej zložky systémovolingvistického prístupu. Naš pohľad na danú problematiku sa rozšíril, pretože zároveň máme možnosť priamo interpretovať motiváciu, resp. motivačný svet používateľov jazyka. Ukazuje sa, že naturalizácia jazyka sa nemusí prejavovať len ako pozorovaný jav v jazykových komunikátoch, ale môže byť javom vnášaným (niekedy vedome, niekedy nevedomky) do jazykového chovania používateľov, pretože práve to je príkladom, ako používateľ narába s jazykom a ako ho prispôsobuje svojim komunikačným potrebám.

Našou prácou reagujeme na vyjadrenia jazykových kritikov, že niet napätia medzi kodifikáciou a používateľmi jazyka: „Oponenti jestvujúcej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry síce upozorňujú na možné konfliktné situácie medzi terajšou kodifikáciou a používateľmi, ale o nijakých pozoruhodnejších konfliktných prejavoch nevieme.“ (Kačala, 2009, s. 27). Prax však dokazuje opak. Jazykoveda, najmä oblasť teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, pôsobí vo veľkej miere autonómne, izolovane od zvyšku jazykového spoločenstva, a to aj napriek tomu, že predmetom jej bádania je národný jazyk ako sociálny jav. Izolácia jazykovedy je zo strany používateľov pociťovaná ako fakt, čo sa prejavuje v rôznych oblastiach. Napríklad v oblasti edukácie sa najčastejšie kritizujú práve monitorovacie testy Národného ústavu certifikovaných meraní vzdelávania. V oblasti jazykovej kultúry sa udržiava hierarchické postavenie jazykových odborníkov, ktorí poučujú používateľov prostredníctvom jazykových poradní. Azda najmarkantnejšie je to v oblasti kodifikácie a dohľadu nad používaním jazyka, kde si svoje miesto (a prestíž) udržiava Ústredná jazyková rada, ktorá každoročne vypracúva správy

a vydáva návrhy opatrení na zvyšovanie úrovne jazykovej praxe, pričom nedochádza k aktualizácii základných kodifikačných príručiek a opakovane sa konštatuje zlý stav používania spisovného jazyka. Izolácia a autonomizácia odborníkov sa na druhej strane prejavuje v autonómnych jazykovokultúrnych aktivitách používateľov jazyka, ktorí postupne menia svoje postavenie v súčasnej jazykovokultúrnej situácii, vykazujú tendenciu aktívne sa zúčastňovať na tvorení spisovnej jazykovej normy, čím sa síce vytvára priestor pre sociovedeckú komunikáciu, avšak miesto toho sa dostávajú do konfliktu so súčasnou kodifikáciou.

1. Metodológia

V našej práci nahliadame na jazyk ako na sociálno-kultúrny jav, s čím súvisí aj zvolená metodológia, kombinujúca rôzne prístupy k jazyku, napr. etnolingvistický, xenolingvistický, sociolingvistický, ale aj poznatky rôznych vedeckých odborov, napr. sociálnu psychológiu a sčasti aj filozofiu. Z toho vyplýva použitá terminológia.

Jazyk a spoločnosť. Spoločenská podstata človeka ho determinuje vytvárať sociálne vzťahy v rôznych úrovniach, pričom v každom sociálnom vzťahu zaujíma rôzne sociálne aj komunikačné roly. Vzťah spoločnosť : človek je obojstranný, charakterizuje ho interakcia človeka s jeho okolím. Interakcia ľudí v rámci spoločnosti sa riadi individuálnymi aj kolektívnymi cieľmi. Na dosahovanie cieľov sa vyvinul súbor opakovaných (jazykových) správania a konaní, tzn., že tieto správanie a konania sú intersubjektívne platné a ustálené, štandardizované (konvencionalizované). Na základe opakovaného správania a konania sa sformovali sociálne pravidlá, ktoré charakterizujú jednotlivé sociálne vzťahy. Dané pravidlá si každý jednotlivec osvojuje od malička, v priebehu socializácie. V základe osvojovania jazyka je asimilačno-akomodačné chovanie vo vzťahu k svojmu okoliu. Normálnym stavom jednotlivca v spoločnosti je vzťah medzi sociálnym tlakom, ktorý determinuje človeka správať sa v súlade so štandardizovanými (konvencionalizovanými) pravidlami, a individualizačnými tendenciami v správaní a konaní človeka, čím si zachováva svoju jedinečnosť. Vzťah dvoch „tlakov“ na jednotlivca a ich motivácia sa premietajú do sociálnych (a jazykových) postojov. Hoci sú obe zložky (sociálna aj individuálna) prítomné v mentálnom svete človeka, nachádzajú sa v neustálom stave napätia. Spoločnosť, ktorá je založená na silnom vzťahu jednotlivcov ku kolektívu, sa vyznačuje aj vysokou mierou inštitucionalizovanosti. Jazyk vystupuje v sociálnych vzťahoch ako jedna z inštitúcií, v ktorej sa presadzuje silná normatívnosť. Silný vzťah jednotlivca ku kolektívu vyplýva z jeho sociálnej podstaty, čo má vplyv na uprednostňovanie spoločenských potrieb, záujmov, cieľov. Tie sa pretavujú do mimojazykových motivácií, napr. keď sa jazyk vyzdvihuje ako národná hodnota. Poukazujeme na to, že sa ako významný sociálny činiteľ, okrem sociálnych vzťahov, pravidiel, sociálnych postojov, prejavujú ideológie: „Jazykovú ideológiu predstavuje interpretácia roly jazyka v istej etnickej, resp. národnej societe z pozície reprezentujúcej nadvládu istého sociálneho subjektu.“ (Dolník, 2010b, s. 114). Ide o ustálený systém jazykových postojov, ktorých podstatou je udržiavať sociálne vzťahy používateľov jazyka, ktoré charakterizuje závislosť od jazykových autorít. To znamená, že v pozadí jazykových ideológií je utilitárny moment – moc. Na druhej strane však badať aj demokratizačné tendencie, ktoré sú podporované individualizáciou používateľov jazyka. Spolu s diferenciaciou spoločnosti sa diferencujú aj potreby, záujmy, želania, ciele používateľov, ktorí reagujú na zmeny diferenciaciou jazyka a sfér jeho používania. Ako základ im na to slúžia prirodzene osvojené jazykové štruktúry. V danom prípade jazyk funguje ako prirodzená sociálna inštitúcia, jeho existencia tkvie v osvojených pravidlách v sociálnej interakcii. Vo vzťahu k dvom tendenciám hrá významnú úlohu tradícia, ktorá „udržiava istý spôsob správania“ (Dolník, 2017,

s. 132). Tradične sa však v spoločnosti presadzuje vzťah k jazyku ako k národnej hodnote. Sociálny aspekt jazyka sa tak spája s kultúrnym aspektom.

Jazyk a kultúra. Vzťah jazyka a kultúry možno charakterizovať v dvoch rovinách, tzn. v rovine tradície ako udržiavania istých zvyklostí, obyčajov. Jazyk tu vystupuje ako kultúrotvorné médium (porov. Dolník, 2010a, s. 81 – 89). Na druhej strane možno naň nahliadať ako na objekt kultivácie. Kultivácia je cieľavedomá činnosť človeka zameraná na zdokonaľovanie, zlepšovanie istého objektu, ktorý mu slúži na uspokojovanie určitých potrieb. Ábel Král a Anna Rýzková charakterizujú kultúru v užšom zmysle ako „výsledok (stupeň, stav) kultivujúcej činnosti človeka zaradený do systému spoločenských hodnôt (posudzovaný v ňom) a prejavujúci sa v človekovi“ (Král – Rýzková, 1990, s. 18). Aj vo vzťahu jazyka a kultúry možno badať dve tendencie: ide o kultiváciu, zdokonaľovanie v zmysle dosahovania jazykového ideálu, čím sa má dosahovať aj kultivácia celej spoločnosti: „Možno vysloviť tézu, že ak klesá a zaostáva kultúra jazyka a jazyková kultúra, záporne sa to prejaví na kultúrnej úrovni spoločnosti, a to nie len na jej duchovnej, lež aj na materiálnej kultúre.“ (Král – Rýzková, 1990, s. 34 – 35). Hodnoty a ideály súvisia s hodnotiacou kompetenciou človeka a s jeho motivačným svetom, ideál je produktom idealizačnej potreby človeka (porov. Dolník, 2010a, s. 116). V opozícii k jazykovému ideálu sa v jazykovej kultúre vytvára druhá tendencia, ktorú možno charakterizovať vo vzťahu k reálnym potrebám, vo vzťahu k motivačnému svetu človeka v konkrétnej jazykovokomunikačnej situácii. V danom prípade kultivácia nie je zdokonaľovanie jazyka, ale jeho prispôbovanie a diferenciacia, pričom proces, stav, stupeň rozvoja jazyka zodpovedá reálnym potrebám jeho nositeľov. Kým v prvom prípade znamená kultivácia odklon od prirodzeného (vytvára sa kultúrny, ideálny poriadok), v druhom prípade ide o príklon k prirodzenosti (vytvára sa prirodzený, reálny poriadok).

Jazyk a prirodzenosť. Pomerne ťažké vymedzenie a opis tohto vzťahu sú dané významovým rozptylom slova prirodzený. Juraj Dolník (2015, s. 64 – 70) ho vysvetľuje pomocou niekoľkých opozícií: prirodzený : nadprirodzený, prirodzený : nadobudnutý, prirodzený : umelý, prirodzený : nezodpovedajúci povahe (danej entity), prirodzený : vymykajúci sa z normálnosti. V úvode sme spomínali prirodzené jazyky (v opozícii k umelým, t. j. intencne vytvoreným jazykom), ktoré sa sformovali vlastným vývinom v komunikácii ľudí. Explicitne možno povedať, že sú výsledkom inej intencnej činnosti, komunikácie. V tomto zmysle sa hovorí o jazyku ako o fenoméne tretieho druhu (Rudi Keller; porov. Dolník, 2013, s. 109 – 110). Komunikáciou človek dosahuje svoje zámery, ciele, je súčasťou interakcie ľudí. Rovnakým spôsobom je jazyk aj osvojovaný, pričom v základe osvojovania jazyka je opakovanie, t. j. imitácia jazykových štruktúr a pravidiel. Imitácia je možná vďaka interpretačnej kompetencii človeka. Pri poznávaní sveta človek odhaľuje opakovaný výskyt javov, identifikuje ich ako rovnaké, čím ukazuje, že im rozumie. Používaním istých opakovane vyskytujúcich sa jazykových štruktúr a pravidiel v komunikácii sa dosahuje porozumenie medzi komunikantmi, čo sa následne overuje tým, že je komunikácia úspešná alebo neúspešná. Hodnotenie je tu implicitne prítomné, avšak je uplatňované v súlade s jazykovým povedomím používateľov, ktoré treba chápať ako nevedomované uplatňovanie pravidiel bez toho, aby ich človek potre-

boval zexplicitňovať (op. jazykové vedomie). Ak však toto poznanie konfrontujeme s koncepciou súčasnej teórie spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry, vynárajú sa otázky, ako si táto koncepcia predstavuje fungovanie jazyka, akú povahu mu prisudzuje. Odpoveď je jednoduchá, pretože ide o koncepciu založenú na základoch abstraktného systému, hoci aj do jej argumentačného aparátu spadá pojem prirodzenosti, pretože práve ňou sa argumentuje v situácii, ak sa používatelia správajú v rozpore s jazykovým systémom. Lenže toto hodnotenie prirodzenosti sa uplatňuje v súvislosti s jazykovým vedomím používateľov: „Vyústenie tejto prirodzenosti možno hľadať vo vedomom úsilí odborníkov a majstrov jazyka o podporovanie tejto prirodzenosti, v úsilí o vyššiu jazykovú kultúru celého národného spoločenstva, ako aj o prijímanie pozitívnych krokov v oblasti jazykového vzdelávania a v popularizácii jazykovedných poznatkov.“ (Kačala, 2020, s. 16). Prirodzené sa ešte spája aj s významom normálne (bežné), pričom táto normálnosť sa vyskytuje v dvoch modalitách. Pre používateľa jazyka je prirodzené (normálne), že používa jazyk tak, ako si ho osvojil v komunikácii na základe jazykového citu (povedomia), ale prirodzené sú aj zásahy doň, a to v súlade s jazykovým vedomím. Dôležité však je, ako sa tieto zásahy prejavujú, tzn., čo vyvolávajú.

Jazyk a jazykové pravidlá. Existencia pravidiel, resp. ich teoretické uchopenie vychádza z povahy jazyka. Vznik a upevnenie pozície systémovolingvistického prístupu vyplynulo z potreby zobjektívniť jazykovedu, čím by sa vyrovnala iným vedám, ktorých predmetom skúmania sú prírodné objekty. Dodnes sa jazyk chápe ako objekt, ktorého sa človek zmocňuje jeho poznaním (porov. Král – Rýzková, 1990, s. 32). Jazyk v prírodovedeckom zmysle je systémom jazykových jednotiek, ktorý sa vyznačuje osobitnými pravidlami zreťazovania, usúvňazňovania. Tieto pravidlá majú objektívnu platnosť, tak ako prírodné zákony. Bežne sa však stretávame s odchýlkami, ktoré spochybňujú výlučnosť, resp. nevyhnutnosť jazykových zákonitostí. V priebehu rokov dospela jazykoveda k uznaniu spoločenskej (kultúrnej) povahy jazyka, a teda aj jeho pravidiel, resp. sa chápe ako prírodno-spoločenský jav. Sila prírodovedného prístupu tkvie v racionálnom opise jazyka, ktorý sa riadi striktnou logikou (porov. Dolník, 2013, s. 20). Ako je však možné, že jazyk akceptuje odchýlky, ktoré nie sú v súlade so systémovou racionalitou, logikou? Dostávame sa k otázke spôsobu existencie jazykových štruktúr a pravidiel, ako aj k otázke spôsobu existencie všetkých javov vo svete. Narážame tak na tradičný spor o univerzálie, na spor antických realistov a nominalistov, t. j. spor o to, či existuje okrem zmyslovo vnímateľného sveta aj druhý svet ideí, ktorý je dokonalejšou verziou toho, čo prežívame. Do opozície sa dostávajú dvojsvetový a jednosvetový prístup (viac k téme pozri Dolník, 2012, s. 127 – 141). Jazykovedný opis systému implikuje myšlienku o dvoch svetoch, v ktorých jazyk existuje rovnako reálne, hoci jeden z nich je abstraktný, ideálny odraz chaotickej, neusporiadanej reči. Na dosiahnutie dokonalosti rečových prejavov je žiaduca aplikácia jazykových štruktúr a pravidiel v tom zmysle, ako ich vo svojom opise abstrahovala veda. Uplatňovanie racionálnej logiky v sebe skrýva „logickú pascu“, pretože ak hovoríme alebo myslíme o jazyku, nejde to predsa inak než jeho objektivizovaním. To však neznamená, že jazyková logika zodpovedá racionálnej logike. Napr. objektívne je dané, lebo tak sme k tomu dospeli abstrakciou, že všeobecné pomenovania žen-

ského rodu sa odvodzujú z mužského základu o. i. aj pomocou koncovky *-ka* (*strojár-ka, lekár-ka, maliar-ka, azylant-ka*). Logicky je preto k slovu *utečenec* ženským pendantom *utečenka* (porov. elektronický *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003). Avšak v súvislosti s aktuálnou medzinárodnou ekonomickou a politickou situáciou sa začal v komunikácii ustáľovať tvar *utečenkyňa*. Daný tvar možno vysvetliť tak, že používatelia hľadajú oporu pri narábaní s jazykovými prostriedkami v príkladoch z bežnej reči. Analogicky sa tak vytvoril tvar, ktorý zodpovedá iným formálne podobným slovným dvojiciam, napr. *letec : letkyňa, plavec : plavkyňa, zajatec : zajatkyňa, vedec : vedkyňa, zamestnanec : zamestnankyňa* a pod. Používatelia teda nehľadajú abstraktné pravidlo, podľa ktorého by slovu prisúdili správnu štruktúru. Ich jazyková realita sa odohráva v jednom svete: „Jazyk existuje len ako činnosť, jestvuje len používanie jazyka.“ (Dolník, 2012, s. 138). Pravidlá tak existujú len v praxi: „Rozumenie pravidlu je riadené zodpovedajúcimi príkladmi a zároveň príkladom rozumieme tak, že sú to príklady istého pravidla.“ (tamže, s. 140 – 141). Rozumenie pravidlu znamená jeho interpretáciu v konkrétnej jazykovokomunikačnej situácii.

2. Prirodzenosť jazyka na príklade prechýľovania

Kým pristúpime k pojmu prirodzenosti jazyka, je dôležité spomenúť myšlienku, z ktorej vychádza teória spisovného jazyka, že základným identifikačným znakom každého národa je jeho jazyk. Z uvedenej axiómy sa vychádzalo už pri samotnom konštituovaní spisovnej slovenčiny v jej prvopočiatoch, vychádzali z nej aj Tézy o slovenčine, ktoré predstavil Jozef Ružička v r. 1966 na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach, či *zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky 270/1995 Z. z.*, ktorý v samom úvode hovorí: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky aj všeobecným dorozumievacím prostriedkom jej občanov, ktorý zabezpečuje ich slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach na území Slovenskej republiky, uzniesla sa na tomto zákone.“²

Vo vývine teórie jazyka sa jazyk ako znak národa chápal rozlične. Kým v starších obdobiach sa „za znak národa pokladal bez diskusie spisovný jazyk, jazyk jeho literatúry v najširšom zmysle“ (Horecký, 1979b, s. 17), približne od polovice minulého storočia sa reflektovala diferenciácia jazyka, ktorá prebiehala súčasne s diferenciáciou spoločnosti. Túto zmenu zachytávajú Tézy o slovenčine: „3. Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu.“ (Ružička, 1967, s. 34). Avšak otvorene o zmene uvažoval Ján Horecký na konci 70. rokov: „S tým súvisí otázka, či jazykovým znakom istého národa je jeho národný jazyk, alebo jeho spisovný jazyk.“ (Horecký, 1979b, s. 17). J. Horecký priniesol odpoveď v podobe novej koncepcie slovenčiny ako národného jazyka diferencovaného na jednotlivé jazykové formy, útvary, pričom vychádzal z teórie jazykovej komunikácie založenej na komunikačných aktoch. Inak povedané, v centre pozornosti už nestál spisovný jazyk v opozícii k nespisovnému ľudovému jazyku, resp. k nárečiam, ale národný jazyk so všetkými svojimi útvarmi, medzi ktorými má najprestížnejšie postavenie jeho spisovná podoba.

Od druhej polovice 20. storočia sa začala vyvíjať teória spisovnej slovenčiny ako národného jazyka, ktorá bola založená na systémovolingvistických základoch. Jazyk sa odvtedy chápe ako abstraktný systém, ktorý sa vyvíja podľa vlastných zákonitostí (Ružička, 1967, s. 36). Systémovosť ako základná vlastnosť jazyka predstavuje hierarchicky najvýznamnejšie kritérium spisovnosti jazykových prostriedkov. Avšak už v r. 1979 predniesol Eugen Pauliny slová, ktoré poukázali na problém s uprednostňovaním kritéria systémovosti: „(...) keď sa nariadením jazykovedcov zavedie (...) forma, ktorá je síce ústrojná, pravidelná, systémová a ,vyplýva zo zákonitostí slovenského jazyka‘, ako sa rado zdôrazňuje (to je vlastne zaklínadlo), zavádza sa vlastne novotvar, ktorý rozrušuje doteraz ustálenú normu“ (Pauliny, 1979, s. 48). Okrem toho sa dotkol pojmu norma,

² Dostupné online: <http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/zakon-o-statnom-jazykuc2.html> [cit. 2019-03-17].

ktorý nechápal ako systém pravidiel regulujúcich spisovný jazyk, ale ako ustálený, zaužívaný spôsob vyjadrovania rátajúci aj s anomáliami, t. j. odklonmi od systému jazyka.

Zaužívanosť (uzuálnosť) tu pritom vystupuje ako synonymum výrazov zvyčajný, vžitý, normálny, prirodzený. Naša pozornosť sa preto obracia na to, čo je v jazyku prirodzené, resp. na to, ako vysvetľovať prirodzenosť jazyka a ako ju implementovať do teórie spisovného jazyka. Jazykovú prirodzenosť sa pokúsime ozrejmiť na špecifickom gramaticko-lexikálnom príklade, na prechyl'ovaní. Špecifickosť spočíva v tom, že sa zameriame na (ne)prechyl'ovanie v propriálnej sfére, ktorá sa oproti apelatívnej lexike vyznačuje istými charakteristickými znakmi, tie si však na tomto mieste nebudeme spomínať. Pripomenieme si len tie myšlienky, na základe ktorých môžeme konštatovať, že prirodzenosť jazyka možno demonštrovať aj v oblasti vlastných mien: „vlastné mená vyrastajú v zásade z lexiky, gramatiky a hláskoslovia svojho jazyka a v spoločenskej komunikácii sa obidve základné jazykové vrstvy stále prelínajú“ (Blanár, 1996, s. 42). Vincent Blanár tiež hovorí, že „štruktúru a vývin vlastných mien zasahuje trvalá interakcia s celým systémom príslušného jazyka“ (tamže) a „z pragmatického hľadiska je dôležitejší apelatívny kontext“ (tamže, s. 158). Ak sa propriálna sféra chápe popri apelatívnej lexike ako osobitný parasystém s určitými osobitosťami, azda ešte krikl'avejšie zapôsobí naše uvažovanie o prirodzenosti jazyka. Pravda, najskôr je potrebné osvetliť si prechyl'ovanie z rôznych hľadísk.

2.1 Prechyl'ovanie ako jazykový a komunikačný problém

V teoretickej onomastike sa prechyl'ovaniu priezvisk doteraz nevenoval príliš veľký priestor, konštatovalo sa len ako odvodzovanie ženskej podoby priezviska od mužskej pomocou modifikačného sufixu *-ov-* a relačnej morfémy *-á*, prípadne len pomocou relačnej morfémy *-á (-a)*, ktoré sa „vyvíjalo súbežne s vývinom dvojmennej pomenovacej sústavy od 13. – 14. storočia. Dnešná úradná prechyl'ovacia prípona *-ová* je pôvodne posesívny sufix, ktorým sa označoval príbuzenský vzťah k otcovi (patronymický vzťah) alebo k manželovi (maritonymický vzťah), prípadne k matke (matronymický vzťah)“ (Valentová, 2013, s. 276). Pravda, je potrebné rozlišovať medzi úradným a neúradným antroponymickým pomenovaním (Blanár, 1950, s. 22). Kým v neúradnom, t. j. v živom úze utvorenem v užšej spoločenskej komunikácii vždy prevládala bohatá variantnosť v spôsoboch tvorenia vlastných mien a v prechyl'ovacích príponách, úradná podoba mena je zjednotená, má uvedenú štandardizovanú podobu. Kodifikovaním výhradnej podoby ženského priezviska sa vytvoril a ustálil dominantný slovotvorný a deklinačný typ priezvisk zakončených na samohlásku *-á/-a* s adjektívnou deklináciou (porov. Ološtiak, 2010, s. 111). Tvorenie ženských priezvisk je v súčasnosti opísané v *Pravidlách slovenského pravopisu* (2013), teda v kodifikačnej príručke, z ktorej vychádza zákon o štátnom jazyku č. 270/1995, zákon o matrikách č. 154/1994, zákon o mene a priezvisku č. 300/1993, ale aj jazyková kultúra.

Časť jazykových odborníkov, opierajúc sa o dominantný deklinačný typ, hovorí o prirodzenosti, a to v prospech vysvetľovania slovenčiny ako flektívneho typu jazyka, ktorý „nás pri skloňovaní priezviska prirodzene núti (...) prechyl'ovať“ (Valentová, 2013,

s. 263). Ide tu o systémový prístup: „Miera prirodzenosti istého morfológického javu závisí od toho, ako zodpovedá princípu systémovej primeranosti.“ (Dolník, 2013, s. 139). Jazykový prostriedok je systémovo primeraný, ak sa jeho tvarotvorný základ a tvarotvorný formant zhodujú so štruktúrnymi vlastnosťami príslušného systému (tamže). Jazykový systém je výsledkom abstrakcie. Znamená to, že sa odhliada od nerelevantných vlastností jazykového javu. V prípade tvorenia ženských priezvisk sa odhliadlo od iných spôsobov, ktoré boli typovo menej frekventované, avšak v živom úze existujú. Koncovka *-ová* je vyabstrahovaným tvarotvorným formantom, ktorý sa zhoduje so štruktúrnymi vlastnosťami jazyka. Prisudzovanie vlastnosti „prirodzený“ vo vzťahu k abstraktnému jazykovému systému určuje preferenčné reakcie voči jazykovým javom. Preferenčný vzťah odborníkov sa premieta do hodnotenia jazykových prostriedkov ako „správnych, adekvátnych“. Človek sa má podľa svojej prirodzenosti jazykovo správať a konať tak, aby sa zachovala stabilita abstraktného systému. Konanie proti prirodzenosti systému a proti prirodzenosti jeho zákonitostí a jeho zmien sa javí ako nesprávne, neadekvátne, neústrojné a pod. a každý používateľ jazyka, ktorý chce používať alebo používa jazykové prostriedky nesprávne, je hodnotený ako nekultúrny používateľ jazyka (porov. Dolník, 1997, s. 28). V danom prípade je dôležité uvedomiť si vzťah prirodzeného a ideálneho (abstraktný systém, t. j. ideálny)³, pretože na základe neho môžeme pochopiť argumentačný postup jazykovej kritiky.

Význam súčasného parasystému slovenských antroponým z pozície kodifikácie (z pozície ideálneho, z pozície systémovej lingvistiky) sa hodnotí ako integračný činiteľ jazykového spoločenstva. Odráža sa v ňom prirodzenosť morfológických štruktúr, ale nekladú sa otázky, ktoré by vysvetlili diferenciačné tendencie v používaní vlastného mena miesto integračných. Prečo chcú používateľky jazyka, často uvedomelé Slovenky, zasahovať do súčasnej kodifikácie, resp. jazykového zákona? Aké odôvodnenie má vedomé používanie neprechýlenej podoby priezviska, hoci prirodzená morfológia káže konať inak? Ako je možné, že sú akceptované nedôslednosti v používaní vlastných mien, napr. *Czibulková – Czibulka, Kirschnerová – Kirschner, Rolinsová – Rolins*? Dáva nám čisto jazykový, vyabstrahovaný, ideálny pohľad na problematiku adekvátne odpovede na dané otázky?

Pri uvažovaní o nastolených otázkach (najmä o poslednej) prichádzame k záveru, že je potrebné prehodnotenie doterajších náhľadov na spisovný jazyk, ktorý sa ešte stále vníma ako izolovaný od spoločenského správania ľudí, čo sa zreteľne prejavuje v prípade fungovania vlastných mien. Spätosť antroponým so spoločnosťou však konštatuje už V. Blanár: „Existenčným poľom onymie a onymických sústav je spoločenská komunikácia. Preto jednou zo základných úloh onomastiky je výskum spoločenského fungovania vlastného mena. (...) Pre niektoré procesy spoločenského fungovania vlastných mien nie sú natoľko charakteristické exaktné pravidelnosti ako skôr individuálne postoje, konvenencie, tradícia.“ (Blanár, 2008, s. 11). Týmto výrokom sa V. Blanár dostáva k spoločensko-

---

³ O prirodzenosti a ideáloch, ale aj o prirodzenosti upínania sa na ideály píše J. Dolník (2010a, 2010b, 2013, 2015). Tieto poznatky si v nasledujúcom výklade pripomenieme.

-kultúrnemu poňatiu onymie, ktorého základom je komunikačno-pragmatický prístup k jazyku, teda prístup z hľadiska jeho používateľov v komunikačnej interakcii.

Východiskom komunikačno-pragmatického prístupu k vlastným menám je ich pragmatická determinovanosť. J. Dolník prisudzuje propriám vlastnosť pragmatickej determinovanosti (1998), pričom hovorí o pragmatickosti v troch významoch: 1. dotýkajúci sa rečového aktu, 2. dotýkajúci sa znalosti o objekte ako predpokladu onymickej nominácie, 3. dotýkajúci sa znalosti o osobitostiach zaobchádzania s vlastným menom (Dolník, 1998, s. 24 – 25). Pragmatickosť znamená, že 1. vlastné meno v apelatívnom kontexte slúži nielen na identifikáciu osoby, ale pomenovaním (napr. bez prechýľovacej koncovky) sa sleduje istý zámer nositeľky, 2. osobu, ktorú pomenujeme, poznáme, no ak ju nepoznáme, použitím mena v apelatívnom kontexte si môžeme určité súvislosti (napr. rod) odvodiť, 3. vieme s vlastným menom zaobchádzať tak, ako si to vyžaduje osobitosť nositeľa, jeho zámeru aj kontextu. Komunikačno-pragmatický prístup tak posúva uvažovanie o jazyku z abstraktnej roviny do konkrétnej sociálnej interakcie používateľov jazyka, kde dôležitými pojmami sú komunikačný zámer a kontext komunikácie.

Pri uvažovaní o tom, prečo chcú používateľky jazyka zasahovať do súčasnej kodifikácie, vystupuje do popredia poznatok, že používateľky jazyka cítia, že niet zákona v jazyku, ktorý by ich nútil prirodzene prechýľovať. S vlastným menom chcú zaobchádzať tak, ako to zodpovedá ich zámeru, komunikačným potrebám, záujmom i hodnotám, t. j. ich motivačnému svetu.

Dalo by sa namietat', že neprechýľovanie je nielen nesystémové, ale je aj proti kritériu funkčnosti, ktoré „zodpovedá úlohám jazykovej jednotky pri dorozumívaní“ (Ružička, 1967, s. 37). Ako nefunkčné sa hodnotia javy cudzie, importované z iných jazykov. Na takomto základe sú postavené argumentácie formulované ako „snaha byť svetová“ (Valentová, 2013, s. 277) či ako „módny trend“ (Ripka, 2005, s. 210). Keďže ide o vplyv cudzích jazykov, kritika používa argument etnoidentifikačnej funkcie jazyka, keď hovorí o pocite „diskriminácie alebo hanby za svoju národnosť“ (Valentová, 2013, s. 277), dokonca sa motivácia takého konania vulgarizuje ako „zápečnicke asociácie“ (Ripka, 2005, s. 210).

V uvedenom prípade ide o problém chápania funkčnosti jazykových výrazov. Abstraktné vymedzenie funkčnosti je znova v protiklade s pragmatickým hľadiskom, ktoré funkčnosť vymedzuje v súvislosti s komunikačnými potrebami, čím sa vraciame späť k motivačnému svetu používateľiek. Na dané úvahy nadväzujú otázky týkajúce sa toho, aké sú ich komunikačné potreby, záujmy, aký je ich motivačný svet. Čím sú tieto potreby a záujmy dané? Z čoho vyplývajú?

Nositeľky jazyka sa riadia komunikačnými zámermi, ktoré uplatňujú v rámci základných aj špecifických sociálnych vzťahov, ich potreby a záujmy z daných vzťahov vyplývajú, tzn., že sú z nich odvoditeľné. Ukážme si to na niekoľkých príkladoch. Existencia medzikultúrnych a medzijazykových manželstiev, ktoré sú súčasťou globalizačných tendencií po r. 1989 (ale mnohé vznikli aj skôr), prináša niekoľko bežných životných situácií, ktoré manželia musia riešiť. V prvom rade ide o potrebu zachovania integrity rodiny ako kultúrno-spoločenskej jednotky, čo vplýva na pozitívny vzťah ženy k manželovi

a jeho kultúre, národu. Žena chce byť nositeľkou manželovho priezviska v základnom tvare (napr. Bertolasi, Molnár a pod.) a s tým, pravda, súvisí aj ďalšie pomenúvanie detí, čím sa prejavuje integračná funkcia mena v rámci rodiny. Ďalšie súvislosti zahŕňajú udržiavanie vzťahov v rámci širšej rodiny, ktorá napr. žije v zahraničí, čo vyžaduje cestovanie, a to aj do krajín, ktorých zákony nerešpektujú diferencovanú podobu mien rodičov a detí. Na zabezpečenie bezproblémovosti bežných situácií človek podniká kroky, ktorými by sa vyvaroval negatívnych dopadov, resp. poisťuje sa, vytvára si istotu bezproblémovej komunikácie v cudzom prostredí, pričom vynakladá akomodačné úsilie. Meno má v sociálnej komunikácii akomodačnú funkciu. Prejavom akomodačnej funkcie je používanie neprechýleného mena pri zmene bydliska ženy, ktorá sa presťahuje do zahraničia a jej domáca podoba mena komplikuje komunikáciu v cudzom prostredí, čo sa zhoršuje v prípade, ak už samotný základ priezviska je ťažko vysloviteľný či zapamätateľný. Žena si tak vytvára vzťahy v cudzom sociálnom prostredí, čím sa taktiež prejavuje akomodačná schopnosť človeka (pripomeňme si, že takto postupovali aj napr. emigranti v Spojených štátoch amerických, spomedzi ktorých si pripomeňme napr. rodinu A. Warhola, ktorou sa my Slováci aj Rusíni dodnes radi pýšime, či otca A. Jolie, J. Voighta, ktorého starý otec bol prisťahovalec z Košíc, vlastným menom Vojtka). Iným prípadom je úprava priezviska z dôvodu sebaaprezentácie v domácom, prípadne v zahraničnom prostredí, ku ktorej sa môže pridružiť atribút prestížnosti, tzn., že daná osoba má významný status v spoločenstve (napr. Kirschner, Rolins, ale špecifickým prípadom sú aj pseudonymy, napr. Freddie Mercury, ktorého pôvodné meno bolo Farrokh Bulsara). Známe osobnosti však nikdy verejne nezapierajú svoju národnosť, používanie mena súvisí s podstatou ich povolania, kde meno slúži aj ako značka, má byť krátke, ľahko zapamätateľné, dobre znejúce.

Jazyková kritika neodpovedá na vyššie uvedené otázky o neprechýľovaní (a pri zvolenej metodológii ani nemôže odpovedať) z hľadiska používateľov jazyka v komunikačnej interakcii, ale z hľadiska ideálneho jazyka. Na uvedených príkladoch však možno deklarovať, že meno a priezvisko neslúžia len na identifikáciu osoby a jej rodu, ale sú späté so spoločenským statusom osoby a jej motivačným svetom.

Jedným z argumentov je tiež argument tradície, tzn., že neprechýľovanie u nás nemá tradíciu. Treba však pripomenúť, že v slovenčine máme aj také typy priezvisk, ktoré sa neskloňujú, tzv. indeklinábiliá, ktoré sa vyvinuli v neoficiálnej komunikácii. Tie opisujú aj *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013, s. 128). Ak by jazykoví odborníci pristúpili k ďalšiemu uvažovaniu o úlohách jazyka a zvlášť proprií, dospeli by ku komunikačnej funkcii, do ktorej sa premietajú komunikačné potreby nositeľov jazyka v sociálnej interakcii: „Meniace sa komunikačné potreby dávajú podnety aj pre také používanie vlastného mena, ktoré sa nezhoduje s tradičnými normami“ (Blanár, 1996, s. 153). V. Blanár na tomto mieste poukazuje na moment funkčného narušenia normy, ktoré je aj z hľadiska systémovej jazykovedy prípustné a nie ojedinelé. K funkčnému narušeniu normy dochádza preto, že sa komunikačné potreby v sociálnej interakcii menia a komunikujúci musia na nové podmienky reagovať aj jazykovo a vedome (nejde teda o spontánne zmeny). Komunikačné potreby stáli už pri zrode samotných proprií a pri ich vymedzovaní sa voči

apelatívnej lexike. V takomto prípade sa konštatuje, že vlastné mená sú výsledkom pôsobenia princípu funkčnej separácie (porov. Dolník, 1998, s. 21).

Neprechýľovanie, resp. nesklonovanie priezviska sa ukazuje ako produktívny slovo-tvorný typ, ktorý sa ustáľuje (normuje a normalizuje sa – v zmysle „stáva sa normálnym“) v protiklade k skloňovateľným, prechýleným priezviskám a deje sa tak v sociálnej interakcii používateľov jazyka.

2.2 Teória prirodzenosti spisovného jazyka na príklade prechýľovania

Spomenuli sme si, že systémová lingvistika využíva atribút prirodzenosti na potvrdenie správnosti svojich téz. Prirodzenosť takej morfológie vystupuje v protiklade k príznakovým štruktúram, pričom sa daná prirodzenosť určuje na základe rôznych princípov (napr. princíp systémovej primeranosti, princíp jednoduchosti, princíp transparentnosti, princíp ekonomie a pod.). Príznakové sa eliminuje na minimum, systém tak ukazuje svoju asimilačnú silu. Príkladom je existencia dominantného deklinačného typu slov, napr. v prípadoch vzorov vysvedčenie či kosť: „Ukazuje sa tu tendencia po stotožnení produktívnosti slovo-tvorného typu s produktívnosťou deklinačnej paradigmy. Deklinačný typ *vysvedčenie* potvrdzuje „atraktívnosť“ morfológického ozvláštnenia slovo-tvorných typov, ktoré svojou produktívnosťou výrazne „vyčnievajú“ nad ostatnými typmi.“ (Dolník, 2010c, s. 89). Prechýlené podoby priezvisk sú rovnakým dominantným deklinačným typom.

Povedali sme si tiež, že v bežnej sociálnej interakcii, v jazykovej komunikácii, dochádza k situáciám, keď používateľky jazyka vynakladajú nie len asimilačné, ale aj akomodačné jazykové úsilie: „Korektnosť komunikačnej interakcie teda koreluje s akomodačno-asimilačnou proporciou medzi aktualizovanými kognitívno-motivačnými systémami aktivizovanými vo vzťahu k zadanej, resp. prijatej role v danej interakcii.“ (Dolník, 2013, s. 362). Podľa J. Dolníka je akomodačno-asimilačná dispozícia bytostnou vlastnosťou človeka (tamže, s. 178), pričom asimilačné správanie a konanie sú stabilizačným prvkom v systéme a akomodačné správanie a konanie sú prejavom dynamiky systému. Onou bytostnou vlastnosťou sa tu poukazuje na to, čo je človeku prirodzené, a na to, ako jazyk mohol vzniknúť a ako sa vyvíjal. Príklad prechýľovania je ilustráciou toho, čo zodpovedá povahe prirodzeného jazyka. Prirodzený jazyk sa vyvíjal bez autoritatívnych intervencií, spontánne a neintenčne (porov. s teóriou jazyka ako fenoménu tretieho druhu R. Kellera).

Okrem akomodačno-asimilačnej dispozície, ktorá zabezpečuje základnú komunikáciu, disponuje človek interpretačnou kompetenciou, ktorá vznikla diferenciaciou ľudských potrieb a následne diferenciaciou jazykovej komunikácie (porov. Dolník, 2013, s. 115). V základe sociálnej interakcie nie sú zákony či normy, ale neformálne pravidlá, ktoré sa utvorili vďaka opakovanej reprodukcii a reinterpretácii rečových aktov. Táto reprodukcia a reinterpretácia prebieha na základe znalostí o osobitostiach zaobchádzania s jazykovými jednotkami (napr. s vlastným menom), do ktorých sa premieta schopnosť kognitívnej manipulácie s realitou a schopnosť abstrakčnej flexibility. Nejde však o abstrakciu, ktorá produkuje stabilitu a pravidelnosť v zmysle odstraňovania nesystémo-

vých prvkov, práve naopak. Nesystémovým prvkom nachádza miesto na základe ich mentálneho spracovania, ktoré nazývame abstrakčnou flexibilitou. Príkladom tejto flexibility je vývin lužickosrbskej ženskej antroponymie, ktorá „bola sčasti modelovaná podľa nemeckého vzoru. (...) Príslušnosť k ženskému pohlaviu sa alebo morfematicky nevyjadruje, alebo sa vyjadruje sufixom *-in(na)*, prípadne len ženským krstným menom pred prímenom“ (Blanár, 2004, s. 14).⁴ Lužickosrbský vývin ženskej pomenovacej sústavy je príkladom variantnosti v jazyku, ktorá ukazuje, že používatelia lužickosrbského flektívneho jazyka sú pripravení na také použitie ženského priezviska, ktoré 1. nie je v súlade s tradíciou skloňovania, resp. prechýľovania, 2. nevyjadruje prirodzený rod nositeľky (pripomeňme si, že medzi základné onymické príznaky priezviska nepatrí vyjadrenie prirodzeného rodu, nositeľom tohto príznaku je krstné meno⁵), ktorého 3. syntaktická platnosť nevyžaduje formálne vyjadrenie prostredníctvom osobitnej koncovky a ktorý 4. využíva potenciál morfológie neflektívneho typu.

Interpretačná kompetencia sa premieta do orientačnej kompetencie, ktorá zahŕňa okrem poznávacej aj axiologickú (hodnotiacu) zložku. Tým, že sa v jeho komunikácii opakovaně vyskytujú jazykové javy určitého typu, tzn., že ich (re)interpretuje vždy rovnakým spôsobom, pričom ich hodnotí vždy ako optimálne vhodné, stávajú sa preňho dominantnými orientačnými bodmi. Poznávanie a hodnotenie však neprebiehajú vedome a logicky, ale intuitívne, na základe intuitívneho usudzovania, inferencie. Prečo teda používateľky a používatelia jazyka (či už v lužickej srbčine alebo v slovenčine) akceptujú nedôslednosti v podobe neprechýlených tvarov ženských priezvisk? Pretože ich používateľská báza osvojených morfológických štruktúr bola vytváraná na inferenčnom podklade v kontexte (porov. Dolník, 2013, s. 128). Inferencia znamená, že človek sa vo svete orientuje na základe pravidielností (usudzovanie analógiou⁶), ktoré odhaľuje vo výskyte javov a vo vzťahoch entít. To znamená, že v slovenskom jazykovom priestore sa priezviská osôb ženského rodu vyjadrujú ako spojenie mužskej podoby priezviska s prechýľovacou príponou. Skúsenosť mu však potvrdzuje aj to, že existujú také entity, ktoré vykazujú nepravidelnosti: „Inferenčná schopnosť je prejavom našej pripravenosti na to, že pri vnímaní sveta sa môžeme stretnúť s nedôslednou usporiadanosťou (usporiadanosť s pravdepodobnosťou). (...) Preto ani súčasný používateľ jazyka nevníma ako neprirodené také javy, pri ktorých je narušená logická dôslednosť.“ (Dolník, 2013, s. 127 – 128). V skutočnom živote prichádza používateľ jazyka do styku so ženami, ktorých priezvisko neobsahuje prechýľovaciu príponu. Zopakujme si, že daná nepravidelnosť je možná preto, že inferencia nie je abstraktným logickým usudzovaním, ale intuitívnym

⁴ V. Blanár hovorí aj o ďalších interferenčných vzťahoch v osobnom pomenovaní aj v maďarčine, v jazykoch afrických kmeňov a pod. (2008, s. 51).

⁵ Porov. onymické príznaky rodného mena (Blanár, 1996, s. 95) a onymické príznaky priezviska (Blanár, 2008, s. 66).

⁶ Analógiu ako pojem poznáme z teórie vývinu jazyka, kde hrá významnú úlohu pri vysvetľovaní jazykových zmien, pričom sa vzťahuje na všetky jazykové roviny. Analógia však funguje ako všeobecne platný princíp v ľudskom správaní a konaní (spoločenskom, kultúrnom aj jazykovom), ktorý sa vzťahuje na prirodzenú orientáciu človeka vo svete (pôsobí homogenizačne), no jej pôsobenie nie je absolútne.

usudzovaním v kontexte. Pri narušení pravidelnosti (pri nedôslednej usporiadanosti) sú používatelia jazyka pripravení mentálne narábať s realitou tak, aby nehomogénny prvok zapadol do triedy reálne homogénnych entít. Inak povedané, nositelia jazyka rešpektujú takú podobu mena, akou sa žena prezentuje, kognitívne a jazykovo ju, na základe vedomosti o jazykovom objekte, spracúvajú, definujú ju ako ekvivalentnú s dominantnými typmi ženských priezvisk, začleňujú ju do príslušnej triedy entít, teda homogenizujú ju. Inferenčná danosť človeka sa premieta do princípu ekvivalencie ako do jedného z princípov riadiacich stav, vývin a fungovanie jazyka. Konkrétne ide o imaginárnu ekvivalenciu: „Imaginárna ekvivalencia je výsledok imaginárnej homogenizácie, ktorá spočíva v tom, že sa v predstave dotvára, kompletizuje istý prvok, a to tak, že sa vníma, akoby chýbajúca vlastnosť reálne jestvovala.“ (Dolník, 2013, s. 146).

Opakovanosť v spôsoboch sociálnej komunikácie sa premieta do pocitu normálnosti, ktorá je súčasťou vysvetľovania rôznych javov ako prirodzených. Ako normálne vnímate to, „čo sa pravidelne, bežne vyskytuje, na čo sme si zvykli, a teda čo považujeme za samozrejmé (...) takže náš postoj k tomu je ‚tak to má byť‘“ (Dolník a kol., 2015, s. 68 – 69). V súvislosti s tým chápeme slovenčinu ako prirodzený jazyk, ktorý sa nachádza v tzv. sociolingvistickej normálnej situácii (porov. Ondrejovič, 2008, s. 216). Predpokladom normálnej situácie jazyka je normálny stav používateľa, ktorý je „ekvivalentný so stavom používateľa prirodzeného jazykového útvaru, ktorý v interakcii s ostatnými používateľmi reprodukuje jazyk so všetkými jeho funkciami tým, že ho v komunikácii používa podľa svojho pocitu normálnosti“ (Dolník, 2010b, s. 230).

2.3 Zhrnutie

Prípád prechýľovania ženských mien je predmetom sporov dvoch prístupov k jazyku, a to systémovolingvistického a komunikačno-pragmatického. Systémovolingvistický prístup sa opiera o teóriu prirodzenej morfológie⁷, ktorej základ tvoria princípy optimálnej motivácie, systémovej primeranosti a princíp ekonomie. Z hľadiska systémovolingvistického dochádzame k záveru, že prechýľovanie je dominantným slovotvorným typom, ktorý je výsledkom prirodzeného vývinu a používania jazyka. Tento záver slúži na posilnenie názoru, že používateľ jazyka by mal používať prechýľovacie sufixy, pretože sú jeho jazyku vlastné, prirodzené a ak tak nekoná, je zlým používateľom národného jazyka, ktorý je výrazom národnej svojbytnosti a hrdosti. Z uvedenej argumentácie vychádza súčasná jazyková kritika. Na druhej strane systémovolingvistický prístup odhliada od tých princípov dynamiky jazyka, ktoré zodpovedajú prirodzenej orientácii človeka vo svete, sú v základe jeho správania, a to sociálneho, kultúrneho aj jazykového. Hovoríme o princípe ekvivalencie, orientačnej preferencie a princípe prirodzenej dominancie. V základe týchto princípov je usudzovanie analógiou, ktorá zabezpečuje homogenizáciu javov, avšak prechováva v sebe aj moment premenlivosti. Jej výsledkom sú neformálne pravidlá správania a konania. Ide o činnosť aspekt jazyka, ktorý je v základe komuni-

⁷ Teóriu prirodzenej morfológie (napr. W. Mayerthaler, W. U. Wurzel atď.) nepovažujeme za predchodcu systémovej lingvistiky. Obe teórie však vnímame ako komplementárne, a to najmä v oblasti jazykovej kultúry.

kačno-pragmatickej metodológii, pričom sa ráta s takými kognitívnymi a mentálnymi schopnosťami človeka, ktoré mu umožňujú používať svoj jazyk spôsobom, ktorý nezodpovedá jeho normám.

Z hľadiska jazykových zmien je potrebné konštatovať, že „úradne štandardizovaná menná sústava má aj zo synchronného aspektu povahu dynamickej stability“ (Blanár, 1996, s. 153). V základe dynamickej stability jazyka je jeho akomodačno-asimilačná schopnosť, a to nielen v rámci jedného jazyka, ale aj v jazykových interferenciách. Tradičná systémová lingvistika ignoruje vo vývine pomenovacej sústavy najmä medzikultúrne a mezijazykové kontakty, ktoré mali (hlavne v minulosti) priaznivý vplyv napr. na fonologický systém slovenčiny: „Keď onymické objekty a ich prípadné cudzie názvy žijú v onymickom priestore jedného jazyka, do toho jazykového systému prenikajú aj nové grafické, hláskoslovné, slovotvorné a lexikálne javy, ktoré – hoci v obmedzenom využití – dostávajú tu svoje miesto a zvyrazňujú osobitný ráz jazykovej stránky vlastných mien“ (Blanár, 1996, s. 100 – 101). Napriek jasne formulovaným pozitívam je jazyková interferencia v súčasnosti z pohľadu jazykovej kritiky (aj veľkej časti používateľov jazyka) hodnotená ako nanajvýš nepriaznivý jav, vnášajúci do jazyka nesystémové, nefunkčné prvky. Ako sme však povedali, funkčnosť je otázka názoru, ktorý, pri vhodne zvolenom prístupe (v danom prípade komunikačnom prístupe), možno meniť. Pre úplnosť na tomto mieste dodajme, že vzájomná interferencia sa prenáša aj do morfolologickej roviny jazyka, čo potvrdzuje fungovanie nesklonných mien v slovenskom jazyku, čím sa prejavuje aflektívny potenciál slovenského morfolologickeho systému oproti flektívnemu.

Obavy z vplyvu neprechýľovania, teda neflektívnych podôb vlastných mien na ďalší vývoj jazyka nepovažujeme za odôvodnené aj preto, že neflektívne typy vlastných mien majú oporu vo fungovaní 1. domácich nesklonných priezvisk zakončených na *-ových*, *-iech*, *-eje*, *-oje*, *-e* (porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 2013, s. 128), 2. nedomácich nesklonných priezvisk, ale aj 3. sústavy nesklonných apelatív v jazyku. Neprechýlené typy priezvisk u nás zatiaľ tvoria prípady s nižšou frekvenciou, avšak napriek tomu predstavujú alternatívu k prechýleným tvarom, dostávajú sa do povedomia používateľov jazyka, rozširujú ich používateľskú bázu osvojených morfolologických štruktúr, čo tvorí predpoklad analogického zaobchádzania s nimi a vedie tak k postupnému rozširovaniu ich pôsobenia v morfolologickej sústave proprií. Pripomeňme si, že tzv. indeklinabilia zahrnul do onymickej deklinačnej sústavy aj Martin Ološtiak (porov. Ološtiak, 2010, s. 111). Prechýlené typy priezvisk sú z hľadiska frekvencie dominantné, avšak táto dominancia nie je výsledkom odstraňovania príznakových štruktúr, ale výsledkom prirodzenej orientácie človeka vo svete a v jazyku. Pravda, na potvrdenie týchto výrokov je potrebný dôkladný výskum.

Prípadoch prechýľovania je demonštratívnym príkladom toho, že jazyk principiálne umožňuje aj také používanie ženských priezvisk, ktoré nie je v súlade s tradíciou. Používateľky a používatelia neprechýlených mien aktivujú tú časť mentálnych schopností, ktoré umožňujú používať priezvisko bez prípony rovnako dobre ako priezvisko s príponou, pričom sa 1. nenarúša systém jazyka, 2. nenarúša úspešnosť komunikácie, 3. rozvíja bázu osvojených morfolologických štruktúr. V konečnom dôsledku nejde o snahu potla-

čiť alebo zrušiť prechýľovanie v slovenskom jazyku, ide o rozvíjanie nových vyjadrovacích možností, o využitie komunikačného potenciálu slovenského jazyka. Zároveň sa ukazuje, že aj spisovná slovenčina, jazyk vytvorený umelými zásahmi, sa navracia k svojej prirodzenej povahe a rozvíja sa ďalej nielen v oficiálnej, ale aj v neoficiálnej, spontánnej komunikácii jeho používateľov.

Ukazuje sa nám, že rozpory medzi kodifikáciou a používateľmi jazyka existujú a sú ešte markantnejšie v nepropriálnej oblasti jazyka. Taký stav napätia vyžaduje poznanie používateľov jazyka a ich jazykových postojov, o ktoré sa systémová lingvistika zo svojej podstaty nepokúša, no pre poznanie prirodzenosti spisovnej slovenčiny je nevyhnutné.

3. Postoje

Príklad rôznych vedeckých prístupov k otázke prechýľovania naznačuje rozpoltenosť celej spoločnosti. Sotva by sa táto rozpoltenosť premietla do vedeckého diskurzu, ak by už dávno nejestvovala v diskurze bežných používateľov. Situácia nám nápadne pripomína Foucaultovu koncepciu moci a jeho tvrdenie, že moc vychádza zdola, tzn., že na mocenskej makroúrovni by nič nebolo možné, ak by dané vzťahy nejestvovali už v základných spoločenských vzťahoch (pozri Buraj, 2000, s. 86). Spor o prechýľovanie je sporom dvoch prístupov, ktoré sa snažia dosiahnuť v danom diskurze moc. Taktiež to znamená, že moc, akú majú jazykovedci, resp. kodifikátori a jazykí kritici, by nebola taká, akou je, ak by ju používatelia nerešpektovali, nesprávajú sa podľa toho už na základnej mikroúrovni spoločenských vzťahov, ak by nerešpektovali určité sociálne pravidlá. To však neznamená, že medzi nimi neexistuje napätie.

Ďalšou východiskovou tézou je, že v jazyku nie je nič, čo by nejestvovalo v prvom rade v jeho používateľoch, v ich mentálnom vedomí a povedomí. Táto téza sa následne premieta do naratívu našej práce. Ak hovoríme o jazyku, nemyslíme tým abstraktný osebne jestvujúci systém, ale hovoriť budeme o nositeľoch, používateľoch, tvorcoch, reformátoroch, novelizátoroch, transformátoroch jazyka atď. Zároveň tým podporujeme názor, že je potrebné používateľov skúmať. Nik by zrejme nenamietať (v predchádzajúcom výklade sme to aj názorne ukázali), že používateľ spisovnej slovenčiny je používateľom diferencovaným, rozpolteným, často aj rozporuplným. Aj vďaka (alebo predovšetkým vďaka) tejto rozpoltenosti existuje jazyková kultúra ako taká. Nebyť jazykových konfliktov a napätí, neexistoval by jazykový vývoj.

Na tomto mieste však vyvstáva otázka: Ako treba používateľov skúmať? Vplyvom komunikačno-pragmatického obratu sa zmenila optika, akou sa na jazyk nahliada, pozornosť sa sústredila na jazykovokomunikačné prejavy. Zámery a ciele komunikantov sa pretavujú do jazykovej činnosti, na základe čoho sa začali vymedzovať jednotlivé prejavy ako rečové akty. Zámery a ciele ľudí vyplývajú z ich potrieb, čím sa ich správanie a konanie stávajú motivovanými. Pretože vychádzame z toho, že v jazyku je len to, čo je v jeho používateľoch, aj v spisovnej slovenčine by malo byť to, čo je v nich, nič viac a nič iné, ak má správne fungovať. Neraz sú však používatelia konfrontovaní zo strany jazykovej kritiky, v jazykovokultúrnom diskurze zaujímajú pozíciu submisívnych prijímateľov jazykových nariadení napriek tomu, že ich používanie spisovného jazyka je optimálne dobré, t. j. také, aké má byť, aby naplnili svoje komunikačné zámery. Aby sme pochopili existenciu tohto rozporu a procesy, ktoré ho živí, musí sa pozornosť výskumníkov zamerať na vzťah používateľov k spisovnému jazyku, na jeho hodnotenie, t. j. na jazykové postoje: „Formovanie postojov v tejto súvislosti je osobitná výskumná téma, pri ktorej nejde len o zistenie, registráciu postojov, ale aj o ich vysvetlenie, o objasnenie, z čoho vzišli, aký mechanizmus je v ich základe, ako sa upevňujú, konvencionalizujú v kolektíve a pod. (...) Zvláštnu pozornosť vyžadujú stabilné postoje blížiacie sa k fundamentalizmu, postoje spojené s vierou, tradíciou, stereotypmi a predsudkami.“ (Dolník, 2017, s. 208).

Pochopenie všetkých uvedených bodov si vyžaduje osobitný, širší výklad sociálnych a špeciálne jazykových postojov.

3.1 Sociálne postoje

Výskum postojov prebiehal v rámci vlastnej vedeckej disciplíny, sociálnej psychológie, od prvej polovice minulého storočia. Vo všeobecnosti sa bádanie v danej oblasti delí do niekoľkých fáz, ktoré sa vyznačujú rozdielnym metodologickým prístupom:

- a) Začiatková fáza (1918 – 1950) bola charakteristická pokusmi o definovanie pojmu, teoretické uchopenie problematiky, ako aj hľadaním metód skúmania, pričom sa na tému postojov nahliadalo zo súčasného empirického vedeckého uhla pohľadu: „Priekopníci empirického prístupu v sociálnych vedách, Thomas a Znaniecki, v práci *The Polish Peasant in Europe and America* (1918) sociálnej psychológii prisúdili ako predmet skúmania práve postoje.“ (Kollárik, 2011, s. 272). Empirický prístup znamenal snahu o objektivizáciu postojov, snahu skúmať ich exaktne v laboratórnych podmienkach. V tomto období sociálni psychológovia špecifikovali tri zložky postojov, a to kognitívnu, afektívnu a behaviorálnu zložku (Mahlon Brewster Smith) a prisudzovali im regulačnú silu (Gordon Willard Allport). To znamená, že vzťah medzi postojmi a správaním sa chápal kauzálne. Daný vzťah sa mal manifestovať tak, že určitý postoj priamo určuje spôsob správania a naopak, že z aktuálneho správania jedinca možno priamo odvodiť zodpovedajúci postoj voči psychologickému objektu. Empirický prístup odmietal brať ohľad na subjekt a subjektívne hodnotenie, ako aj kontext a iné premenné. Neskoršie výskumy ukázali, že vzťah postoj : správanie nie je kauzálny. Okrem behaviorálneho prúdu sa rozvíjal aj kognitivistický prúd. Iné prúdy (napr. psychoanalytický) sa presadili menej.
- b) Druhú fázu (1950 – 1970) možno označiť aj ako obdobie krízy vo výskume postojov. Kritika predchádzajúceho obdobia a ešte väčší rozmach empirizmu vyústili do nového metodologického prístupu k téme, a to z pohľadu neobehaviorizmu, ktorý nahradil vzorec S – R (stimulus – reakcia) novým vzťahom S – O – R (stimulus – organizmus/osobnosť – reakcia), čím do výskumu začlenil aj subjekt a odklonil sa tak od behavioristického prúdu, ktorý subjektívnu výpoveď a individuálny zážitok odmietal. Stalo sa tak aj pod vplyvom skoršej LaPierrovej štúdie (1934), ktorá obsahovala prieskum prebiehajúci v 20. rokoch 20. storočia a v ktorej sa zamerl na predsudky Američanov voči ľuďom ázijského pôvodu. Výsledky bádania (napriek určitým nedostatkom jeho realizácie) nepreukázali vzťah medzi postojmi a správaním, práve naopak, naznačili diskrepanciu medzi proklamovaným, deklarovaným odmietaním a reálnym akceptovaním príslušníkov inej etnicity v aktuálnej situácii. Začalo sa uvažovať o príčinách tohto nesúladu (osobné a situačné faktory). Skepticizmus voči relevantnosti postojových výskumov spôsobil oslabenie ich pozície v rámci sociálnej psychológie. Najvýznamnejším

predstaviteľom neobehavioristického prístupu sa stal Carl Iver Hovland, ktorý sa venoval „psychologickým aspektom komunikačného procesu a podmienkam, ktoré majú vplyv na zmenu postojov“ (Kollárik, 2011, s. 272). Obdobie vyústilo do tzv. Wickerovej kritiky, ktorá bola podnetom na vytvorenie takej teoretickej bázy, ktorá by nebola sponchybniteľná, čo znamenalo upustiť od tradície behaviorizmu a neobehaviorizmu v sociálnych vedách.

- c) Obdobie od 70. rokov 20. storočia predstavuje éru „modelov vysvetľujúcich vzťah postoj : chovanie“ (Výrost – Slaměník, 2008, s. 128). Na jej počiatku stáli Martin Fishbein a Icek Ajzen, ktorí odhaľovali nedostatky prístupov minulých období a pokúsili sa vytvoriť novú teóriu sociálnych postojov, ktorá by čerpala z poznatkov kognitívizmu. Na rozdiel od ich predchodcov za postoj pokladali len afektívnu zložku, ktorú spolu so subjektívnym hodnotením označili za antecedenty (predchodcov) postoja. Do kognitívnej zložky zahrnuli individuálne presvedčenia o objekte a v rámci behaviorálnej zložky rozlíšili aktuálne správanie a zámer konať istým spôsobom. M. Fishbein a I. Ajzen sú autormi teórie odôvodneného konania, ktorého nedostatkom bol predpoklad, že „človek je obvykle racionálna bytosť, ktorá systematicky používa pre seba dostupné informácie“ (cit. podľa Výrost – Slaměník, 2008, s. 134). Kritici uvedenej teórie namietali, že konanie človeka nie je vždy racionalizované, resp. kontrolované. Do sociálnej psychológie zaviedli pojem neuvedomovaných postojov, tzv. implicitné postoje (Greenwald – Banaji, 1995), niektorí vedci nahradili koncept postojov novým konceptom sociálnych reprezentácií (napr. Serge Moscovici). Koniec 20. storočia sa niesol v duchu snahy uplatniť vo výskume postojov tak kognitívny, ako aj neobehavioristický prístup.

V našej práci sa nechceme zameriavať na vývoj jednotlivých teoretických koncepcií v celej ich šírke a hĺbke. Pre explanačný základ našej práce stačí naznačiť jednotlivé charakteristiky postojov (so snahou hľadať prienikové body v jednotlivých definíciách) a ďalších pojmov s nimi súvisiacich, špecifikovanie jednotlivých zložiek postojov, funkcie postojov a ich motívy.

3.1.1 Zložky postojov

Zložky postojov boli špecifikované už v prvej etape ich výskumu. Sociálna psychológia prijala trojkomponentový model, ktorého validitu preukázal Steven J. Breckler v r. 1984 (pozri Bohner, 2006, s. 284). Postoje sa teda skladajú z kognitívnej, emocionálnej a behaviorálnej zložky, ktoré súvisia s poznávaním objektu a následnej reakcie.

M. Fishbein a I. Ajzen charakterizovali **kognitívnu, poznávaciu zložku** ako súbor presvedčení o vlastnostiach, ktoré psychologický objekt má alebo by ich mal mať. Ukazuje sa, že ide o subjektívne poznanie objektu spojené s hodnotením. Hodnotenie psychologického objektu je základnou súčasťou procesu tvorenia postojov, z ktorého vychádzajú, ako si ukážeme neskôr, najnovšie definície a teória. Subjektívne poznanie objektu

sa zároveň vyznačuje svojou neúplnosťou (nejde o verné, exaktné poznanie na základe objektívnych vlastností), čím sa vytvára priestor pre takú konceptualizáciu sveta, ktorú označujeme pojmom stereotypy. Okrem iného môže človek prechovávať rôzne (aj protichodné) presvedčenia o objekte, pričom ich uplatňuje podľa kontextu, tzn., že sa voči nim, pod vplyvom rôznych premenných, správa selektívne.

Druhá, **emocionálna zložka** predstavuje pocitovú, afektívnu reakciu na psychologické objekty. Kým kognitívny komponent obsahuje hodnotenie v zmysle prisudzovania určitých vlastností objektu, emocionálne hodnotenie znamená pozitívny alebo negatívny pocit, ktorý daný objekt vyvoláva, resp. pocitový príklon alebo odklon od daného objektu. V neutrálnej situácii človek poznáva a hodnotí, vytvára si postoj, v ktorom prevažuje kognitívna zložka. Napr. stereotyp, či už pozitívny alebo negatívny, možno hodnotiť ako kognitívny rámec vytvorený v bezpríznačkovej situácii poznávania na základe obmedzených informácií (čo však nevylučuje, že sa so stereotypmi nespájajú isté emócie). Na druhej strane si človek vytvára postoje bez toho, aby daný objekt poznal, resp. vytvára si negatívny pocit voči objektu, čo dáva priestor na vznik predsudkov ako negatívnych emocionálnych postojov voči iným (napr. etnickým) skupinám. Úlohu tu zohráva pocit ohrozenosti, resp. pocit neistoty, cudzosť psychologického objektu, ktorá vyplýva (okrem slabého alebo žiadneho poznania objektu) z jeho nekompatibilitnosti, neasimilovateľnosti a v jeho následnom odmietaní.

Behaviorálny komponent súvisí s úmyslom konať v smere (nie v protismere alebo mimo) objektu postoja. Niektorí psychológovia charakterizujú túto zložku ako psychickú pohotovosť konať v zmysle uvedeného postoja (napr. G. Allport; pozri Kollárik, 2011, s. 272), pričom sú chápané ako najdôležitejšie predikátory reálneho správania. Intencia konať sa s aktuálnym správaním a konaním často nezhoduje, čo sa preukázalo v počiatočných výskumoch. Behaviorálna zložka tak ostáva len predpokladanou pasívnou reakciou na objekt postoja, resp. pasívnym „chcením“, zámerom reagovať v zmysle postoja, ktoré sa len málo alebo vôbec neodráža v aktívnom konaní jedinca. Ide o hodnotenie zahŕňajúce najadekvátnejšie správanie voči objektu: „behaviorálnou komponentou je jednanie smerujúce k objektu postoja a úmysl se takto chovať“ (Bohner, 2006, s. 284). Naopak, človek sa voči istému objektu môže správať v rozpore s prechovávanými postojmi, čo potvrdil už spomínaný LaPierrov výskum. Vyvstávajú však otázky, či je toto chovanie spojené s iným, neuvedomovaným postojom, či sú isté postoje implicitne silnejšie ako iné, resp. či vôbec máme hľadať odpoveď v postojoch alebo v mimopostojových skutočnostiach, napr. v situačnom kontexte alebo v motivačnom svete človeka.

3.1.2 Funkcie postojov

Funkcie postojov predstavujú kľúčový moment v ich kontextuálnom chápaní a skúmaní, pretože úzko súvisia s motiváciou, s motívmi jednotlivých postojov a so základnými potrebami jedinca. Vychádza sa pritom z otázky, na čo nám slúžia postoje. Prečo sú užitočné v živote človeka?

Každý deň prichádza človek do kontaktu s množstvom javov z okolitého prostredia. Aby ušetril svoje kognitívne sily, snaží sa javom prisudzovať určité vlastnosti na základe

toho, ako sa mu javia v prítomnosti, v kontexte danej situácie a akú hodnotu preňho majú do budúcnosti, ak by sa s danými javmi stretol znova. Tento proces identifikácie objektov a ich hodnotenie je základom poznávania, kategorizácie, konceptualizácie sveta. Je základom postojov a plní **kognitívnu, poznávaciu funkciu**. Vďaka tomu človek nemusí vynakladať rovnaké kognitívne úsilie viackrát, môže sa oprieť o predošlú skúsenosť, ktorá sa stala akýmsi porovnávacím kritériom každého ďalšieho hodnotenia psychologického objektu, tzn., že „vzniká zjednodušená kognitívna schéma, ktorá pre nás utriedí uje inak mnohoznačné a komplexné okolie“ (Kollárik, 2011, s. 265).

Okrem toho, že človek poznáva svet, poznáva jeho hodnotu a dáva mu význam, snaží sa aj uspokojovať svoje potreby, dosahovať ciele, plniť zámery. Psychologické objekty hodnotí na základe toho, aký z nich môže mať úžitok. Pozitívne vníma tie objekty, ktoré mu prinášajú zisk, negatívne hodnotí javy, ktoré preňho znamenajú stratu, prípadne ho v nejakom zmysle ohrozujú. Postoje majú **utilitárnu (inštrumentálnu, pragmatickú) funkciu**: „pomáhajú ľuďom dosahovať pozitívnych a vyvarovať sa negatívnych výsledkov“ (Bohner, 2006, s. 285). Uvedená funkcia má veľký význam v teórii odmeny a trestu a úzko súvisí s teóriou moci, resp. zmocňovania sa okolitého sveta nie len jeho poznaním, ale aj jeho používaním vo vlastný prospech. Ide o základné psychologické potreby, ktoré prekračuje tým, že objektom alebo aktivitám prisudzuje určitý význam, úžitok, ocenenie, tzn., že nadobúdajú istú hodnotu, stávajú sa hodnotami (Kollárik, 2011, s. 261).

Postoje ako vyjadrenia hodnôt nadobúdajú **symbolickú funkciu**, napomáhajú sebaidentifikácii človeka. Človek tak hodnotí vlastné bytie, resp. prisudzuje mu význam. Niektorí psychológovia vyčleňujú symbolickú funkciu osobitne, iní ju zahŕňajú do **sociálno-adaptívnej funkcie (funkcie sociálnej identity)** a to preto, že už len vyjadrením istých hodnôt a postojov sa človek začleňuje do vzťahných skupín, identifikuje sa s nimi. Napríklad zastávaním feministických postojov sa človek identifikuje so skupinou feministiek a feministov (pravda, v deklaratívnej výpovedi to tak nemusí byť). V základe funkcie sociálnej identity je asimilačno-akomodačná schopnosť človeka, tzn. schopnosť prispôbovať sa okoliu a zároveň prispôbovať si svoje prostredie a zvnútorňovať ho.

Vyjadrovanie určitých hodnôt a identifikácia so skupinou sa pretavujú do **egodefenzívnej funkcie**, ktorá sa aktualizuje v situácii neistoty, ohrozenia vlastných či skupinových postojov. Ide o situáciu, keď asimilačno-akomodačná schopnosť zlyháva, jedinec cíti hrozbu narušenia stability vlastných presvedčení alebo hodnôt, prípadne presvedčení alebo hodnôt skupiny, do ktorej patrí. Uvedená situácia aktivizuje xenoreakčný mechanizmus (pozri Dolník, 2015), aktivizuje sa snaha udržať stabilitu, čo je rozhodujúce pre vlastné sebaopínanie. Keďže ide o funkciu, ktorá tiež vytvára vzťah k iným (napr. etnickým) skupinám predstavujúcim hrozbu, je živnou pôdou pre afektívne hodnotenie, podporujúce vznik predsudkov. Zároveň však ide o udržanie stability postojov v situácii spracovávaní nových protichodných informácií o objekte, keď jedinec má sklon správať sa voči niektorým informáciám selektívne, prípadne sa im vyhýbať, len aby udržal akýsi postojový status quo. Psychológia vysvetľuje tento stav pojmom kognitívna disonancia, resp. kognitívna rovnováha.

3.1.3 Teórie výskumu postojov

Ako vyplýva z periodizácie výskumu postojov, ich poznanie a meranie mali od začiatku jednu významnú motiváciu, a to prognózovať správanie a konanie človeka v spoločnosti. Potreba predpovedať, ako sa človek zachová v rôznych situáciách, pretrváva dodnes a má svoje praktické opodstatnenie v aplikovaných výskumoch (napr. prieskum predvolebných preferencií, spotrebiteľského správania, správania sa človeka voči prírode, zdraviu a pod.).

Teoretické myslenie vopred rátať s istými pravidelnosťami, resp. opakovane sa vyskytujúcimi kauzálnymi vzťahmi medzi postojmi a správaním. Určitý podnet má vyvolať postoj voči danému podnetu, na ktorý priamo nadväzuje správanie v zmysle aktualizovaného postoja. G. Allport (1935) charakterizoval postoje ako „mentálny a nervový stav pohotovosti, organizovaného skúsenosťou, vyvíjajúceho dynamický a direktívny vplyv na odpovede jedinca voči všetkým objektom a situáciám, s ktorými je vo vzťahu“ (cit. podľa Kollárik, 2011, s. 272). V uvedenej definícii vystupuje do popredia niekoľko momentov, o ktoré sa G. Allport opieral, a to, že postoje:

- vychádzajú len zo skúsenosti jedinca (čím odhliadal od sprostredkovaných postojov),
- sa vyznačujú regulatívnou silou vo vzťahu k správaniu (odhliadal od premenných, ktoré majú na svedomí také správanie a konanie, ktoré nie sú v súlade s postojom človeka),
- sú stavom pohotovosti, tzn. pripravenosti reagovať vždy a rovnakým spôsobom v rovnakej intenzite (vychádzame z významu slova pohotovosť, ktoré znamená 1. schopnosť pohotovo, bystro reagovať, 2. stav pripravenosti na rýchly zásah; porov. elektronický *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003), tzn., že predpokladá stabilitnosť, nemennosť postojov (odhliada tým od tých postojov, ktoré sa v priebehu času a pod vplyvom kontextu menia),
- aktualizujú predošlú skúsenosť vždy rovnako, v rovnakej intenzite, bez reinterpretácie alebo významových posunov.

Osud behavioristických teórií sme už spomenuli, v období kritiky boli popreté. K ďalšej ucelenej definícii pristúpili M. Fishbein a I. Ajzen v 70. rokoch 20. storočia. Prišli s definíciou, ktorá nechápala postoje ako označenie komplexnej trojzložkovej štruktúry, ale ako „všeobecný pocit priazne či nepriazne vo vzťahu k stimulu/objektu“ (Fishbein – Ajzen, 1975, s. 216), čo prakticky znamenalo, že za postoj považovali len emocionálnu zložku. Kognitívny komponent je vlastne hodnotiacia zložka, ktorá sa aktivizuje zároveň so získanými presvedčeniami o objekte. Predpokladali, že odlišením zámeru konať (behaviorálna zložka) a reálnym konaním vyriešia problém predchádzajúcich období. Avšak nevzdali sa túžby predpovedať správanie človeka a vytvorili vzorce odôvodneného konania, pričom si pomohli novou kategóriou – subjektívnou normou. Tá predstavovala kombináciu sumy salientných presvedčení (5 – 9 výrazných, nápadných presvedčení, ľahko dostupných v pamäti) „o tom, že pre osobu významní jedinci či skupiny si myslia, že by mala alebo nemala konať daným spôsobom, s motiváciou človeka týmto jedincom či skupinám vyhovieť“ (Kollárik, 2011, s. 279). Človek si uvedomuje, že jeho správanie môže mať naňho určitý vplyv. Získava o danom správaní určité pre-

svedčenia, ktoré zároveň hodnotí ako priaznivé alebo nepriaznivé a nadobúda k danému správaniu postoj, pričom „postoj k správaniu sa stáva spolu so subjektívnou normou kľúčovým determinantom zámeru konať istým spôsobom voči objektu postoja“ (Kollárik, 2011, s. 280). Ako výrazný činiteľ vystupuje do popredia pragmatická funkcia, tzn. snaha vyhnúť sa strate, resp. trestu.

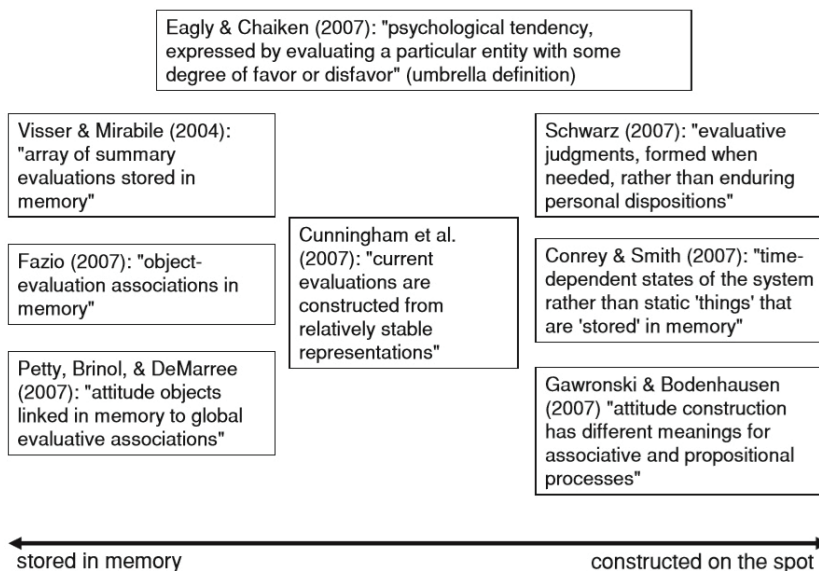
Výhodou fishbein-ajzenovskej teórie bolo, že:

- rozlišovala zámer konať a skutočné konanie,
- zohľadňovala úlohy osobných a situačných vplyvov,
- zahrnula do definície hodnotenie ako základ postoja, nešlo len o konanie v smere hodnoty.

Nevýhody tzv. sumačného modelu:

- napriek tomu, že rozlišovali zámer konať a aktuálne správanie, chápali ich vzťah kauzálne, tzn., že zámer konať bol relevantným prediktorom správania sa,
- v zásade sú postoje nemenné a ich zmena závisí od miery komplexity presvedčení, korelácie medzi presvedčeniami, prípadne od extrémnosti postoja,
- predpoklad, že človek je obvykle racionálna bytosť, ktorá systematicky používa pre seba dostupné informácie (porov. Výrost – Slameník, 2008, s. 134).

Teória odôvodneného konania sa stala východiskovou pri ďalšom výskume postojov, ktorý sa zamerával na ich stabilitu. V priebehu rokov vzniklo niekoľko definícií, ktoré predstavovali opozíciu prístupov, a to z pozície zástancov dlhotrvajúceho uchovania postojov v pamäti človeka (stable entity view) a z pozície oponentov, ktorí charakterizujú postoje ako entity vytvorené na mieste a v čase konkrétnej situácie (constructionist view).

Obrázok 1 Definície postojov konceptualizované ako stabilné entity (vľavo) a ako dočasné konštrukcie (vpravo) (pozri Bohner – Dickel, 2013, s. 393).

V r. 1995 prišli Alice H. Eaglyová a Shelly Chaikenová s novou, zastrešujúcou definíciou (tzv. umbrella definition), ktorá zahŕňala všetky kľúčové náležitosti, a to tendenciu, psychologický objekt a hodnotenie. Postoj charakterizovali ako psychologickú tendenciu vyjadrenú hodnotením určitej entity s určitým stupňom súhlasu alebo nesúhlasu (porov. obrázok 1). Uvedená definícia je dodnes uznávaná ako najvýstižnejšia charakteristika pojmu postoj. Jej výhodou je, že:

- odhliada od problémov stability postojov a kauzálnosti vzťahu postojov s chovaním,
- vychádza z momentu hodnotenia,
- nepolarizuje postoje v zmysle ich opozícií (pozitívny vs. negatívny pocit), ale predpokladá ich škálovitosť, stupňovitosť.

Naopak, nevýhodami sú prílišná všeobecnosť a axiologizácia pojmu, čo znamená, že v snahe pokryť (zastrešiť) všetky problémy súvisiace s postojmi vyabstrahovali definíciu založenú len na hodnotiacej kompetencii človeka.

Napriek tomu sa otvorila cesta novému uvažovaniu o postojoch, ktoré spája behaviorálne aj kognitivistické poznatky. Vsadením pojmu postoj do kontextu sa zexplicitnil moment interpretácie, tzn., že sa chápe ako dynamický proces. Človek sa dostáva do situácie, ktorú automaticky interpretuje na základe predošlej skúsenosti, a tak dochádza k aktualizácii určitého postoja. Pod vplyvom novej situácie (kontextu) a nových informácií môže dôjsť k novej interpretácii/hodnoteniu skutočnosti, ktorá vyúsťuje do aktuálnej reakcie voči psychologickému objektu. Proces pozostáva z fázy a) automatickej, b) zvažovacej fázy, a c) fázy odozvy (porov. Krosnick a kol., 2005, s. 24 – 27).

3.1.4 Problémy a pojmy

Psychologický objekt. Vo všeobecnosti sa psychologickým objektom označuje čokoľvek, čo je predmetom myslenia, a to od konkrétnych objektov po abstraktné pojmy, vrátane vecí, ľudí, skupín, myšlienok.⁸ Psychologickým objektom môžu byť aj samotné postoje.

Vznik postojov. Jednou zo základných otázok bolo, ako človek postoje vytvára, akým spôsobom sú prítomné v psychike ľudí. Behaviorálny prístup presadzoval myšlienku postoja ako predispozície, čo je „vrodená al. získaná spôsobilosť na niečo, sklon, náchylnosť (na choroby)“ (porov. elektronický *Slovník cudzích slov*, 2005). Behaviorálna téza nepodmienených reflexov podporovala ich objektívne skúmanie. Aj dnes sa ešte môžeme stretnúť s názormi, že časť postojov je vrodená (napr. Výrost a Slameník sa v tomto odvolávajú na A. Tessera) a väčšinu získavame prostredníctvom osobných skúseností s objektom alebo sprostredkovane, sociálnym učením (Výrost – Slameník, 2008, s. 127). Jitka Oravcová zdôrazňuje, že prevažuje názor o osvojiteľnosti postojov (Oravcová, 2004, s. 167). Gerd Bohner uvádza ako determinant postojov presvedčanie (persuáziu), čo je „utváření nebo změna postojů často v reakci na argumenty a/nebo další

---

⁸ „Attitude objects comprise anything a person may hold in mind, ranging from the mundane to the abstract, including things, people, groups, and ideas.“ (Bohner – Dickel, 2010, s. 392)

informace o objektu postojů“ (Bohner, 2006, s. 293). Na otázku, prečo postojové vznikajú, sme si odpovedali v časti o ich funkciách.

Štruktúra postojov. Kognitívna, emocionálna a behaviorálna zložka postojov tvoria tzv. vnútornú štruktúru postojov (intra-attitudinal structure). Okrem toho postojové vytvárajú vzťahy medzi sebou (inter-attitudinal structure), ide o: „způsob organizace postojů k různym objektům v paměti jedince“ (Bohner, 2006, s. 291), pričom tematicky konzistentné kognitívne štruktúry postojov nazývame ideológie. Ide o hierarchické usporiadanie postojov, zo všeobecnejších ideológií sa potom odvodzujú špecifickejšie postojové. Ako významná vlastnosť vystupuje do popredia konzistentnosť postojov, ktorá predstavuje „vztah celkového postojové k jeho komponentám“ (Bohner, 2006, s. 289). Ideológie sú konštrukty orientované na moc (Dolník, 2010b, s. 238 – 239).

Teória kognitívnej disonancie (konzistencie). Okrem konzistentných vzťahov v rámci štruktúry postojov môže dôjsť aj k opačnému vzťahu, k disonancii, ktorá je znakom dynamiky štruktúry v tom zmysle, že ak takýto stav nastane, človek sám vynakladá úsilie o opätovné dosiahnutie rovnováhy, čím môže dôjsť k zmenám v rámci tejto štruktúry. Teória kognitívnej konzistencie, ktorú vytvoril L. Festinger (1957), hovorí o tom, že človek môže mať o určitom psychologickom objekte viac poznatkov (kognícií), ktoré môžu byť v súlade (žiadany stav, stav rovnováhy – podľa teórie rovnováhy), ale môžu byť aj rôznorodé (ambivalentné, nekonzistentné). Vtedy dochádza k tzv. kognitívnej disonancii, ktorú človek obmedzuje pridaním, odstránením alebo náhradou kognitívnych štruktúr (porov. Bohner, 2006, s. 312), pričom hodnotenie psychologického objektu ostáva nezmenené alebo sa dané hodnotenie psychologického objektu mení. Konzistentnosť má tiež vplyv na samotné vyhľadávanie informácií, ktoré sa vyznačuje tzv. výberovosťou (attitudinal selectivity). Ide o tendenciu selektívne vnímať, spracovávať a pamätať si informácie, ktoré podporujú skoršie rozhodnutia alebo existujúce postojové, a tak sa aktívne vyhýbať protichodným informáciám (tamže, s. 315). Na druhej strane môže človek novú informáciu začleniť do svojho znalostného sveta tak, aby nedošlo k zmene hodnotenia psychologického objektu, napr. danej informácii pripíše menší význam, aký v skutočnosti má: „Obecně vzato je hojně podporována hypotéza, že lidé podceňují informace, které zpochybňují jejich pozici“ (tamže, s. 316). Prejavuje sa tu egodefenzívna funkcia postojov.

Stabilnosť postojov. Postoj je tým stabilnejší, čím konzistentnejšie sú jeho vzťahy. Konzistentnosť určuje intenzitu postojov, tzn., že čím sú vzťahy medzi postojom a jeho zložkami konzistentnejšie, tým extrémnejší je postoj (na osi umiernený : extrémny) a tým ťažšie sa mení. Takéto postojové sú v čase stabilné, napr. stereotypy alebo predsudky, v ktorých je silne prítomná kognitívna alebo emocionálna zložka. Napriek tomu existujú menej extrémne postojové, napr. módný vkus. Ukazuje sa, že zmena postojov je možná, pričom sa za najvýznamnejší nástroj považuje presvedčanie (persuázia). V súvislosti s persuáziou existuje niekoľko teórií o zmenách postojov, a to v závislosti od miery kognitívnej námahy, ktorú človek vynakladá pri spracovaní informácií (presvedčanie vyžadujúce malé kognitívne úsilie a presvedčanie vyžadujúce značné kognitívne úsilie; pozri Bohner, 2006, s. 293 – 308 a Kollárik, 2011, s. 289 – 290).

Na silu postojov vplývajú ďalšie faktory, ktoré si na tomto mieste len vymenujeme (podľa Kollárik, 2011, s. 282 – 283, 291):

- intenzita a extrémnosť,
- konzistencia kognitívnych, afektívnych a behaviorálnych reakcií,
- vzťahy medzi postojmi,
- centrálnosť postoja,
- „ego involvement“,
- dostupnosť postojov,
- poznatková báza a rozpracovanosť,
- subjektívny význam, istota, oddanosť,
- priama skúsenosť v správaní.

Vzťah postoj : správanie. V priebehu rokov sa v skúmaní problematiky sociálnych postojov objavilo niekoľko problémov, ktorým vedci venovali pozornosť. Už sme naznačili otázku vzťahu postoj : správanie, ktorý sa dodnes javí ako zložitý a závislý od mnohých javov. Upustilo sa od kauzálneho chápania, avšak nemožno povedať, že by šlo o vzťah náhodný. V súčasnosti sa o ňom uvažuje len v rámci špecifických, relatívne priamych podmienok, pričom sa usudzuje, že medzi postojmi a správaním nemusí byť žiaden bližší vzťah. Napriek tomu sa všetky definície snažia správanie zahŕňať, či už ako predispozíciu, pohotovosť reagovať alebo ako zámer, tendenciu a pod. Nina Schwarz a Gerd Bohner (2001, s. 22 – 25) uvádzajú, že konzistentnosť postoja a správania možno očakávať vtedy, ak sú podmienky v aktuálnej situácii zhodné s podmienkami pri vzniku samotného postoja, pričom sa berie do úvahy zhoda v a) dostupných informáciách, b) nálade jedinca, c) motivácii konania, d) priamom kontakte s objektom (skúsenosť), e) kontexte.

Implicitný : explicitný postoj. Nesúlad medzi postojom a správaním načrtol otázku, či existuje možnosť, že by sa človek mohol riadiť istými postojmi, ktoré by si neuvedomoval, ktoré by boli tak hlboko a dobre osvojené, že by ich aktiváciu vo vlastnom správaní a konaní nepozoroval. Tak ako sa môže istý úkon v živote človeka zautomatizovať na zvyk, aj v prípade postojov môže ísť o podobný proces, ktorý šetrí kognitívne sily, aby neboli vynakladané na každodenné činnosti. Výskumy potvrdili prítomnosť tzv. implicitných postojov (op. explicitný, deklarovaný postoj), ktoré Anthony G. Greenwald a Mahzarin R. Banaji (1995) charakterizovali ako: „Hodnotící tendence, které mohou ovlivnit hodnocení či chování, aniž by si jejich vliv daná osoba uvědomovala.“ (cit. podľa Bohner, 2010, s. 284). Na ich pozorovanie boli vyvinuté špeciálne nepriame metódy (Kollárik, 2011, s. 268 – 271), napr. Hammondova technika chybnéj voľby, Cookova technika merania prijateľnosti, odhad odpovedí iných osôb, technika „bogus pipeline“, fyziologické meranie postojov, projektívne techniky (napr. Rorschachov test), v jazyku napr. technika dvoch spojených masiek a pod.

Motivácia postojov. Základným rozdielom medzi postojmi a motívmi je, že kým postoj je orientovaný na objekt, motívy sú orientované na ciele alebo konečný stav, o ktorý sa ľudia usilujú (Eagly – Chaiken, 2005, s. 753). V porovnaní s postojmi sú v oveľa užšom vzťahu k potrebám človeka a k jeho správaniu. Nezhoda medzi postojom

a správaním a konaním môže byť tá, že motivácia na vytvorenie postojov a motivácia samotného správania a konania nemusia byť v zhode. Poznávacím rámcom vo výskumoch motivácie postojov sú funkcie postojov (tamže, s. 754), čo sme si naznačili aj v podkapitole, v ktorej sa im osobitne venujeme. Jednotlivé typológie charakterizujú motiváciu postojov napr. ako potrebu, túžbu či angažovanosť. Ako najprehľadnejšiu charakteristiku motivácie postojov uvádzame typológiu podľa Pabla Briñola a Richarda Pettyho (tamže, s. 755), ktorí ju opisujú ako potrebu a) vedieť/poznávať, b) dosiahnuť konzistenciu alebo vnútornú koherenciu vysvetľovacieho systému, c) vyvinúť a udržať si pozitívne sebaaponímanie, d) dosiahnuť spoločenské začlenenenie a akceptáciu⁹. Uvedené motívy sa podieľajú na vzniku a fungovaní postojov v živote človeka, čo budeme sledovať v osobitnej kapitole.

3.1.5 Vlastný prístup k problematike

Predchádzajúci výklad o sociálnych postojoch vychádzal, vrátane jeho pojmoslovia, z doterajších poznatkov sociálnej psychológie, pričom sme sa vyhýbali vlastnej interpretácii. Opis problematiky nám posluží pri pokuse o vlastné uchopenie pojmu.

V uvažovaní o charakteristike postojov si pomôžeme základným slovníkovým významom slova, pretože ten „zodpovedá mentálnemu obrazu entity, ktorý sa z hľadiska optimálne ľahkej identifikácie ukazuje ako ‚dobrý‘ (primeraný)“ (Dolník, 2010a, s. 46).

Krátky slovník slovenského jazyka (v on-line verzii z r. 2003) vysvetľuje postoj ako 2. stanovisko, vzťah, pomer, prístup.

Podľa *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968) je to 2. vzťah, pomer k niečomu, stanovisko.

Výklad slova podľa *SSJ* aj *KSSJ* zahŕňa niekoľko významov, napr. že postoj:

- je vzťah,
- je orientovaný na objekt,
- je pozícia (stanovisko), z ktorej sa vychádza, ktorú človek zaujíma ako základnú vo vzťahu k objektu.

Našou základnou tézou je, že postoj je vzťah k (psychologickému) objektu, ktorý slúži ako pevný bod, z ktorého človek vychádza. Odpovedáme tak na základné identifikačné otázky: Čo je postoj? Aký je (statický príznak)?/čo robí (dynamický príznak)? Zároveň sa odkláňame od doterajších charakteristík postoja ako psychologickéj predispozície, pripravenosti, pohotovosti, tendencie a pod. Základnou myšlienkou je, že postoj nereguluje správanie a konanie priamo, ale slúži ako pevný bod, z ktorého človek vychádza pri novej interpretácii psychologického objektu.

Prvotná konceptualizácia však nie je vyčerpávajúca, vyvstáva otázka, akej povahy je vzťah k objektu. Pripomeňme si výklad o funkciách postojov, kde sme zdôrazňovali, že človek v kontakte s rozmanitým svetom hľadá vnútornú a vonkajšiu súvislosť, vzťahy,

---

⁹ The needs (a) to know, (b) to achieve consistency or internal coherence of one's explanatory system, (c) to develop and maintain a positive self-concept, and (d) to obtain social inclusion and approval (Eagly – Chaiken, 2005, s. 755).

dáva entitám význam a hodnotí ich (a ďalej ich povyšuje na hodnoty). Hľadanie vlastností a vzťahov medzi entitami súvisí s ich poznávaním, identifikáciou, ktorá prebieha vďaka ich opakovanému výskytu. Ide o úsporu mentálneho úsilia, čo znamená, že sa šetria kognitívne sily človeka v spracovaní informácií o okolitom rozmanitom svete. Môžeme povedať, že z prvotnej heterogénnej masy informácií človek tvorí homogénne celky, avšak homogénnosť vyplýva zo subjektívneho vnímania. Identifikácia prebieha zároveň so zväznamňovaním daných javov. Opakujeme, že svet nepoznávame objektívne, ale tak, ako sa nám javí: „Objekt je subjektívnou kategóriou, závislou od individualizovanej konceptualizácie a percepcie jednotlivca.“ (Kollárik, 2011, s. 262). Hľadanie významu v poznávanom svete nazývame interpretáciou: „Proces odkrývania poriadku prírodného sveta bol súčasne procesom konštituovania interpretačnej kompetencie.“ (Dolník, 2013, s. 117). Ak teda hovoríme o povahe vzťahu človeka k objektu, ide o interpretačný vzťah, ktorý vychádza z potreby orientácie ľudí vo svete, čím sa vraciame k chápaniu postojov ako orientačných bodov. V podkapitole o definíciách postojov sme hovorili aj o hodnotiacej zložke, ktorá bola do definícií (explicitne) zahrnutá v neskorších fázach výskumov. Na výklade ich funkcií sme ukázali aj to, že hodnotenie je s postojmi neodlučiteľne späté a prebieha súčasne s identifikáciou entít. J. Dolník definuje hodnotiacu (axiologickú) kompetenciu spolu s identifikačnou kompetenciou ako súčasť orientačnej kompetencie človeka (2010a, s. 44).

Zhrňujúco povedané, postoj je interpretačný vzťah k objektu, ktorý slúži na orientáciu človeka vo svete, pričom orientácia sa skladá z identifikačnej a hodnotiacej zložky. Identifikáciu vnímame v zhode s charakteristikou kognitívnej zložky v psychológii. Emocionálny komponent chápeme rovnako, teda ako citový príklon – odklon, mieru súhlasu – nesúhlasu. Nakoniec orientácia obsahuje aj behaviorálnu zložku, ale v našom ponímaní ide o potenciálnu prítomnosť postojov v chovaní človeka v pozícii orientačnej dominanty, alebo v modálnom význame „chcieť sa správať a konať v súlade s postojom“. Orientačnú dominantu definuje J. Dolník (2013), ktorý hovorí, že prirodzená dominantu „a) je v danej prirodzenej situácii prioritne vnímaná, b) je východiskovým bodom prirodzenej orientácie, c) istým spôsobom je prítomná v ďalších konštituentoch danej situácie“ (Dolník, 2013, s. 161).

V závere prichádzame k vlastnému poňatiu postojov, ktorý možno opísať ako *interpretačný vzťah človeka k objektu, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v určitej situácii a určuje jeho preferenčné reakcie*. Vďaka orientačnej kompetencii človek poznáva svet, hodnotí ho vzhľadom na svoj motivačný svet a svoje aktivity realizuje vo vzťahu k postoju ako k prirodzenej orientačnej dominante.

3.2 Jazykové postoje

Jazykové postoje sa dostali do pozornosti jazykovedcov v súvislosti s rozvojom sociolingvistiky, teda v 60. rokoch minulého storočia, a súviseli najmä s výskumom postojov k iným jazykom, dialektom či akcentom. Prvé pokusy o výskum mal Wallace Lambert, ktorý vytvoril tzv. techniku dvoch spojených masiek (matched guise technique).

Vychádzal z myšlienky, že testované osoby by nemali vedieť, čoho sa výskum v skutočnosti týka. Testované osoby hodnotili (prostredníctvom škálovacích dotazníkov) osobnosť hovoriacich na základe nahrávok rečových prejavov v dvoch rôznych jazykoch (anglický a francúzsky¹⁰), ktoré im boli pustené z prehrávačov. Testované osoby hodnotili desať nahrávok, pričom nevedeli, že šlo o nahrávky piatich bilingválnych osôb. Podstatou výskumu bolo, aby si respondenti mysleli, že ide o nahrávky desiatich osôb hovoriacich len jedným jazykom. Výhodou testovania bolo, že respondenti sa nezameriavali na jazyk ako na psychologický objekt, ale ako na vlastnosť, prostredníctvom ktorej hodnotili osobnosť rozprávajúceho. Rozdiel v hodnotení dvoch masiek jedného hovoriaceho mal vo výsledku zodpovedať rozdielu v hodnotení jazykov, ktorými boli masky realizované (porov. Chromý, 2014). W. Lambert potvrdil, že ľudia môžu svoje hodnotenia korigovať, a preto dochádza k rozdielom medzi reálnym postojom a následným konaním. Poukázal tiež na fakt, že nepriamym testovaním možno dôjsť k zisteniu potenciálnych postojov. Metóda však neostala bez kritiky, vyčítalo sa jej najmä laboratórne prostredie, ktoré vytrháva človeka z kontextu reality, ale aj to, že testované osoby vedeli, že sú testované, preto sa na psychologické objekty zameriavali viac, než by sa zameriavali v reálnom živote. Navyše, bilingválne osoby nemuseli byť schopné komunikovať v oboch jazykoch rovnako dobre (pozri Bradac a kol., 2001). Lambertove štúdie boli experimentálne, no položili akýsi pomyselný základ pre ďalšie výskumy.

Tematiky jazykových postojov sa následne chytilo množstvo ďalších sociolingvistov, medzi ktorými vynikajú práce Howarda Gilesa. H. Giles je autorom teórie komunikačnej akomodácie (communication accommodation theory) a jeho záujem tkvie v tzv. interaktívnych modeloch jazykových postojov (interaction-based model of language attitudes; Giles – Rakić, 2014, s. 20), ktoré sa odvolávajú na spôsoby dávajúce význam interakciám, vzťahom a komunikačným štýlom iných, ktoré sú založené na očakávaniach a vopred vytvorených predstavách. Vyjadrovanie jazykových postojov je interpretačným procesom v sociálnej komunikačnej interakcii hovoriacich. Interakčné modely boli aplikované nielen na hodnotenie cudzích jazykov, ale aj na hodnotenie dialektov, etnických jazykov, hybridných jazykových útvarov ako pidžin, kreol, ďalej lingua franca, rodovo a vekovo špecifické rečové prejavy a nakoniec aj foneticky, lexikálne a inak diverzifikované rečové prejavy. Na tomto mieste si spomenieme jeden z interakčných modelov jazykových postojov, a to tzv. teóriu motivovaného riadenia informácií (theory of motivated information management), ktorú predstavil Walid A. Afifi (2009) a ktorá opisuje riadenie informácií ako proces rozvíjaný v troch rovinách: interpretácia, hodnotenie a rozhodovacia fáza (Giles, 2014, s. 21), pričom spúšťačím faktorom sa stáva istá miera neistoty, neurčitosti (uncertainty gap). V interpretačnej fáze človek objavuje rozdiel medzi mierou neistoty (neurčitosti), ktorú o téme alebo o situácii má, a mierou neistoty, ktorú si želá mať. Hodnotiacia fáza sa spája s pojmom sebaúčinnosti (self-efficacy), ktorú možno charakterizovať ako vieru človeka vo vlastné schopnosti organizovať a vykonávať aktivity, ktoré sú potrebné na dosiahnutie daných výsledkov (Bandura, 1977). V danom prípade

---

¹⁰ Šlo o výskum dvojjazyčnosti v Kanade.

ide o riadenie informácií, ktoré by mali vplyv na zníženie miery neistoty. V rozhodovacej fáze volí konkrétne kroky na zníženie neistoty (neurčitosti). H. Giles na túto teóriu nadviazal a prináša modelovú komunikačnú situáciu, rozhovor dvoch osôb, na ktorom ukazuje, ako sa znižuje miera neistoty miestneho obyvateľa (tzv. native speaker) voči inakosti cudzinca (hovoriaci s prízvukom). Pojmy cudzosť, inakosť, neistota, neurčitosť nás vedú k myšlienke, že jazykové postoje sú spôsobom vyrovnávania sa s inakosťou, cudzosťou, čím prechádzame do oblasti xenolingvistiky. Psychológovia tiež zistili, že už u päťročných detí funguje prízvuk (vo význame, ako ho definuje H. Giles¹¹), resp. výslovnosť ako potenciálny prostriedok sociálneho hodnotenia rovnako, ako napr. prirodzený rod alebo farba pokožky. Štúdie tiež ukázali, že deti preferujú priateľov zo skupiny s rovnakým akcentom a rovnako viac dôverujú ľuďom hovoriacim ich materinským jazykom (porov. Giles – Rakić, 2014, s. 13), pričom tieto preferencie nie sú spôsobené oslabenou komunikačnou zrozumiteľnosťou, ale prostým uprednostňovaním vlastného prízvuku, čím sa akcent stáva súčasťou mechanizmu, prostredníctvom ktorého človek dáva svetu význam a organizuje ho. Spomenuli sme, že zvýznamňovanie a organizácia okolitého sveta je pritom súčasťou prirodzenej orientácie človeka vo svete (porov. princíp prirodzenej orientácie; Dolník, 2013). Z uvedeného výkladu možno vybrať niekoľko dôležitých myšlienok, na základe ktorých sa pokúsime načrtnúť výskum jazykových postojov Slovákov k slovenčine. Znovu si pripomeňme, že:

- a) jazykové postoje sa prejavujú v kontexte komunikačnej situácie,
- b) postoje, resp. jazykové postoje sú nástrojom na poznávanie, organizáciu sveta a orientáciu v ňom,
- c) jazykové postoje sú pevným bodom, z ktorého vychádzame pri interpretácii jazykového prejavu iných,
- d) vlastnosti inakosť, cudzosť (dodajme aj nepoznanosť), neistota sú významným „spúšťačom“ jazykových postojov, ktoré sa však nemusia zhodovať s reálnym jazykovým správaním používateľa jazyka,
- e) jazykové postoje určujú naše preferenčné reakcie vzhľadom na náš motivačný svet.

3.2.1 O jazykových postojoch na Slovensku

Jazykové postoje na Slovensku boli predmetom záujmu jazykovedcov už v 70. rokoch 20. storočia (Horák, 1971). V slovenských jazykových výskumoch sa doteraz ne-definovali postoje z hľadiska komponentovej ani inej teórie, rovnako sa neskúmala pravidelnosť vo vzťahu jazykový postoj : jazykové správanie a konanie používateľov, neporovnávali sa explicitné postoje s implicitnými. Neodhaľovali sa ani motívy postojov a chovania človeka. Akýkoľvek výskum bol realizovaný analýzou materiálu, ktorého obsahom boli subjektívne výpovede ľudí voči jazyku a jazykovému správaniu a konaniu (jazyková poradňa, dotazníky).

---

¹¹ H. Giles sa zameriaval predovšetkým na výskum akcentu, ktorý charakterizuje ako spôsob výslovnosti (manner of pronunciation), súvisiaci s príslušnosťou k určitej skupine (group membership), napr. sociálnej, regionálnej, etnickej a pod. (Giles, 1973).

Východiskovým pojmom vo výskume jazykových postojov na Slovensku sa stalo jazykové vedomie. Problematika jazykového vedomia sa rozpracováva v štúdiách mnohých autorov, no v slovenskom lingvistickom prostredí sa vychádza z Techtmeierovej definície, ktorá ho charakterizuje ako „viac alebo menej vyvinutú schopnosť uvažovať o jazyku (...) vedome používať a hodnotiť jazykové prostriedky“ (Techtmeierová, 1987, s. 9). Ak teda hovoríme, že v prípade Gejzu Horáka šlo o výskum jazykových postojov, v skutočnosti šlo o výskum jazykového vedomia používateľov jazyka: „Zachytávať postoje ľudí k reči, rozmýšľať a hovoriť o nich značí vstupovať si a vstupovať do vedomia (hádam i podvedomia a svedomia)“ (Horák, 1971, s. 97). Východiskom sa síce stal pojem postoj, avšak následná interpretácia materiálnej bázy výskumu (korešpondencia ľudí s jazykovou poradňou JÚLŠ SAV) a závery vyústili (a pravdepodobne od začiatku tam aj smerovali) do kategorizácie používateľov jazyka (na základe ich chápania jazyka, vzťahu k nemu). Inak povedané, človek a jeho jazykové vedomie boli charakterizované na základe tzv. deklarovaných jazykových postojov. Autor usudzoval, že to, čo človek o jazyku vypovie, zodpovedá jeho aktuálnemu jazykovému správaniu. Vytvoril tak záver, že každý používateľ jazyka sa jazykovo správa podľa svojho jazykového vedomia. Podľa určitého stupňa jazykového vedomia potom odvodzoval jazykové postoje, ktoré vznikli abstrahovaním od reálneho jazykového správania ľudí. Dospel tak k názoru, že spolu s rozvíjajúcim sa jazykovým vedomím (ktoré sa odráža vo vedomej jazykovej praxi, v rozvíjaní a kultivovaní jazykového prejavu) sa rozvíja (kultivuje) jazykové správanie človeka a menia sa aj jazykové postoje. Logicky tak malo správne pôsobenie na jazykové vedomie používateľov vplývať aj na ich jazykovú prax, čím sa odôvodňovala aj existujúca koncepcia teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Teória postojov vysvetľovala jazykové chovanie človeka (jeho jazykovú prax) v závislosti od miery uvedomenia si významu a funkcií spisovného jazyka a v závislosti od poznania systému spisovného jazyka. Spisovný jazyk sa chápe ako parameter, na základe ktorého sa charakterizujú postoje k jazyku, t. j. jazykové vedomie a následne aj samotní používatelia jazyka. G. Horák takouto abstrakciou dospel k typologizácii postojov, ktoré delí na: a) spontánny, živelný postoj, b) postoj oslavnej úcty, c) triezvy a aktívny postoj, d) tvorivý postoj, e) postoj deštruktívnych reformátorov.¹²

Rozpor medzi subjektívnymi výpoveďami a jazykovým správaním sa ukázal aj v neskorších výskumoch, prebiehajúcich v 90. rokoch minulého storočia, ktoré boli realizo-

---

¹² Na Horákovu terminológiu nadviazal aj Juraj Furdík v príspevku z r. 1979, v ktorom spomína aktívny postoj, živelný postoj a tvorivý postoj. Jeho príspevok nie je prínosom k poznaniu typológie postojov, napriek tomu je v mnohých ohľadoch inšpiratívny. Napr. postreh, že „Vlnovitý záujem spoločnosti o jazyk je vždy signálom spoločenských (sociálnych alebo národnostných anomálií). (...) Sociálne korene sporov o slovenčinu za buržoáznej ČSR presvedčivo odhalil E. Novák už v knihe Jazykovedné glosy k československej otázke (1935). Tu niekoľkokrát zdôraznil priamu súvislosť oživenia záujmu o spisovnú slovenčinu s hospodárskou krízou a ťažkým hospodárskym postavením Slovenska“ (porov. s. 144 a 278). Osobitne zaujímavé sú slová, ktoré uvádza ako zaužívané aj napriek snahe jazykovej kritiky o nápravu. Ide o výrazy *velin*, *válenda*, *obiloviny*, *kombajnér*, *krupky*, *selhaný náboj*, ktorých životaschopnosť sa po štyridsiatich rokoch nepotvrdila. V danom prípade nás to vedie k uvažovaniu o jazykových postojoch lingvistov, ktorí vzhľadom na vedecké poznanie jazyka podliehajú iracionálnym, neobjektívnym reakciám.

vané v rámci projektu *Slovenčina v súčasnej komunikácii* (1989). Niektoré výsledky projektu boli uverejnené na stránkach *Slovenskej reči* (1991). Potreba ďalšej postojovej analýzy totiž vznikla a vyvíjala sa spolu s prienikom sociolingvistiky na Slovensku (oproti zahraničnej lingvistike s takmer tridsaťročným odstupom). Prispelo k tomu aj opakované poukazovanie na nárast napätia medzi kodifikovanou podobou spisovnej slovenčiny a skutočnou jazykovou praxou. Šlo o „prieskum jazykového vedomia a komunikačnej kompetencie respondentov“ (Šikra, 1991, s. 257), pričom prevládali respondenti s bežným jazykovým vedomím (porov. s Techtmeierovej koncepciou jazykového vedomia). Cieľom bolo „zistenie príčin prípadných rozporov medzi živým jazykovým vedomím respondentov a jestvujúcou kodifikáciou (...) na druhej strane zachytenie postojov k niektorým novším jazykovým prostriedkom, ktoré nie sú ešte dostatočne ustálené v úze“ (Šikra, 1991, s. 258). Jazykové postoje boli charakterizované ako „hodnotenie jednotlivých konkrétnych jazykových prostriedkov samotnými respondentmi“ a odhaľoval sa „vzťah hodnotenia k súčasnej kodifikácii“ (Šikra, 1991, s. 259). Keďže šlo o jeden z prvých rozsiahlejších pokusov zobrazenia reálnej podoby jazyka v komunikácii (pred ním zrealizoval výskum mestskej reči Eugen Pauliny, no v danom prípade nehrali jazykové postoje žiadnu úlohu), jeho závery predstavujú hodnotný príspevok do štúdia jazykových postojov. Klára Buzássyová v príspevku *Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania* (1991, s. 262 – 276) poukázala na potrebu doplnenia anketového výskumu analýzou písaných, prípadne hovorených textov z rozličných komunikačných sfér. Pozorujeme tu niekoľko závažných nedostatkov daného výskumu, a to 1. obmedzené možnosti dotazníkovej metódy, 2. relatívnosť výpovedí vzhľadom na uvedomovanú prítomnosť výskumníka, resp. uvedomovanie si participácie na výskume, 3. obmedzené interpretačné možnosti skúmania jazykového vedomia prostredníctvom explicitných postojov, 4. potreba komunikačného prístupu k jazykovým otázkam, ktorý zahŕňa aj vplyv kontextu na jazykové postoje a jazykové správanie a konanie používateľov jazyka. Dôležitým momentom výskumu bol príspevok Anny Oravcovej *Postoje k jazykovému výskumu* (1991, s. 288 – 294). Autorka prichádza k záveru, v ktorom jasne odlišuje jazykové vedomie od jazykových postojov. Poukázala tým na fakt, že problematika postojov nezahŕňa len vedomú zložku mentálneho sveta nositeľov jazyka, je omnoho komplexnejšia a obsahuje aj neuvedomovanú časť psychiky človeka.

Že sa jazykové postoje nedajú skúmať prostredníctvom priamo kladených otázok, konštatovala znova A. Oravcová v polovici 90. rokov v príspevku *Vzťah k jazyku ako faktor ovplyvňujúci jazykové vedomie* (1995, s. 65 – 73). Príspevok bol zverejnený v zborníku *Sociolinguistica Slovaca*, ktorý vyšiel pod záštitou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a ktorý obsahuje samostatný oddiel príspevkov venovaných individuálnemu a skupinovému jazykovému vedomiu a jazykovým postojom. Napriek uvedenej konštatácii sú jej závery vyvodzované práve z dotazníkových výskumov. Okrem dotazníkov využili ďalší autori aj metódu riadených rozhovorov. Štúdie zborníka sú tematicky zamerané na vzťah hovoreného jazyka a spisovnej slovenčiny, na používanie jazyka v rôznych komunikačných sférach.

Posun od dotazníkov k riadeným rozhovorom a analýzam textových komunikátov predstavujú aj príspevky Slavomíra Ondrejoviča o postojoch k jazyku (2008, s. 161 – 209), ktoré sa o. i. venujú medzijazykovým kontaktom a teritoriálnym varietám slovenčiny. Na tomto mieste treba vyzdvihnúť aj posun od spisovnej slovenčiny k samotnej podstate postojových výskumov v jazyku, čo sú napr. rôzne variety jazyka, akcenty, cudzie jazyky a pod.

Novú orientáciu v problematike jazykových postojov na Slovensku predstavuje výskum jazykových ideológií (J. Dolník, I. Lanstyák). Ide o metodologickú novosť aj o využívanie novej metódy výskumu. Pri charakteristike jazykových ideológií vychádzame z definície J. Dolníka: „Jazyková ideológia je súhrn štandardizovaných kognitívnych preferencií vo vzťahu k jazyku, fungujúcich ako interpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje interpretácia jazyka zodpovedajúca istému sociálnemu poriadku.“ (Dolník, 2010b, s. 239). Jazykovými postojmi sú tu kognitívne preferencie vo vzťahu k jazyku, ktoré chápe autor ako ustálené znalosti o jazyku, ktoré sú hodnotené ako intersubjektívne platné, pričom tieto znalosti slúžia na ďalšie interpretácie jazyka. Metodologická novosť teórie spočíva v spoločensko-kultúrnom chápaní jazyka ako jednej zo štandardizovaných spoločenských inštitúcií, ktorý sa ustálil v procese spoločenskej jazykovej komunikácie. István Lanstyák vo svojich prácach rozlišuje tri základné koncepcie jazykových ideológií, pričom ide o 1. myšlienkové systémy legitimujúce fakty týkajúce sa jazyka a súvisiace s udržiavaním moci istých spoločenských vrstiev, 2. myšlienkové systémy legitimujúce isté fakty o jazyku bez ohľadu na mocenskú motiváciu, 3. akékoľvek metajazykové výroky, ktoré sú využívané ako prostriedok „získania, udržania a posilnenia nadvlády jednej spoločenskej vrstvy alebo skupiny nad druhou“ (Lanstyák, 2016). Nakoniec konštatuje všadeprítomnosť a nevyhnutnosť existencie jazykových ideológií v moderných spoločenstvách európskeho typu a ich úzku prepojenosť s jazykovými postojmi, čo sme si spomenuli v časti o štruktúre postojov.

Okrem uvedených výskumov možno za osobitné uchopenie problematiky jazykových postojov považovať aj výskum cudzosti (etnickej, jazykovej a i.). V súvislosti s adaptabilitou cudzích štruktúr, resp. systémov bola napr. v slovenskej jazykovede vypracovaná samostatná monografia kolektívu autorov s názvom *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* (Dolník a kol., 2015). V teoretickej časti práce charakterizuje J. Dolník (tamže, s. 18) kognitívnu a emocionálnu stránku obrazu cudzosti. Každá „cudzia entita“ vyplýva či už z kognitívnej alebo emocionálnej interpretácie danej entity, resp. je produktom interpretačnej neistoty/bariéry/neurčitosti: „Je to mechanizmus na vyrovnanie sa so sebazáchovnou (interpretačnou) neistotou reakciami na jej produkt – cudzosť. Nazvime ho xenoreakčný mechanizmus – redukovane: xenomechanizmus.“ (tamže, s. 23). Z uvedenej formulácie vyplýva, že obraz cudzosti je v úzkom vzťahu s postojmi človeka voči určitej entite, ktorá sa javí ako neasimilovateľná, tzn. cudzia. Prostredníctvom uvedenej práce sa v slovenskej jazykovede upevnila tak pozícia xenolingvistiky, ako aj význam diskurznej analýzy.

Nakoniec, do pozornosti dávame aj prehľadovú štúdiu Emílie Nemcovej Jazykové postoje ako indikátor jazykového vedomia (2004), ktorá priniesla opis výskumu jazykových postojov a jazykového vedomia na Slovensku.

3.2.2 Jazykové postoje v českej lingvistike

Teoretický základ postojov položil už v 70. rokoch minulého storočia František Daneš, ktorý chápal pojem v zmysle sociologickom, čiže ako „sklon nejakej osoby alebo skupiny osob či celého spoločenství dávať prednosť jistým cieľom a spôsobom jednaní a chováni vôbec (a jiné odmietať); tímto sklonom jsou určovány responze osob (jejich skupin) na jednotlivé typy situací.“ (Daneš, 1979, s. 81). Hovorili sme si, že postoje sú zamerané na objekt, nie na cieľ a že nie sú v kauzálnom vzťahu s konaním osôb. Na druhej strane však možno vyzdvihnúť situačné, t. j. kontextuálne chápanie postojov. Danešov príspevok bol krokom k spoločenskému prístupu k jazyku a jazykovej kultúre. Postoje rozdelil na a) inštrumentálne, b) etické, c) afektívne a d) zvykové.

V článku Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci (Daneš, 1979, s. 81 – 84) vymedzuje určitý počet antinómií, ktoré vystupujú ako riadiace princípy v sústave postojov. Vymedzuje tak protiklady: 1. racionálne : neracionálne postoje (s osobitnou podmnožinou antiracionálneho postoja), 2. skutočné jazykové správanie : presvedčenia o spisovnom jazyku, 3. skutočné motívy jazykového správania : proklamované motívy správania, 4. postoje rezistentné voči zmenám : postoje prijímajúce zmeny, 5. izolacionizmus (divergencia) postojov : univerzalizmus (konvergencia) postojov, 6. jednotnosť (uniformita) postojov : variantnosť postojov.

Prvá opozícia vychádza z implicitného poznania, že postoj môže byť založený na znalostiach o danom objekte a súvislostiach, do ktorých psychologický objekt vstupuje, alebo môže byť založený na pocitoch, viere a pod. Ide o rozlíšenie kognitívnej a afektívnej zložky postojov. V oboch prípadoch ide o vecne podložené postoje, hoci v niektorých prevažuje racionálny základ, v iných zase emocionálny. Existujú však aj vecne nepodložené postoje, tzv. antiracionálne, medzi ktoré patria napr. (ako ich nazýva F. Daneš) šovinistické postoje. Racionálnosť sa v jeho nasledujúcom výklade spája s idealizáciou, ktorá je myšlienkovým základom, resp. procesom spracovania poznatkov z empirického sveta.

Druhý protikladný vzťah nazýva aj vzťah postoja realistického a „ideačného“ (u nás ideálneho), pričom sa tu ideálne chápe podobne ako u J. Dolníka. Autor tu naráža na rozdiel medzi reálnym používaním jazyka v komunikácii a deklarovanými postojmi, ktoré sa upínajú k ideálnemu spisovnému jazyku, a preto nemusia byť v zhode.

Podobne vyznieva aj tretí protiklad, ktorý sa zameriava na problematiku motivácie postojov a motivácie konania. Spomínali sme si, že motívy sú v užšom vzťahu k správaniu človeka, k jeho cieľom, čo si uvedomoval aj F. Daneš: „lidé často maskují skutečné podněty, které se jim jeví jako společensky těžko přijatelné, tím, že je idealizují, ‚rationalizují‘“ (Daneš, 1979, s. 82). Intuitívne tým naráža na vlastnú reflexiu automatického (afektívneho) konania, ktoré nie je v súlade s postojmi, čím dochádza ku kognitívnej disonancii, a tak človek pristupuje k spätnej racionalizácii vlastných pohnútok.

V súvislosti s dynamikou a so zmenami v systéme postojov opísal štvrtú antinómiu, tzn. postoj rezistentný voči zmenám : postoj prijímajúci zmeny. Práve na tomto mieste vyjadril myšlienku prirodzenosti zmien v jazyku, ako aj charakteristiku jazyka ako spoločenského javu, pre ktorý je podstatné to, že napriek svojmu neustálemu vývoju je jazykovým spoločenstvom chápaný ako ten istý (Daneš, 1979, s. 83). V kultúrnej rozlič-

nom prostredí, v ktorom na seba narážajú hodnotové a postojoyvé systémy rôznych spoločenských skupín, dochádza k tzv. interferencii (osobitná zložka dynamiky akéhokoľvek sociálneho javu), ktorej výsledkom môže byť postojoyvý izolacionizmus alebo univerzalizmus. Všetky dynamické procesy (či už v jazyku, v sústave postojov, prípadne v sústave hodnôt) sa realizujú prostredníctvom variantnosti, ktorá vystupuje ako člen posledného protikladu. Tieto protiklady vystupujú ako konštanty v meniacich sa hodnotových orientáciách spoločnosti, v jednotlivých historicko-spoločenských podmienkach. F. Daneš ich chápal ako univerzálie, všeobecnosti riadiace vznik, fungovanie a zmenu postojov.

Na Danešov výskum postojov nadviazala Světla Čmejrková (2010), ktorá sa zamerala na rozdiel medzi proklamovanými postojmi a vlastným rečovým správaním používateľov jazyka, čím zdôraznila potrebu zaznamenávania tých reakcií, ktoré v správaní hovoriacich nastali spontánne (automaticky, afektívne).

K českým lingvistom, ktorí prejavili vôľu „podrobnejši charkaterizovat podavatele a příjemce jazykových komunikátů, zkoumat mimo jiné to, jak se v jejich vědomí projevuje jazyk, jaké jsou postoje k němu a pod.“, môžeme zaradiť aj Edvarda Lotku, ktorý v príspevku z roku 2004 charakterizoval postoje používateľov k jazyku ako „soubor relativně pevných a veřejně vyjadřovaných názorů na jazyk, resp. komplex stanovisek, které zaujímají k otázkam jazyka“ (Lotko, 2004, s. 73). V zásade nadviazal na tradíciu skúmania deklaratívnych výpovedí o jazyku, pričom neuviedol zdroj a odôvodnenie definície. Na základe sociolingvistického výskumu určil niekoľko typov postojov: „Jsou to hlavně: různé varianty jazykového purismu, jazykový snobismus, perfekcionismus v jazyce, logizování v jazyce, jazykový liberalismus a jazykový indiferentismus.“ (tamže, s. 74). Záver štúdie viedol autor v duchu potreby „dobře promyšlené a rozumně prosazované jazykové politiky“ (tamže, s. 79). V štúdiu sa tak naplno prejavili nedostatky výskumu explicitných postojov, pričom autor neuviedol, akú metódu výskumu využil, necharakterizoval ani zdroj jazykového materiálu.

Nové podnety do sociolingvistiky priniesli práce J. Chromého, ktorý v prehľadových prácach zvýšil povedomie o výskumoch jazykových postojov v zahraničí. Do jazykovedného sveta vniesol interdisciplinaritu, pretože východiská a definície prebral zo sociálnej psychológie, zahraničnej sociolingvistiky a z ich pojmového aparátu. Teóriu doplnil praxou, čím posunul konštatácie o potrebe nových metód ku konkrétnej predstave o výskume. Využil Lambertovu techniku dvoch spojených masiek (tzv. matched guise technique) a teoreticky ju aplikoval na podmienky českého jazyka. V učebnici *Základy sociolingvistiky: Učební materiál pro studenty oboru Český jazyk a literatura* (2014), ako aj v ďalších osobitných štúdiách predstavuje najvýznamnejšie zahraničné výskumy, ktoré preukázali rozdiel medzi explicitnými, deklaratívnymi postojmi k jazyku (jazykovým varietám) a reálnou jazykovou praxou používateľov.

3.2.3 Zhrnutie

Vychádzajúc z porovnania sociolingvistických výskumov jazykových postojov v zahraničí a v česko-slovenskom priestore môžeme konštatovať niekoľko postrehov.

Základným rozdielom je (ne)zohľadňovanie sociálnopsychologických poznatkov v danej téme. Kým zahraniční vedci úplne adaptovali teóriu jazykových postojov a ďalej ju rozvíjali na vlastnom výskumnom predmete, česká ani slovenská sociolingvistika sa nezmieňujú o zdrojoch teoretického uchopenia problematiky, praktický výskum preto využíval poväčšine obmedzené metódy (napr. dotazníky, riadené rozhovory a pod.).

Ďalším významným odchylením od pôvodnej myšlienky výskumu jazykových postojov je to, že domáce sondy boli zamerané na jazykové vedomie, teda automaticky sa predmetom bádania stal spisovný jazyk. Treba však pripomenúť, že zahraniční výskumníci vyvinuli osobitné techniky zisťovania postojov predovšetkým na opis vzťahu k iným varietám jazyka, rozličným akcentom, areálovo, sociálne či rodovo podmieneným variantom reči a najmä k nositeľom cudzieho jazyka. Ukazuje sa rozdiel vo výskumných preferenciách slovenskej jazykovednej obce, ktorá je silno zameraná na spisovnú varietu (spisovnojazykový centrizmus). Medzijazykové vzťahy skúmal zo sociolingvistického hľadiska S. Ondrejovič až v začiatkoch 90. rokov.

Vráťme sa k obmedzeným technikám skúmania a k spôsobu vysporiadania sa s ich nedostatkami. Zahraniční vedci (počnúc W. Lambertom) predpokladali diskrepanciu medzi deklaratívnymi, explicitnými postojmi a reálnym jazykovým správaním, čo zohľadňovali vo vývoji vlastných nepriamych metód. Na Slovensku ostali snahy vyhnúť sa priamym technikám len v konštatačnej úrovni, a to až do konca 20. storočia, keď sa začala uplatňovať kritická diskurzívna analýza, ktorá do určitej miery napravila nedostatky dotazníkových výskumov.

Nakoniec treba podotknúť, že v našich podmienkach sa neuplatnila žiadna ucelená teória jazykových postojov, ktorá by vychádzala z vlastnej metodológie a ktorá by sa mohla uplatniť aj na zahraničnom vedeckom poli. Domáci výskum tak nezohľadňuje otázky postojových funkcií, motiváciu postojov, ich štruktúru a konzistenciu, ani ďalšie súvisiace problémy.

3.2.4 Vlastné uchopenie jazykových postojov

V našej definícii pojmu vychádzame z poznatkov sociálnej psychológie, sociolingvistiky a z domácich teórií o prirodzenosti jazyka (Dolník, 2013). Nadväzujeme na základnú definíciu sociálnych postojov, ktoré sme charakterizovali ako interpretačný vzťah človeka k objektu, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v určitej situácii a určuje jeho preferenčné reakcie voči k objektu. Psychologickým objektom je v danom prípade jazyk, preto môžeme vetu pretransformovať aj takto: *Jazykové postoje predstavujú interpretačný vzťah človeka k jazyku, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v (meta)jazykovej komunikácii a určuje preferenčné reakcie vo vzťahu k jazyku.*

Rovnako ako svet, aj oblasť jazyka je dostatočne rozmanitá na to, aby vznikla potreba orientovať sa v nej, a to na základe identifikácie a hodnotenia jazyka (jazykových javov, prostriedkov). Orientácia prebieha vďaka interpretačnej kompetencii, keď jedinec opakovane nachádza (metaforicky) isté vlastnosti a vzťahy v jazyku, dáva im subjektív-

ny význam a daný význam vzťahuje na svoj motivačný svet, na svoje (komunikačné) potreby, čoho výsledkom je jazykový postoj vytvorený v určitom kontexte. Takto vytvorený jazykový postoj sa potom stáva orientačným bodom, dominantou, ktorá je v každej ďalšej prirodzenej jazykovokomunikačnej situácii prioritne vnímaná a istým spôsobom prítomná v ďalších konštituentoch danej situácie.

Postojová dominanta môže byť prítomná implicitne, aktivizuje sa automaticky, bez vedomia komunikanta. Taká aktualizácia je afektívnou reakciou na jazykové javy, tzn., že je v súlade s jazykovým citom, resp. s jazykovým povedomím (v zmysle, ako ho definuje J. Dolník¹³). Ide o bezprostrednú reakciu v komunikácii, ktorá môže ovplyvniť jazykové správanie, pričom ide o neuvedomované analogické vyrovnávanie sa s neistotou, ktorá je vyvolaná inakosťou, cudzosťou jazykového javu. Napr. pre slovenského používateľa je prirodzené skloňovať ženské priezviská pomocou prechýľovacej prípony. Avšak v komunikácii dokáže narábať s neprechýleným domácim priezviskom analogicky podľa vzoru cudzích ženských priezvisk, čím vyjadruje akceptačný postoj k používaniu daných jazykových tvarov v jazykovej komunikácii, čo sme si vysvetlili v kapitole o prirodzenosti jazyka.

Našou hypotézou tiež je, že implicitné postoje nie sú len automatické, neuvedomované reakcie na objekt, ale že sú rovnakým neintencným spôsobom osvojované. Napr. jazykové vzdelávanie žiakov vo vyučovaní slovenského jazyka prebieha na základe učenia sa gramatických pravidiel, následného skúšania a korekcie nesprávneho jazykového prejavu. V takom vyučovacom prostredí netreba osobitne zdôrazňovať, že jazyk je národnou hodnotou a že doň netreba zasahovať v rozpore s jeho zákonitosťami, ako to nariaďuje zákon o štátnom jazyku, pretože pre žiakov je prirodzené také používanie spisovnej slovenčiny, ktoré gramatické chyby neodpúšťa. Žiaci si túto skúsenosť prenášajú do vzťahu k spisovnému jazyku, ktorý sa následne vyznačuje kritickým postojom ku gramatickým odchýlkam, hoci ich vlastný jazykový prejav nie je vždy gramaticky správny, čo sa však nevylučuje, pretože sa hodnotí najmä prejav iných. Tento vzťah je osvojený neintencne, nezámerne, je implicitne prítomný v spôsobe výučby materinského jazyka a následne v každej ďalšej jazykovokomunikačnej situácii, keď sa používateľ jazyka stretne s cudzími jazykovými javmi.

Na druhej strane môže byť postojová dominanta prítomná ako reflexívne, vedomé hodnotenie jazykového javu, ktorého spúšťačom je väčšia miera neistoty, neurčitosti (podnet môže prísť napr. zvonku). Ide o aktiváciu jazykového vedomia ako reakcie na kognitívnu disonanciu (resp. pocit nerovnováhy medzi aktuálnou mierou istoty, určitosti a požadovanou mierou istoty, určitosti), ktorú sa používateľ jazyka snaží odstrániť doplnením, prípadne zmenou kognitívnych štruktúr, čím dosahuje stav rovnováhy. K takej situácii môže dôjsť v prípade, že používateľ jazyka je niekým iným upozornený napr. na nesprávne používanie neprechýlených priezvisk. Do konfliktu sa dostane jeho vedomie o reálnom používaní a o správnom používaní priezviska. Sociálna psychológia tento jav

---

¹³ Jazykovým povedomím chápeme to, čo sa v iných literatúrach označuje v opozícii k jazykovému vedomiu ako jazykový cit. Ide o „neuvedomované jazykové znalosti, ktoré zabezpečujú ovládanie jazyka bez toho, aby sa nositeľ jazyka opieral o verbalizované (explicitné) pravidlá“ (Dolník, 2010b, s. 124).

charakterizuje ako neodôvodnené konanie, ktoré je spúšťačom kognitívnej disonancie. Na ospravedlnenie svojho konania môže používateľ zmeniť akceptačný postoj na opačný, tzn., že každé ďalšie konanie bude prebiehať pod jeho vplyvom. Motivácia na zmenu postoja bude tým silnejšia, čím prestížnejšie postavenie má osoba alebo skupina zasahujúca zvonku, čím sa dosiahne udržanie self-konceptu (sebaponímania) a akceptácia zo strany danej osoby, skupiny.

Okrem iného môže byť postojová dominanta prítomná pri adaptácii nových informácií, pričom sa u človeka prejavuje selektívne, prioritné vnímanie tých informácií, ktoré sú v súlade s už existujúcimi postojmi. Dominanta predstavuje hodnotu prirodzenosti na škále prirodzenosť : cudzosť. Cudzí (neasimilovateľný) jav aktivizuje xenoreakčný mechanizmus na dosiahnutie stavu prirodzenosti tak, že človek ignoruje nesúrodé informácie alebo znižuje ich dôležitosť. Napr. v prípade prechýľovania ženských priezvisk ide o zachovanie kritéria systémovosti jazyka znížením dôležitosti iných kritérií spisovnosti, hoci lepšie vysvetľujú presadzovanie neprechýlených mien v slovenčine.

3.3 Prečo treba venovať viac pozornosti jazykovým postojom?

Morfologicko-lexikálny problém prechýľovania, ktorý je už niekoľko rokov spornou témou vo vedeckých diskusiách, je už symptomatickým príkladom naturalizačných procesov prebiehajúcich v spisovnej slovenčine, ktorá sa vyvíja ako diferencovaný jazyk s diferencovanými komunikačnými funkciami v jazykovokomunikačnej interakcii jej nositeľov, diferencovaných používateľov, ktorí na základe asimilačno-akomodačnej danosti reagujú na jazykové zmeny vďaka ich mentálnemu spracovaniu. Na základe intuitívneho usudzovania v kontexte situácie používateľa interpretujú jazykové prostriedky, a to aj vzhľadom na zámer komunikanta. Ten je daný jeho motivačným svetom. Používatelia jazyka dokazujú, že sa vedia orientovať v konkrétnej jazykovej situácii, a to vďaka istým dominantným prvkom v nej. Jazykové jednotky, ktorým chýba istý príznak, dopĺňajú a homogenizujú pomocou princípu imaginárnej ekvivalencie. Na druhej strane konflikt nastáva vtedy, keď sa argumentuje hodnotiacimi kritériami zodpovedajúcimi súčasnej jazykovej kultúre (medzi ktorými dominuje systémovosť, ústrojnosť) a tiež národnoidentifikačnou funkciou jazyka. Medzi používateľmi jazyka a jazykovými odborníkmi tak nastáva napätie, ktoré je potrebné riešiť, čím sa berie do úvahy aj prehodnotenie doterajšej teórie spisovného jazyka.

Riešenie daného konfliktu tkvie v poznaní súčasných používateľov spisovného jazyka, ale aj širších sociálno-kultúrnych súvislostí, čím by nová teória spisovného jazyka priamo reagovala na ich spisovnojazykové potreby. Už v 70. rokoch minulého storočia Ján Kačala konštatoval, že: „Teória jazykovej kultúry (...) má aj vonkajší, širší rozmer, a to zreteľ na stav spoločnosti, ktorá tento jazyk používa na každodenné dorozumievanie. Ak by teória jazykovej kultúry nebrala do úvahy toto širšie hľadisko, chýbala by záruka, že praktické kroky v oblasti jazykovej kultúry budú mať predpokladaný a žiadaný účinok.“ (Kačala, 1971, s. 65). No kým spoločnosť sa od tých čias neustále mení, geopolitickými podmienkami počnúc a jazykovými končiac, teória, z ktorej vychádzajú dnešná kodifikácia a jazyková kultúra, ostáva.

Dôležitá je však otázka, ako skúmať používateľov. Neúspech jazykovej kultúry sa totiž tradične chápe ako nezájum o zdokonaľovanie jazykového prejavu zo strany používateľov, resp. ako zlyhanie jazykového vzdelávania. Ako zvlášť dôležitá sa preto ukazuje otázka vzťahu používateľov k spisovnej slovenčine, tzn. otázka jazykových postojov, pričom jazykové postoje chápeme ako interpretačný vzťah k jazyku, ktorý slúži ako pevný bod pri orientácii človeka v určitej jazykovokomunikačnej situácii. Aby sme podporili opodstatnenosť a význam výskumu jazykových postojov, pripomeňme si výrok F. Daneša, ktorý v spomínanom príspevku *Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci* zdôraznil význam jazykových postojov používateľov jazyka v procese kodifikácie: „Jakákoliv činnost v oblasti jazykové kultúry, zejména pak kodifikace, musí počítat mimo jiné s dvěma skutečnostmi základní důležitosti. První z nich jsou postoje, které zajímají členové daného jazykového společenství k jazyku, především pak k jazyku spisovnému. Lze dokonce mít za to (jak bylo naznačeno už v diskusi z let třicátých), že tyto postoje jsou nedílnou složkou jazykového dění (ve smyslu „le langage“).“ (Daneš, 1979, s. 79). Uvedený výrok zaznel na konferencii *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, ktorá sa konala 14. – 17. 6. 1976 v Libliciaci. Podľa Miroslava Komárka patrilo príspevok F. Daneša medzi to najlepšie, čo konferencia a zborník priniesli (Komárek, 1981).

Uvedomujeme si, že naše poňatie postojov sa na tomto mieste pohybuje v teoretickej rovine a jeho vernosť je zatiaľ hypotetická, preto sa v ďalšej časti zameriame na výskum.

4. Výskum jazykových postojov používateľov spisovnej slovenčiny

Predchádzajúci teoretický výklad sme formulovali v istej myšlienkovvej štruktúre, ktorá postupovala od vysvetlenia prirodzenosti spisovného jazyka a presvedčenia, že existuje napätie medzi jazykovými odborníkmi (kritikmi) a používateľmi jazyka, k hypotéze, že v spisovnom jazyku by malo byť to, čo je v jeho používateľoch, ak má dobre fungovať, čím sme znovu aktualizovali požiadavku poznania používateľov spisovného jazyka, a to prostredníctvom jazykových postojov, ktoré chápeme ako istý interpretačný vzťah k jazyku, ktorý slúži na orientáciu ako oporný bod v istej jazykovokomunikačnej situácii a zároveň určuje preferenčné reakcie používateľov jazyka. Upriamením pozornosti na používateľov naznačujeme, že sa pohybujeme vo sfére komunikačno-pragmatickej lingvistiky, preto chápeme spisovný jazyk ako psychickú (mentálnu) a sociálnu realitu (porov. Dolník, 2010b, s. 117 – 118). Jazyk ako psychická realita sa spája s jazykovými znalosťami, ktoré sú založené na prirodzenej logike. Výskum jazykových postojov má prispieť k poznaniu jazyka ako psychickej reality, pričom je potrebné nájsť adekvátnu metódu. Chceme tak dospieť k odhaleniu procesu naturalizácie spisovného jazyka.

Aby sme získali potrebné informácie, je vhodné zamerať sa na tzv. implicitné postoje, ktoré možno skúmať len nepriamo, v kontexte jazykovej komunikácie (interakcie). Jazyková komunikácia sa podľa sociálnej sféry tradične delí na oficiálnu, formálnu a osobnú, neoficiálnu (porov. Vaňko, 1999, s. 93), pričom práve pre oficiálnu komunikáciu je príznačné dôsledné dodržiavanie spisovnej slovenčiny. Oficiálnosť možno opísať aj ako „1. kt. má úr. ráz, 2. strohý, chladný, úradný“ (porov. *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003). Už prvotný význam ukazuje problém s uplatňovaním spisovnej slovenčiny, ktorá má širšiu pôsobnosť než len v úradnej komunikácii. Ako vhodnejší sa nám preto javí výraz verejná komunikácia (op. súkromná komunikácia).

Charakter verejnej komunikácie je daný vzťahom k celej spoločnosti a v súčasnosti je jej podoba upravená aj legislatívne, zákonom č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Verejná komunikácia sa však neustále mení, diferencuje, pričom významnú úlohu v nej zohrávajú masové médiá a literatúra. Pre televízne a rozhlasové vysielanie začínajú byť charakteristické vlastnosti ako neformálnosť, dialogickosť, interakcia s divákom. Vznikajú nové publicistické žánre, články sú často prekladané zo zahraničných zdrojov a v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami sa zvyšuje objem prekladovej literatúry. Technologický pokrok v oblasti výpočtovej techniky rozšíril možnosti verejnej komunikácie o internetové informačné zdroje, ktoré tvoria akýsi alternatívny (virtuálny) svet. Alternatívu k „oficiálnym“ médiám predstavujú napr. internetové noviny, časopisy, blogy, vlogy, diskusie, stránky o životnom štýle, ktorých obsah sa snaží byť čo najaktuálnejší a informuje o novinkách zo sveta hudby, módy, filmu, technológií, výtvarného a grafického umenia, športu atď. Ich význam spočíva v tom, že poskytujú možnosť okamžitej spätnej väzby zo strany čitateľov (sledovateľov), a to prostredníctvom komentárov, hodnotení, diskusií. V neobmedzených informačných možnos-

tiach internetu však spočíva aj jeho spornosť, napr. šírenie dezinformácií, avšak táto problematika nateraz nie je v centre našej pozornosti.

Podstatný pre náš výskum je fakt, že tradičné aj internetové médiá vťahujú svojich príjemcov (čitateľov, poslucháčov, divákov, sledovateľov) do interakcie. Navyše, virtuálny priestor supluje nie len tradičné médiá, ale aj samotný sociálny kontakt medzi používateľmi jazyka, a to vďaka sociálnym sieťam. Skutočnosť, že do verejnej komunikácie vstúpil aj bežný používateľ s individuálnym jazykovým vedomím, povedomím či jazykovými postojmi, znamenala zvýšenie objemu písaných textov hovorového charakteru, a tým aj zväčšenie už aj tak veľkého napätia medzi jazykovými kritikmi a používateľmi jazyka. Pôsobenie bežných používateľov v rámci sociálnych sietí otvára cestu priamemu formovaniu verejného priestoru a komunikácie, čo chápeme ako významnú **demokratizačnú tendenciu** v súčasnej dobe. Výraz „vox populi“ tak nadobúda reálne rozmery aj v samotnom spisovnom jazyku, kedy má hlas väčšina (alebo reč väčšiny) formovaciú silu.

Vráťme sa však k technike výskumu, ktorá má zodpovedať jeho predmetu (postoje), objektu (jazyk) a cieľu (naturalizácia). Na začiatku výskumu postojov sme uvažovali o rôznych metódach. Napr. pri koncipovaní prvej kapitoly o prechýľovaní sme mali pokus o dotazníkový výskum na malej vzorke používateľiek jazyka. Vo výsledku sa nám na tejto vzorke potvrdilo, že dotazníkový výskum postojov má veľké obmedzenia, a to z mnohých dôvodov. Sme síce presvedčení, že odpovede boli úplne úprimné a pozitívny vzťah k prechýľovaniu je odrazom ich pozitívneho vzťahu k spisovnému jazyku vo všeobecnosti. Otázna by však bola reliabilita (dôveryhodnosť) výpovedí používateľiek z hľadiska ich bežného jazykového správania a konania, keďže je známe, že človek sa vždy (jazykovo) nespráva a nekoná podľa toho, čo vypovie. Práve tento moment je hlavným dôvodom pre výskum implicitných postojov. O konštruovaní postojov v rámci dotazníkov (self-report) píše aj Norbert Schwarz a Gerd Bohner v článku *The Construction of Attitudes* (Schwarz – Bohner, 2001, s. 436 – 457), kde hneď v úvode konštatujú: „Z rastúceho množstva odbornej literatúry vyplýva, že postoje môžu byť oveľa menej stabilné, ako sa doteraz myslelo. V ďalšej časti ukážeme, že výpovede o postojoch sú kontextovo závislé a môžu byť značne ovplyvnené aj najmenšou zmenou napr. vo formulácii otázky, vo formáte otázky alebo v poradí otázok. Podľa niektorých odborníkov táto ovplyvniteľnosť jednoducho odráža (poukazuje na) chyby v meraní“¹⁴. Nakoniec, dotazníkový výskum jazykových postojov prebehol už v 90. rokoch minulého storočia, keď A. Oravcová aj K. Buzássyová poukazovali na nedostatky dotazníkov a na potrebu iných metód skúmania.

Rovnaký problém sme predpokladali aj v prípade riadených rozhovorov (patria do metódy self-report), keď by sme museli navyše rátať s priamym kontaktom s výskumníkom, tzn., že by sa zvyšovala šanca, že respondenti by svoje výpovede upravovali pod vplyvom jeho potenciálnej authority.

---

¹⁴ „A growing body of literature suggests that attitudes may be much less enduring and stable than has traditionally been assumed. As we review below, self-reports of attitudes are highly context-dependent and can be profoundly influenced by minor changes in question wording, question format or question order. For some researchers, this malleability simply reflects measurement error.“

Vo vlastnom výskume sa opierame o teóriu motivovaného riadenia informácií, ktorú sme si už spomínali. Vychádza sa tu z teórie kognitívnej disonancie a podstatou je vyrovnávanie sa s jazykovou neistotou, ktorá vzniká v priebehu jazykovej interakcie (komunikácie). Ide o proces, ktorý má tri fázy: 1. interpretačná, 2. hodnotiacia, 3. rozhodovacia.

V rámci komunikácie v spisovnom jazyku môže dôjsť k situácii, keď používateľ pociťuje jazykovú neistotu (neurčitosť). Vznik jazykovej neistoty sa spája s interpretačnou fázou, keď používateľ zisťuje rozdiel medzi mierou neurčitosti, ktorú pri uplatňovaní jazykového javu má, a mierou neurčitosti, ktorú chce mať. Uvažovanie o jazykových javoch predpokladá existenciu metajazykovej hodnotiacej kompetencie, ktorá vznikla ako následok kodifikácie spisovného jazyka a jeho následnej kultivácie: „Normovanie jazyka upriamuje pozornosť používateľov na kvalitu jazykových výrazov so zreteľom na stanovené normy, čiže na ich správnosť/nesprávnosť. To vedie k rozvíjaniu metajazykovej hodnotiacej kompetencie, k spôsobilosti na hodnotenie jazykových výrazov mimo komunikácie.“ (Dolník, 2010b, s. 35). Otázkou však je, kedy jazyková neistota vzniká, čo ju spôsobuje a ako súvisí s jazykovými postojmi.

Hodnotiacia fáza sa spája s pojmom sebaúčinnosti (resp. sebestačnosti, sebaistoty) pri výbere chýbajúcich informácií. Je odpoveďou na otázku, ako sa používatelia vyrovnávajú so vzniknutou jazykovou neistotou. Aj tu sa prejavuje metajazyková hodnotiacia kompetencia používateľov jazyka, ktorá sa (spolu s uvedenou sebaúčinnosťou) prenáša do metajazykovej komunikácie. Vyrovnávanie sa s jazykovou neistotou prostredníctvom metajazykovej komunikácie je doménou špecifického druhu jazykovokultúrnej činnosti – jazykovej poradne. V našom výskume sme preto ako zdroj materiálu využili fenomén posledných rokov, sociálnu sieť Facebook a v rámci nej skupinu Jazyková poradňa ASAP, ktorá sa primárne zameriava na jazykové neistoty vynárajúce sa v procese prekladu, no prispievateľmi a komentujúcimi sú aj používatelia z iných profesionálnych oblastí, prípadne študenti atď. Neraz sa stáva alternatívnym riešením (oproti oficiálnej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV), ktoré má svoje výhody, napr. rýchla forma poradenstva. Tá funguje na princípe status vo forme otázky : komentáre s odpoveďami, resp. diskusia o neistote, preto môžeme povedať, že má **interakčný charakter**.

Okrem toho je metajazyková komunikácia v rámci jazykovej poradne zasadená do sociálneho kontextu. Používatelia internetovej poradne ako osobitného sociálneho priestoru nadobúdajú sociálne roly, pričom tieto roly nie sú stanovené pevne, používatelia môžu vystupovať v ktorejkoľvek z nich (ako spytujúci sa, odpovedajúci diskutér, kritizujúci diskutujúci a pod.), čo sa javí ako významný rozdiel oproti tradičným jazykovým poradiam, v ktorých roly poučujúceho jazykovedca a používateľa prijímajúceho poučenia sú nemenné. Potenciálna výhoda tkvie v **diskusii** (dialógu) o navodenej jazykovej neistote, pretože v nej sa ukazuje, do akej miery sa používatelia opierajú o vopred vytvorené jazykové postoje, čo sa následne premieta do preferenčných reakcií voči informáciám, pretože, ako sme si spomenuli, práve postoje určujú selektívne vnímanie nových informácií. Rozhodovacia fáza je fázou dosiahnutia kognitívnej rovnováhy, t. j. získania informácií, ktoré znižujú jazykovú neistotu, resp. posilňujú (alebo menia) jazykové postoje.

Volbou zdroja jazykového materiálu sme reagovali na niekoľko požiadaviek výskumu jazykových postojov:

1. V prvom rade šlo o požiadavku, aby sa výskum konal bez prítomnosti výskumníka, ktorý by mal vplyv na výpovede používateľov (túto výhodu nemajú ani dotazníky, ani riadený rozhovor, či nezúčastnené pozorovanie).

2. Ďalším cieľom bolo nájsť takú interakciu, resp. komunikačnú situáciu, v ktorej sa dá jasne hovoriť o vyrovnávaní sa s jazykovou neistotou, tzn., že by sa dala jasne špecifikovať interpretačná, hodnotiacia aj rozhodovacia fáza s minimálnou istotou (minimálna istota v danom prípade je predpoklad, že používateľ aspoň raz použije zvolený jazykový prostriedok v texte, ktorý opravuje, prekladá, tvorí atď.).

3. Treťou požiadavkou bolo, aby bol prejav jazykových postojov zasadený do širšej interakcie, tzn. do takej interakcie, kde by bolo jasné, že vyjadrenie postoja nie je cieľom, ale prostriedkom na dosiahnutie cieľa, t. j. na vyrovnanie sa s jazykovou neistotou a následne tvorba textu¹⁵.

4. Naším cieľom je aj zdôrazniť význam jazykových postojov, ktoré sú adekvátnym spôsobom výskumu prirodzeného spisovného jazyka.

Pri vyrovnávaní sa s jazykovou neistotou zohrávajú jazykové postoje významnú úlohu orientačných bodov a majú vplyv na jazykové rozhodovanie sa. V danom rozhodovaní sa však prejavujú aj isté záujmy, potreby, hodnoty, želania, predstavy, t. j. motivačný svet používateľov jazyka, ktorý môže byť v súlade s prirodzenou povahou jazyka alebo jej môže odporovať. Výskum by mal ukázať aj motívy jazykových postojov, ktoré podporujú naturalizáciu spisovného jazyka alebo jej odporujú.

Neprítomnosť výskumníkov či jazykových autorít pri získavaní jazykového materiálu vytvára priestor na sledovanie autentických výrokov používateľov, ktorí nemajú sklón upravovať alebo zatajovať svoje jazykové postoje. Naš výskum nie je kvantitatívny v zmysle vyratúvania a analýzy jazykových javov a ťažkostí, s ktorými si musia používatelia jazyka poradiť. Zameriame sa na interpretáciu tých príspevkov, ktoré sa vzťahujú na jednotlivé roviny jazyka. Z centra nášho záujmu sme vylúčili príspevky, v rámci ktorých sa nerozvinula širšia diskusia, prípadne tie komentáre, ktoré s poradňou alebo s riešením jazykového problému vôbec nesúviseli (napr. odkazy na články a pod.), tzn., že sme nemohli sledovať argumentačný a explanačný postup používateľov pri znižovaní jazykovej neistoty.

Pri interpretácii metajazykovej komunikácie používateľov jazyka a ich jazykových postojov (s cieľom odhaliť naturalizačné tendencie v spisovnom jazyku) sme si kládli nasledujúce otázky:

1. Kedy vzniká jazyková neistota?
2. Ako sa používatelia vyrovnávajú s jazykovou neistotou?
3. Aké sú jazykové postoje používateľov jazyka k spisovnej slovenčine?
4. V čom tkvie motivácia jazykových postojov?

---

¹⁵ „Termín ‚text‘ – na rozdiel od výrazu ‚text‘ v bežnom jazyku – vzťahujeme na písané aj hovorené rečové produkty a považujeme ho za ekvivalentný s termínmi ‚jazykový prejav‘, ‚prehovor‘ a ‚komunikát‘.“ (Dolník – Bajzíkova, 1998, s. 9)

5. Aké spisovnojjazykové aktivity sú adekvátne vzhľadom na reálne spisovnojjazykové potreby používateľov?

4.1 Jazyková neistota

V tejto časti si kladieme otázky: Kedy vzniká jazyková neistota? Čo ju spôsobuje? Čo je jej príčinou?

Teória motivovaného riadenia informácií vysvetľuje neistotu v rámci interpretačnej fázy takto: ľudia sú si vedomí rozdielu medzi stupňom neurčitosti, ktorú majú o téme, a stupňom neurčitosti, ktorú by chceli mať¹⁶, pričom táto neurčitosť je priamo spojená s pocitom úzkosti (t. j. pocitom neistoty, napr. z niečoho neznámeho). Napr. pri prechýľovaní ruských ženských priezvisk vzniká často neistota, ktorá spočíva v mechanickom priliepaní koncovky *-ová* napriek tomu, že ju pôvodné meno už obsahuje, čo možno charakterizovať ako používateľskú istotu, presvedčenie. Vzniká tak napätie medzi používateľským presvedčením o redundantnosti jazykového prostriedku a lingvistickým presvedčením o jeho systémovosti, čo sa odráža aj v jazykovej realite, kde sa ruské priezviská používajú variantne (*Šarapova/Šarapová : Šarapovová, Kurnikova/Kurniková : Kurnikovová*).

Bezpríznačným stavom používateľov v jazykovej komunikácii je jazyková istota, jazykové presvedčenie, ktoré sa prejavuje ako vopred vytvorený jazykový postoj, tzn. akceptačný vzťah k používaným jazykovým prostriedkom. Ten je pre nich orientačný. Spochybnenie jazykového presvedčenia, t. j. akceptačného vzťahu k určitým jazykovým javom, aktivuje nápravný mechanizmus, ktorý je spojený s jazykovým vedomím, jazykovou reflexiou a spočíva v opätovnom dosahovaní jazykovej istoty:

M. B.: Drahí členovia, urgentná dilema - MS Word mi podčiarkuje slovo „špak“. Synonymum „ohorok“ mi ale v tej vete neznie až tak famózne. Mám to ignorovať? Google našiel, prvotne ohorok, ale medzi synonymami uviedol aj špak, špačok, etc. Vopred díky.

Uvedená jazyková neistota vzniká z používateľského presvedčenia, že slovo *špak* je vo vete funkčne použité. Toto presvedčenie je upevňované tým, že až do tohto momentu v bežnej komunikácii nik nespochybňoval správnosť jazykového prostriedku, používateľka ho hodnotila ako normálny, t. j. taký, ako má byť. Spochybnenie akceptačného postoja aktivovalo jazykovú reflexiu o funkčnosti výrazu. Funkčnosť sa pritom odôvodňuje v konfrontácii so spisovným variantom, ktorý nie je nositeľom rovnakých významových kvalít. Narušenie používateľskej istoty sa prejavuje v niekoľkých rovinách:

a) narušuje sa asimilačná istota vo vzťahu používateľa k používaniu jazykových prostriedkov (do napätia sa dostávajú prirodzená logika a objektívna logika),

b) narušuje sa prirodzená orientácia používateľa vo vzťahu k hodnoteniu jazykových prostriedkov (napätie medzi pragmatickou funkčnosťou a objektívnym spisovnojjazykovým kritériom funkčnosti),

¹⁶ „In interpretation phase, people become aware of a difference between the level of uncertainty they have about a topic (...) and the level of uncertainty they would like to have.“ (Giles – Rakić, 2014, s. 21)

c) narušuje sa kognitívna rovnováha vo vzťahu používateľa k jazyku (akceptačný postoj k jazykovému prostriedku : odmietavý postoj k jazykovým prostriedkom).

Rovnaké zneistenie sa ukazuje v nasledujúcej ukážke, ktorá sa týka lexikálneho významu slova *vonkoncom*, pričom používateľka jasne formuluje pochybnosti pri uplatňovaní slova vo význame *úplne*, ktoré je však spisovným a platným lexikálnym významom:

M. F.: Dobrý deň, mám to tak len ja, alebo to vnímate aj vy?

Slovo „vonkoncom“ sa mi spája jedine so slovesom v zápore: vonkoncom si neprajem, vonkoncom neprípúšťam atď.

Zdá sa vám v poriadku formulácia „tvar, ktorý vonkoncom rozbíja celú výstavbu“?

Ďakujem!

Aj v tomto prípade sa dostáva do konfliktu orientačná asimilačná báza s odborným, lexikografickým výkladom slova. Že v tomto význame sa slovo už bežne nepoužíva, potvrdzujú nasledujúce komentáre, pričom používateľia hodnotia výraz ako zastaraný:

M. M.: no veru tá druhá veta sa mi vonkoncom nepáči!

L. L.: Podľa KSSJ z r. 2003 slovo vonkoncom „vyjadruje krajnú mieru a zdôrazňuje pripojený výraz“, ako príklad uvádza aj „to je v pomýlené“, kde vonkoncom znamená úplne. Aj mne tá veta znie trochu cudzo, ale môže to byť tým, že sa so slovom vonkoncom nestretávam až tak bežne.

M. F.: No, vidím, že sa dá použiť aj v kladnej väzbe, len je to tak trochu archaické...

A. B.: spája sa len so slovesom v zápore, spojenie: „tvar, ktorý vonkoncom rozbíja celú výstavbu“. - je nezmyselná

J. P.: Nemáte pravdu, spája sa aj so slovesom, ktoré nie je v zápore: <http://slovníky.juls.savba.sk/?w=vonkoncom>

A. B.: aj tak si myslím, že mám pravdu ja...používa sa so slovesom v zápore, MOŽNO sa používalo kedysi tak, ako píšete... ale to už bolo pradávné, je to teraz archaicky použité...howgh!

Núka sa otázka, čo je základom tejto používateľskej jazykovej istoty, presvedčenia? Čo je v základe akceptačného či odmietavého vzťahu k jazykovej jednotke? Odpoveď súvisí s osvojovaním si jazyka, ktoré prebieha prirodzene v jazykovej interakcii používateľov, čím si vytvára orientačnú (asimilačnú) bázu, a to na základe jazykového citu (povedomia). Keďže v súčasnosti prehodnocujeme charakter verejnej komunikácie (ktorej podmienky umožňujú, aby do nej vstupovali aj neprestížni, bežní používatelia), je na mieste hovoriť o jazykovom povedomí, ktoré chápeme ako „nevededomované jazykové znalosti, ktoré zabezpečujú ovládanie jazyka bez toho, aby sa nositeľ jazyka opieral o verbalizované (explicitné) pravidlá“ (Dolník, 2010, s. 124).

Jazykové povedomie (cit) sa tradične chápe ako pendant k jazykovému vedomiu (porov. Techtmeierová a kol., 1987), pričom ideálom je, keď používateľ v komunikácii uplatňuje hlavne jazykové vedomie a keď jazykový cit vedomiu slúži alebo mu minimálne neprotirečí, v opačnom prípade ho treba cibriť. Z uvedeného ideálu súladu vedomia a povedomia vzniká situácia, keď sa u používateľa konštatuje dokonca absencia jazykového citu:

J.N.: Dnes som v náučnom článku (na internete) o správnom písaní mejlov našiel takúto vetu: „Samozrejmosťou pri písaní pracovných emailov je vyvarovať sa gramatickým chybám.“ Tak tomu vravím „spraviť capa záhradníkom“, pričom sa však dôsledne dištancujem od rodovej diskriminácie (pokiaľ to len ľudová slovesnosť umožní) – napokon autorstvo článku patrí žene.
L. B.: ...podobne ako „nechápem tomu“ ; tak často sa to chybne opakuje, až to prijímame za úzus a jazykovedci to po čase „zospisovnia“
M.G.: trhá mi to uši
(...)
L. R.: Druhá vec je, že asi málokto z bežných používateľov slovenčiny má dnes jazykový cit, takže takáto drobný jazykový lapsus ani nepostrehne/nevníma.

Používateľ z pozície jazykového vedomia poukazuje na paradoxnú situáciu v texte, kde autorka tematizuje spisovný jazyk v komunikácii, hoci sama formuluje vety z gramatického hľadiska nesprávne. Pozoruhodným momentom je, že napriek objektívologickej presvedčivosti argumentu má používateľ potrebu vyjadriť jazykový postoj, ktorý by sme mohli charakterizovať prinajlepšom ako stereotyp ženy. Vráťme sa však k jazykovému povedomiu. Absenciu jazykového citu nemôžeme brať ako možnú, pretože každý používateľ jazykovým citom disponuje a zodpovedá jeho nevedomovanej prirodzenej logike.

Aby sme lepšie osvetlili naše poňatie jazykového povedomia, núka sa otázka, či je jazykové povedomie zdrojom jazykovej neistoty. Že používateľ jazykový lapsus nepostrehne, nevníma, je dôkazom neintenčného používania jazykových prostriedkov, ktoré si osvojuje v procese komunikácie. Predchádza tak jazykovému vedomiu v tom zmysle, že používateľa determinuje správať sa podľa svojej prirodzenosti, niekedy aj v rozpore s jazykovým vedomím. Táto prirodzenosť sa odráža aj v metajazykovej hodnotiacej kompetencii, čo používateľa vyjadrujú slovnými spojeniami, ako napr. *v tej vete neznie až tak famózne; tá veta znie trochu cudzo; trhá mi to uši* a pod. Môžeme predpokladať, že u používateľov sa vyvinula metajazyková hodnotiacia kompetencia založená na prirodzenej logike (*...podobne ako „nechápem tomu“ ; tak často sa to chybne opakuje, až to prijímame za úzus a jazykovedci to po čase „zospisovnia“*). Chybné je hodnotené z pohľadu objektívnej logiky, no ide o opakovanie jazykového prostriedku prirodzene v komunikácii, tzn., že ide o prirodzenú akceptáciu javu.

Ukazuje sa, že k zneisteniu dochádza najmä v prípade, že je jazykové povedomie konfrontované s jazykovým vedomím. Akceptačný jazykový postoj a celková pozícia v komunikácii sú spochybňované, na čo reaguje používateľ napr. racionalizáciou svojho konania:

A. B.: Niežeby som Vám chcela oponovať, ale môj jazykový cit je veľký betár. :-) Nejakých 20 rokov ma nechal žiť v mylnom presvedčení, že slová ako *krabica, proste, štamperlík* a podobné sú celkom v poriadku. Tak ja už radšej ten cit podrobím prísnej logickej úvahe. :-)
M. R.: S tou krabicou to nie je až také jednoznačné, už sa začína dokonca preferovať. :)
A.B.: Vážne? Keď som sa po toľkých trampotách preorientovala na škatuľu? :-) A po tom, čo ma skoro celá rodina chcela zniesť zo sveta kvôli buzerácii? Jazyk jeden nevďačný!

Presvedčenie o adekvátnosti určitých slov ako *krabica, proste, štamperlík* vychádzalo u používateľky z rozšírenosti ich používania. Pravidelný, opakovaný výskyt slov

v komunikácii sa pretavil do jazykového povedomia. Môžeme predpokladať, že lexikálne jednotky považovala za prirodzené, normálne a používala ich v súlade s týmto jazykovým povedomím, kým nedošlo k rozporu, ktorý vznikol ako následok nových znalostí, tzn. ako následok konfrontácie s jazykovým vedomím (uvedené slová sú z hľadiska jazykovej kultúry hodnotené ako nespisovné, nefunkčné). Vzniknutú neistotu a kognitívnu disonanciu riešila používateľka aktívnou nápravou vlastného jazykového správania a konania, ako aj správania a konania svojho okolia. Nové lexikálne jednotky pociťovali ako cudzie, čo možno vyvodit' z explicitného potvrdenia „trampôt“, ktoré vznikli pri ich učení. Z výpovedí nevyplýva, do akej miery bola táto cudzosť adaptovaná, do akej miery sa prejavila v jazykovom správaní. S určitým stupňom adaptovanosti (na úrovni jazykového vedomia) však možno rátať na základe novej kognitívnej disonancie, ktorá vznikla vyvrátením predchádzajúcej tézy, že slovo *krabica* je nespisovné¹⁷. Na používateľkino prijatie novej informácie už nezapôsobila jazyková autorita (argument prestížnej skupiny), ale preferencia zo strany širšej, t. j. relevantnej časti používateľov jazyka. Vzniká tiež predpoklad, že zaradenie novej informácie do kognitívneho sveta prebehlo pomerne ľahko preto, že si výraz osvojila oveľa skôr, prirodzene, spája sa s jazykovým povedomím. Používateľka neinicuje ďalšiu metajazykovú komunikáciu za účelom zistenia príčin zmeny stavu v spisovnosti jazykového prostriedku. Prichádzame tak k implicitnému (nedeklarovanému, nepriamemu) akceptačnému postojovi voči jazykovej jednotke, ktorý existoval už skôr, vyplýva z orientačnej asimilačnej bázy.

Napriek tomu, že objektívnologická argumentácia má v metajazykovej diskusii veľkú silu, aj tu sa ukazuje istý druh neurčitosti, neistoty, najmä pri snahe vysvetliť nesystémové, nelogické jazykové prostriedky, ktoré v jazykovej komunikácii fungujú:

I. H.: Dobrý deň, zákazník mi označil termín „obchod“ ako kamenná pobočka, ako nesprávny a nariadil mi ho vymeniť za „predajňa“, pri čom ide o inventúru v obchode čiže na predajni a sklade... Môže mi niekto poradiť, či je slovo „obchod“ v tomto význame správne? ja som sa snažila v texte práve oddeliť obchod ako celok pobočky a predajňu ako časť pobočky určená pre predaj tovaru, predajná plocha... Vopred ďakujem za odpovede

J. N.: Prosím používateľky/používateľov výrazu „nacítiť sa“, aby vyjadrili svoj postoj, odkiaľ toto slovo „vzali“ a na základe čoho sa cítia byť dôvodne oprávnené/í používať ho v bežnom jazykovom prejave. (Jazyková poradňa JÚLŠ, s ktorou som ten výraz konzultoval, dôvody na jeho používanie nevidí.)

Hoci by sa mohlo zdať, že pri prístupe z pozície jazykového vedomia nemôže dôjsť k neistote, ukazuje sa, že pri striktnom uvažovaní v intenciách abstraktného systému používateľa nedokážu odhaliť pohánky iných používateľov jazyka, ktoré ich vedú k „nesprávnemu“ uplatňovaniu jazykových prostriedkov:

D. B.: Kamarati, prosím vas. Naozaj je spravne „tri tyzdne nazad“? Namiesto „pred troma tyzdnami“? Opravujem tu kamosku a ona mi vravi, ze to preslo cez dve korektorky

¹⁷ Vhodnosť používania slova *krabica* odôvodnil z historicko-jazykového hľadiska P. Žigo (2011).

D. K.: Nie, nie je to správne. Pred niekoľkými rokmi, nie niekoľko rokov dozadu (...)

D. B.: korektorky to nevedia?

D. K.: niektoré možno nevedia, prípadne aj majster tesár sa občas utne.

P. S.: A je používané dopredu, keď je dozadu, nazad?

A. R.: A čo so Slovákmí, ktorí hovoria „tri týždne nazad“?

D. B.: pusu a 10 eur do vacku

M. T. B.: Znie to ruštinou

D. B.: mne akoby prehovoril Madar z juhu

E. K. J.: Povedala by som, že sa to sem prenieslo z angličtiny - two years ago...

M. S.: To bude najskôr jedna z tých mnohých vecí, ktoré sa nám nadžgajú do jazyka a nebudú sa pýtať jazykovedcov. Takže tie korektorky akurát trochu prebehli dobu.

A. R.: Citovaný paškvil nie je spisovný. O tom niet sporu. Je však v jazyku funkčný, takže nemôže byť nesprávny.

D. B.: A. R., podľa týchto Vasich všetkých otázok si myslím, že ste v zlej skupine

Používateľka D. B. sa obracia na skupinu s otázkou o jazykovom jave, o ktorom vie, že nie je spisovný, no napriek tomu sa uplatnil aj po dvojnásobnej korekcii textu. Jazyková neistota tkvie v pohnútkach korektoriiek a používateľov jazyka, ktorí pripúšťajú slovné spojenie vyjadrujúce časový údaj s príslovkou miesta. Používateľka pociťuje, okrem nesprávne použitého tvaru slova, nesúlad medzi vlastnými znalosťami a jazykovým vedomím korektoriiek. V následnej diskusii používateľa zapájajú vlastné jazykové znalosti na vysvetlenie spojenia *tri týždne nazad*, pričom sa vytvára akási ponuka riešení. Diskusia sa ďalej vyvíja aj napriek tomu, že už v prvom komentári je jazyková neistota znížená a používateľka dostáva odpoveď na otázku. Diskutujúci majú potrebu vysvetliť, prečo sa môže daný tvar v komunikácii vyskytovať, hoci nie je logicky správny. Poukazujú na medzijazykovú analógiu, ktorá je zdrojom preberania (aj) gramatických tvarov. Hoci kodifikácia tieto tvary nepovažuje za funkčné, používatelia v ňom funkčnosť vidia, o čom svedčia napr. posledné dva komentáre používateľov M. S. a A. R. Metaforické vyjadrenie „*veci, ktoré sa nadžgajú do jazyka a nebudú sa pýtať jazykovedcov*“ ukazuje, že používatelia vnímajú prenikanie cudzích jazykových javov do spisovnej slovenčiny, ktoré nie je riadené odborníkmi a tkvie v komunikácii bežných používateľov jazyka (*A čo so Slovákmí, ktorí hovoria „tri týždne nazad“?*). Používateľka nakoniec reaguje na dané argumenty, resp. otázky v tom zmysle, že nepatria do danej skupiny, čím môže naznačovať, že sa odkláňajú od účelu nachádzania spisovných, správnych, ústrojných riešení. Sama sa tak prezentuje ako zástanca spisovno-jazykových intervencií v súlade s logickým systémom. Tento postoj je taký silný, že každý iný argument považuje za irelevantný. Nakoniec sa vytvára alebo potvrdzuje akceptačný postoj k jazykovému javu, a to na základe sily vlastného postojového systému, ktorý má vplyv na selektívne vnímanie a prijímanie nových informácií. Ak by však pripustila, že jej oponenti majú pravdu, malo by to vplyv na celkový vzťah k spisovnému jazyku, ktorý by bol oslabený vyvrátením objektívologického prístupu. Nakoniec, používanie príslovky *dozadu* sa dá vysvetliť na základe prirodzenej logiky, tzn. analogicky k synonymnému výrazu *späť*, ktoré možno používať aj v časovom význame: späť 1. na pôv. miesto al. do pôv. stavu, naspäť, nazad, spiatky, 2. do minulosti (porov. elektronický *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003).

Na záver si pripomeňme, že vo výklade jazykových postojov a neistoty, neurčitosti v jazyku sa do pozornosti tisnú potenciálne synonymné výrazy, napr. jazykový problém, ťažkosť, dilema a pod. S termínom jazykový problém sa stretávame v teórii jazykového manažmentu, kde sa chápe odlišne, napr. ako jav, ktorý definujú a riešia odborníci. Opačným prístupom k problematike je koncepcia, ktorá je proti inštitucionalizovanému riešeniu jazykových problémov (porov. koncepcie jazykových problémov Jiřího Nekvapila či Istvána Lanstyáka). Jazykový problém totiž z odborného hľadiska nemusí byť reálny, s čím treba rátať, ak si uvedomíme, že používatelia jazyka nie sú jazykovými odborníkmi. Na druhej strane sa ukazuje, že to, čo chápe jazykový odborník ako problém, nemusí používateľ ako problém aj prežívať, pretože v jeho komunikačnom chovaní sa neobjavuje prekážka, ktorá by mu bránila dosahovať komunikačné ciele.

Pri opise vzťahu jazykového problému a jazykovej neistoty vychádzame z definície J. Dolníka (2019, s. 152), ktorý jazykový problém charakterizuje ako „prejav jazyka, ktorý aktivizuje adaptačnú pohotovosť individuálneho alebo kolektívneho subjektu v jazykovom živote tým, že v ňom narúša asimilačnú normalitu, čo stimuluje akomodačnú reakciu“. Aj tu sa vychádza z asimilačnej bázy, ktorá sa prejavuje tak, že človek vo svojom jazykovom okolí identifikuje známe javy. Jazykový problém súvisí s odhaľovaním cudzích, neznámych jazykových javov, ktoré potrebujeme zahrnúť do svojho znalostného a jazykového sveta, avšak na ne neexistuje pravidlo, čo možno dobre ilustrovať na príklade preberania, resp. prekladu slov z cudzích jazykov:

M. H.: Dobrý deň/ahojte, prosím Vás, ako by ste preložili pojem language puzzle box. Výraz jazyková tajnička mi veľmi nesedí. Pojem pomeníva predmet (zrejme kocku), ktorá prekladá slová z jedného jazyka do ďalších jazykov. Napríklad: napíšete text v angličtine a na ostatných stranách kocky sa zobrazí ten výraz v ostatných jazykoch (latinčina, mýtický jazyk lesa). Vopred ďakujem za nápady

H. K.: prosim vas ako by te prelozili troublemaker do slovensiny? slovník mi to preklada ako rebelant, buric ci vytrznik co nie je podla mna uplne spravne..cesi maju dobre slovo potížista

I. L.: jednoducho problémový človek

H. K.: pardon zabudol som napisat ze nejaky jednoslovný preklad...ale inak suhlas s problemovym clovekom len je to dlhe

P. H.: Ako by sa z toho dalo vytvoriť jedno slovo: problémovec, problémovčik, problémár?

M. V.: Lajdák

A. R.: No, po česky je to „potížista“. Slovenský náprotivok mi nenapadá.

E. B.: Presne toto mi zišlo na um. To je najvýstižnejšie a neschodné.

Z. G.: pruserar...ale to je tiež od susedov

A. R.: Braňo Hochel má v Slovníku slovenského slangu „prúserára aj prúserárku.

P. R. : Prúserára/ku uvádza aj Oravec v novšom Slovníku slangu a hovorovej slovenčiny (2014)

R. G.: Eso? Výkvet? Niktoš? Budižkničemu?

D. S.: Zlerobič

D. S.: Lotor

V opozícii potom stojí jazyková úloha, ktorá je vlastne už vyriešeným problémom, používateľ už len aplikuje existujúce pravidlá na daný prípad. Ak používateľ nenachádza znalosti v asimilačnej báze, nastáva akomodačná reakcia, napr. k anglickým výrazom

puzzle box a *troublemaker* hľadá ekvivalenty, pričom sa opiera o existujúce príklady (*Braňo Hochel má v Slovníku slovenského slangu „prúserára aj prúserárku“*). Tie však môžu vyvolávať akceptačnú neistotu, používateľ by najradšej slová prebral, pretože ich vníma ako funkčné. Ide o psychologické prežívanie neistoty, s ktorou sa používatelia vyrovnávajú aj pomocou jazykových postojov, pretože ide o taký vzťah k jazyku, ktorý je pre nich orientačný a určuje ich preferenčné reakcie. Na základe toho môžu používatelia voliť už spomínanú cestu preberania alebo násilného prekladu, v závislosti od ich vzťahu k spisovnému jazyku, čím sa ich neistota znižuje alebo zvyšuje. Zníženie neistoty však v zásade nemusí znamenať vyriešenie jazykového problému.

Úvahou o vzťahu jazykových problémov a jazykovej neistoty sme načali otázku, ako sú jazykové postoje prítomné pri riešení jazykovej neistoty a ako sa s ňou používatelia vyrovnávajú, tzn., čo tento mechanizmus riadi.

4.2 Riešenie jazykovej neistoty

Metajazyková komunikácia je nápravným mechanizmom, ktorý slúži na vyrovnávanie sa s jazykovou neistotou. Spochybnením nášho prirodzeného presvedčenia (a prirodzenej logiky zo strany objektívnej, ideálnej logiky) spôsobuje dezorientáciu. Aby sa jazyková neistota znížila, človek potrebuje záchytný bod, o ktorý sa môže oprieť. Jazykové postoje sme si charakterizovali ako interpretačný vzťah k jazyku, ktorý je pevným orientačným bodom v jazykovokomunikačnej situácii, určuje tak preferenčné reakcie používateľov.

Riešenie jazykovej neistoty je proces, ktorý podľa teórie motivovaného riadenia informácií prebieha v rámci hodnotiacej a rozhodovacej fázy. Hodnotiaci fáza je prejavom sebaúčinnosti¹⁸ riadiť informácie (vyhľadávať ich alebo sa im vyhýbať), pričom človek sa voči nim správa selektívne, resp. preferenčne, čo sme si ukázali napríklad na používateľke a jej neistote v prípade *dva týždne nazad*. Ukázalo sa, že na zneisťovaní sa významne podieľa racionálna, objektívna logika, ktorá sa premieta do jazykových postojov a následne aj do argumentov, ktoré používatelia predkladajú v rámci diskusie, s cieľom presvedčiť iných o správnosti svojho tvrdenia:

D. K.: Dobrý večer. Máte skúsenosť s používaním slova shake (prípadne šejk) v slovenčine? Proteínový shake napríklad. Prípadne akým ekvivalentom by sa to dalo nahradiť v našom jazyku? Mám pocit, že kokteil či nápoj nie je celkom ono. Ďakujem!

Z. G.: ja som to prekladala ako mliečny kokteil

E. B.: Prečo nie proteínový nápoj? Ak sa dobre pamätám, tak ho ponúkali aj vo fitku.

D. K.: Môže byť aj nápoj podľa mňa, ale šejk je také presnejšie, keďže ten nápoj vzniká tým šejkovaním vody alebo mlieka s práškom.

J. P.: V slovenčine sa na „miešanie“ používa šejker, šejka nechcem, lebo náčelník arabského kmeňa by mi asi nechutil

Z. K.: ostala by som pri kokteili

J. N.: Niektorí používatelia jazyka majú dojem, že ak niečo neznie dosť našsky, tak to nie je celkom ono. V tom prípade môžem odporučiť: „chladený alkoholický nápoj pripravovaný zmiešaním niekoľ-

¹⁸ Význam sebaúčinnosti, sebestačnosti sa týka viery človeka vo vlastné schopnosti organizovať a vykonávať aktivity, ktoré sú potrebné na dosiahnutie daných výsledkov (Bandura, 1977).

kých druhov liehovín, ovocných štiav, cukru, ľadu, korenia a pod. “(podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka).Nič to, že je to výraz mnohonásobne dlhší, hlavne, že to vyzerá rýdzo slovensky, však? M. S.: Šejkovanie, čiže trasenie nápoja je nová realia a preto má nárok na nové slovo. Ako je to teraz zvykom, pripadá nám prirodzené prevziať ho z angličtiny, najmä preto, lebo tá realia vznikla v anglickom prostredí. Podobne sme prevzali softvér, či mejl, dávnejšie napríklad džem. Odporúčam rovno fonetický prepis, aj tak to tak skončí. Dnes už všetci zabudli, že kedysi sme písali „jam“.

Šejk nie je koktail. Koktail sa pripravuje mixovaním v mixéri. BTW, slovo koktail sa nám kedysi nadžgalo do slovenčiny presne tak, ako sa teraz džgá šejk. A zvykli sme si. A tiež ho už nepíšeme „cocktail“ (kohútí chvost, podľa pestrých farieb nápoja).

A. A.: Pri „nadžgani“ však neraz nie je jednoznačné, presne v akej podobe sa má udiat. Nie je jasné napríklad už to, ako sa dospelo k (alternatívnej) „nadžganej“ podobe „koktail“, keďže tak sa to slovo v pôvodnom jazyku rozhodne nevyslovuje. Dnešné slovníky uvádzajú toto slovo v alternatívnych podobách ako „kokteil“ alebo „koktail“. Nie je jasné ani to, prečo „šejk“ má byť „nadžganý“ s „j“ (prečo nie s „i“?), ale „kokteil“ presne naopak s „i“ (prečo nie s „j“?). Dokonca aj naše najnovšie slovníky sa tvária, že v slovenčine neexistuje napríklad slovo „okej“ (alebo „oukej“?!), hoci ho preslávil okrem iných bývalý predseda parlamentu Sulík, keď to bolo prvé slovo, ktoré povedal v pléne do mikrofónu po nástupe do funkcie. Podobne sa aj naše najnovšie slovníky tvária, že v slovenčine neexistujú ani extrémne často používané výrazy „online“, „offline“, pričom aj pri nich by poslovenčená podoba bola viac ako otázna: „onlajn“ či „onlain“? Niektorí dokonca píšu „on-line“ a „off-line“ so spojovníkmi. Priznám sa, že pri výrazoch „online“ a „offline“ sa poslovenčeniu bránim – osobne by som ich v slovenčine alternatívne ponechal aj v tejto pôvodnej anglickej podobe. Pravda, komu sa viac páči „onlajn“ či „oflajn“, nech to tak píše, no takáto podoba na mňa pôsobí až príliš „hovorovo“ (podobne sa volajú známe webstránky ponúkajúce športové prenosy) a nehodí sa mi veľmi do odbornejších kontextov, kde sa oba výrazy takisto často vyskytujú.

M. S.: Súhlasím. Azda som to až príliš zjednodušil. Mal som pocit, že tá otázka chcela jednoduchú odpoveď. Je neprijemné, že v takejto neprehľadnej situácii nie je ľahké nájsť tvar, ktorý by bol jednoznačne správny. Skalný prívrženec pozitívneho myslenia by však mohol povedať, že nech sa rozhodnete (v rámci rozumných možností) akokoľvek, ťažko vám niekto jednoznačne dokáže, že je to zle

Pomerne rozsiahla diskusia je ukážkou prekladateľskej dilemy v rovine formálnej (Mám to preložiť alebo prebrať? Ako to preložím? Aká forma by bola adekvátne?), sémantickej (Čo tým vyjadrujem? Ide o nový význam? Je výraz funkčný?) a nakoniec aj pravopisnej (Ako to napíšem?). Okrem toho sa tu naznačuje problém homonymie (šejk – 1. náčelník arabského kmeňa, 2. nápoj), ktorý sa diskutujúci snaží podať humorne. Humorne vyznieva aj násilná snaha vyjadriť význam opisne, hoci po slovensky, transparentne, no v neekonomicky zdĺhavej podobe (Nič to, že je to výraz mnohonásobne dlhší, hlavne, že to vyzerá rýdzo slovensky, však?).

Z rozhovoru vyplýva jednoznačná potreba nového pomenovania, pre ktoré zaužívané názvy *miešaný nápoj*, *koktejl* nie sú vhodné, tzn. funkčné. Funkčnosť cudzieho slova sa opodstatňuje novým významom, ktorý vyjadruje, že ide o mliečny aj nemliečny nápoj zhotovovaný zmiešaním tekutiny s práškom ručne, trasením (na rozdiel od koktailu pripravovaného mixovaním). Dopytujúcej používateľke sa potvrdzuje správnosť použitia slova *šejk* inými používateľmi, tzn., že sa vytvára akceptačný postoj k danému výrazu na základe odobrenia relevantnou skupinou používateľov.

Akceptačný postoj k cudzím jazykovým javom vyjadrený vetami „Citovaný paškvil nie je spisovný. O tom niet sporu. Je však v jazyku funkčný, takže nemôže byť nesprávny“

ny“; „Šejkovanie, čiže trasenie nápoja je nová reália a preto má nárok na nové slovo.“; „Skalný prívrženec pozitívneho myslenia by však mohol povedať, že nech sa rozhodnete (v rámci rozumných možností) akokoľvek, ťažko vám niekto jednoznačne dokáže, že je to zle.“ je znakom zvyšovania jazykového sebedomia používateľov jazyka, ktorí sú schopní riešiť jazykové problémy bez prítomnosti jazykových odborníkov v zmysle praktickej odbornej reflexie jazyka, čím sa nevyučuje pretrvanie jazykového problému z pohľadu objektívnej, racionálnej logiky, ktorá môže znova v budúcnosti zasiahnuť, čím sa znova naruší prirodzená istota v používaní slova *šejk*.

Nachádzanie jazykových riešení je výsledkom diskusie ako produktívnej formy jazykovej kultúry a ukázkou individualizačných tendencií, ktoré podporujú dynamiku suverénneho spisovného jazyka (a používateľov, ktorí jazyk používajú v komunikácii), ktorý je schopný adaptovať určité množstvo cudzích jazykových prostriedkov (či už fonetických, gramatických, lexikálnych) bez toho, aby bola ohrozená jeho stabilita. Podobne sme uvažovali aj v prípade neprechyľovania ženských priezvisk, ktoré sa javilo ako prípad funkčného narušenia normy, „čo je bežným javom v jazykovej praxi a prejavom divergentnej reakcie jednotlivcov (v duchu individuálnej slobody) na ponuku kolektívu, spojenej rozličnou motiváciou (...) rozdielne vnímanie neprechyľovania plynie z rozdielnej interpretácie funkčnosti v sfére používania prostriedkov spisovnej slovenčiny“ (Dolník, 2019, s. 161).

Podobným prípadom je aj prípad nesklonovania názvu *IKEA*:

D. L.: Čo poviete na večné nesklonovanie slova *IKEA* v reklamách? Hovoríva niekto z vás: bol som v *Ikea*? Ved' je to šialené!

Z. Č.: ja hovorievam, ale asi som jediná

no je to skratka mien, tak by som z čisto gramatického hľadiska povedala, že sa to nesklonuje... ale každý to skloňuje

E. V.: nemusi sa to nevyhnutne sklonovať, ale treba to aspon primerane kvalifikovať .. v predajni *ikea*, do predajne *ikea* a podobne ... myslím, že tu ide práve o to .. slovenčina je skratka mimoriadne flektívny jazyk

Z. Č.: no ja zvyknem povedať, že „idem do *ikea*“, znie to blbo, asi, ale už som si zvykla.... keď počujem niekoho povedať „idem do *ikey*, mám to z *ikey*“, tak toto mi zas trhá uši

E. V.: a ako hovoríte, keď idete napríklad do nákupného strediska *Eurovea*?

Z.Č.: idem do *Eurovea*

E.V.: ehm .. vy ste cudzinka? a keď náhodou do hypermarketu *TESCO*? alebo do všeobecne oblubebej samoobsluhy *BILLA*?

Z. Č.: nie, jednoducho som si zvykla *IKEA* a *Eurovea* nesklonovať, ja som niekde dávnejšie čítala, že sa to nesklonuje.... ale auto zn. *Kia* pri hovorení skloňujem.... neviem prečo, tak som si zvykla

E. V.: ved nemusíte nevyhnutne sklonovať, ale potom ho musíte nejako kvalifikovať a sklonujete práve ten kvalifikátor ... pad, rod a číslo jednoducho nepustia (nemali by)

Z. Č.: ako ste sám napísali - slovenčina je mimoriadne flektívny jazyk, takže mne to nevadí. idem to *Tesca*, *Ikea* a nepáčia sa mi *Kie*

V. CH.: *IKEA* je obchodný dom, nie predajňa. Ale cele spojenie napr. „v obchodnom dome *IKEA*“ je do reklamy prišlo dlhe

D. K.: Ako sa skloňuje slovo *IKEA*?... | Jazyková poradňa | SME.sk

Rozsiahlu diskusiu iniciuje používateľka sugestívnou otázkou, v ktorej vyslovuje svoj postoj k jazykovej neistote. Sugestívnosť dosahuje nie len uvedeným príkladom

vety, ale tiež tým, že svoj postoj podfarbuje emocionálne (*Veď to je šialené!*). Následné reakcie poukazujú na rozkolísanosť používania názvu firmy, ukazujú sa tri možné riešenia jazykovej neistoty: a) potvrdenie, že ide o flektívne slovo (asimilačná normalita), b) presadenie reflektívneho tvaru (akomodačná reakcia), c) presadenie reflektívneho tvaru s identifikátorom (akomodačná reakcia).

Z hľadiska jazykového odborníka nejde o jazykový problém, pretože slovo *IKEA* má podľa svojho zakončenia analogickú oporu vo vzore *idea* a v celej skupine slov, ktoré sa skloňujú rovnakým spôsobom (Duchková, 2008, s. 62 – 63), hoci aj tu by sme mohli naraziť na určité odchýlky od skloňovania, tie však nateraz nie sú podstatné. Zo systémového hľadiska je preto prirodzene zaraditeľné do vnútorného systému slovenského jazyka. Prirodzenosť sa tu, pravda, opodstatňuje princípom systémovej primeranosti, čím sa odlišuje od pragmatickej komunikačnej prirodzenosti, ktorú sme spomínali v súvislosti s prirodzenou logikou. Princíp systémovej primeranosti je argumentom jazykových odborníkov, podporujúcich ideálny systém jazyka s odvolaním sa na používateľské potreby jednoduchosti a pravidelnosti jazykového systému: „Výrazy ako tendencia k zjednodušovaniu systému, harmónia, vyváženosť, symetria v systéme, homogénnosť štruktúry a pod. implikujú predstavu dokonalého jazykového systému. Ale aj výrazy ako prirodzené – menej prirodzené, normálne – menej normálne, bezpríznačné – príznakové, ktoré sa uplatňujú pri výklade vývinu jazyka (ako vývinu spočívajúceho v preferovaní prirodzenejších, normálnejších bezpríznačových štruktúr) dávajú najavo, že vývin je zapojený do perspektívy ideálneho.“ (Dolník, 2010b, s. 36 – 37).

Prirodzenosť sa okrem toho vysvetľuje aj na základe ďalších princípov, napr. princípy ikonickosti, transparentnosti či ekonómie. Nesklonné slovo *IKEA* je zo semiotického hľadiska, tzn. z hľadiska ikonickosti slovom neikonickým, kde forma nie je prejavom optimálneho kódovania významu (porov. Dolník, 2013, s. 137). Okrem jednoduchého tvaru odborníci odporúčajú aj zložený opisný tvar *obchodný dom IKEA*, ktorý síce zodpovedá princípu transparentnosti, avšak odporuje princípu ekonómie, na čo reagujú aj používatelia (*IKEA je obchodný dom, nie predajňa. Ale cele spojenie napr. „v obchodnom dome IKEA“ je do reklamy prilis dlhé*).

Z rozhovoru používateľov jazyka vyplýva, že názov *IKEA* sa používa variantne, tzn., že sa skloňuje alebo sa nesklonuje, napr. v reklamnej sfére. Ukazuje sa tiež, že je dôležité rozlišovať, v akej komunikácii sa názov používa. Vymedzením samostatnej oblasti reklamy používatelia prejavujú vysokú citlivosť na komunikačné sféry:

A. R.: Je dobré, že sa dá buď skloňovať alebo nesklonovať. Reklama nie je otrokom spisovnej formy jazyka, lebo sa riadi tým, čo ľuďom v ústach rastie.

A potom, pravidlá sú dobré pre tých, ktorí sa nimi chcú riadiť. Ak je človek ochotný platiť za svoje chyby, pravidlá sú veľmi hmlistou záležitosťou...

Spisovný jazyk je nutný tam, kde ide o čo najväčšiu štandardnú a štandardizovanú zrozumiteľnosť.

Jazykovedci však pritom nástoja na tom, že jazyk práva nie je súčasťou spisovnej slovenčiny...

(...)

V. H.: Zakazníka nemusí zaujímať, ako ja sklonujem alebo nesklonujem názov jeho obchodu v súkromnej komunikácii. Ak by snád aj niekedy odo mňa chcel nejaký preklad (o com pochybujem, predpokla-

dam, ze by som bola preneho prilis draha), este vzdy sa mu mozem snazit vysvetlit rozdiely medzi jeho a nasim chapanim jazykovych suvislosti. Ak bude trvat na svojom, prelozim, ako si bude zelat, ale upozornim, ze pre Slovaka to znie nanajvys idiotsky... (pardon za vyraz - neznasam aroganciu cudzich friem, ktore sa nam snazia nanutit ich sposoby myslenia a ich kulturu ci nekulturu)
(...)

Z. M.: Hovorovo to asi kazdy sklonuje, ale neviem, ci sa to oficialne neberie ako nazov firmy, ktory sa nesklonuje. Napríklad bezne sa hovori idem do Tesca ale pamatam si, ze v skole nas na to upozornovali, ze to mame pisat bud ako oficialny nazov ze idem do Obchodneho Centra Tesco alebo dat do uvodzoviek ze idem do „tesca“. Uz neviem presne. V reklame to asi musia hovorit podla nejakych pravidiel gramatickych.

S jazykovou komunikáciou súvisí pojem anticipácie, kedy používateľ očakáva isté jazykové správanie vzhľadom na komunikačnú situáciu. Používatelia očakávajú v prípade verejnej komunikácie dodržiavanie spisovnej formy jazyka (*Spisovný jazyk je nutný tam, kde ide o čo najväčšiu štandardnú a štandardizovanú zrozumiteľnosť.*), resp. nevynucujú spisovnú formu v súkromnej komunikácii (*Zakazníka nemusí zaujímať, ako ja sklonujem alebo nesklonujem názov jeho obchodu v súkromnej komunikácii. / Hovorovo to asi každý sklonuje, ale neviem, či sa to oficiálne neberie ako názov firmy, ktorý sa nesklonuje.*).

Reklamná sféra sa z pohľadu používateľov vyznačuje variantným využívaním jazykových prostriedkov (*V reklame to asi musia hovoriť podľa nejakých pravidiel gramatických. / Je dobré, že sa dá buď skloňovať alebo nesklonovať. Reklama nie je otrokom spisovnej formy jazyka, lebo sa riadi tým, čo ľuďom v ústach rastie.*). Znamená to, že reklamu chápajú ako oblasť verejnej komunikácie, ktorá na jednej strane podlieha spisovnej norme, avšak tá môže byť narušená jazykovými prvkami, ktoré do nej nepatria, pretože ide o pragmatickú sféru so špecifickým cieľom pritiahnúť pozornosť verejnosti na propagovaný produkt. Diskusia o komerčnej sfére nakoniec prerastá do právnej roviny, kde existuje napätie medzi jazykovým zákonom (ktorý chráni zákonitosti spisovnej slovenčiny) a zákonom o ochranných známkach:

A. B.: samotná IKEA to tak chce, nezmôžeme nič

A. A.: Treba rozlišovať aj písanie „IKEA“ (tak si to želá samotná firma, lebo ide o skratku) a „Ikea“ (to už je „polľudštené“ či „poslovenčené“ a proti vôli majiteľa ochrannej známky). Je zjavné, že pri písaní „IKEA“ je skloňovanie vylúčené. Je to celé veľká dilema (nielen jazyková, aj „morálna“): stoji tu proti sebe želania majiteľa ochrannej známky a odporúčania jazykovedcov, resp. potreby prirodzenej slovenčiny ako flektívneho jazyka.

(...)

J. P.: Ak majú na názov (vrátane jeho písania) ochrannú známku, tak je to vymožitelné úplne v každom verejne prístupnom texte, obzvlášť v publicistike. Treba si prečítať autorský zákon a zákon či vyhlášky o ochranných známkach. V korpuse je množstvo chýb a nie je to relevantný zdroj – to Vám poviem priamo JÚLŠ.

Oblasť reklamy a používanie obchodných názvov sa tak stávajú samostatnými komplexnými témami, ktoré zahŕňajú aj mimojazykové argumenty. Podobne možno nahliadať aj na tému prechýľovania. V oboch prípadoch ide o meno (názov), ktorého nositeľom je fyzická alebo právnická osoba, ktorá má právo určovať, v akej forme sa meno

(názov) môže používať. Preto je potrebné uvažovať aj o pragmatických princípoch (napr. o princípe motivácie), ktoré hovoria v prospech variantného používania jazykovej jednotky. Ľahkú percepciu (aj nesklonného) názvu možno vysvetliť pragmatickou motiváciou (súvisí s textovou frekvenciou, keďže veľmi frekventované tvary sa percipujú ľahšie, čo zabezpečuje existenciu napr. aj skratiek) a jeho používanie (skloňovanie) je prejavom istého druhu motivácie, ktorú J. Dolník nazýva komponentová (porov. Dolník, 2013, s. 141), ktorá sa vzťahuje na existenciu flektívnych tried a podtried a ktorá je prejavom „nášho sklonu rovnako narábať s príbuznými objektmi“ (tamže). Skloňovanie názvu (v súkromnej, neverejnej komunikácii) by sme potom vysvetľovali ako vplyv komponentovej motivácie, nie ako vplyv princípu systémovosti.

Pragmatické princípy upriamujú našu pozornosť na jazykovú prax, resp. na jazykovú komunikáciu. V nej sa používatelia riadia prirodzenou logikou, z ktorej vychádza prirodzené presvedčenie, istota v skloňovaní či nesklonovaní jazykového prostriedku. Mohli by sme sa teda znova spýtať, či slovenský jazyk umožňuje aj také používanie jazykovej jednotky, ktoré nie je v súlade s jazykovým systémom. Na príklade prechýľovania sa ukázalo, že to slovenský jazyk principiálne umožňuje. Významné je v danom prípade kritérium pragmatickej funkčnosti: „Typickým príkladom je pragmatickofunkčné využitie nesklonovania názvov, keď autorom záleží na tom, aby sa napríklad názov firmy fixoval v pamäti ľudí v nemodifikovanej podobe (*Vítajte v IKEA*). Nejde o paušálny súhlas s nesklonovaním, ale o akceptovanie pragmaticky motivovaného neohýbania v primeranej komunikačnej situácii.“ (Dolník, 2010a, s. 202). Vo verejnej komunikácii je tvar *IKEA* sémanticky zaťažovaný, je prejavom vôle majiteľa značky, dochádza teda k funkčnému narušeniu normy.

Kritérium funkčnosti sa už tradične spája s cudzími jazykovými jednotkami, ktoré slovenský jazyk preberá do svojho systému. Preberanie cudzích jazykových jednotiek je sprevádzané aj emocionálnou reakciou, ktorú sme mohli pozorovať v úvode celej konverzácie. Emocionálna reakcia na cudzie javy súvisí s mimojazykovými argumentmi, ktoré hovoria o jazyku ako o národnej hodnote. Preferencie jazykového kolektívu (prechádzame tu od jednotlivca k skupine, societe) sa premietajú do sociálnych postojov, napr. stereotypy alebo predsudky:

P. M. P.: Samotna ikea si moze hovorit, co chce, to je irelevantné. Kto nemá poddanskú mentalitu a pozna gramatiku, nema problem so sklonovanim.

A. B.: práveže je to relevantné a keď sa vám to nepáči, tak to je váš problém, nič v zlom samozrejme...

P. M. P.: skôr vy nedokázete chápať fungovanie jazyka a rozlišovať štýly

A. B.: ja to plne chápem, ale takisto rešpektujem požiadavky diskutovanej spoločnosti

V. H.: Diskutovana spoločnosť nema predstavu o nasom jazyku. Vo svojom jazyku ziadne sklonovanie nepozna. Jej názor je preto pre mňa irelevantny. Pre normalneho používateľa slovenčiny je normalne rešpektovať pravidlá svojho jazyka. Nemusíme byť takí predpo**ati zo všetkeho, čo k nám zavíta zo zahraničia

Emocionalita sa v tomto prípade spája s etnickou, kultúrnou stránkou jazykovej komunikácie, čím sa naznačuje konflikt domáce : zahraničné, cudzie, ktoré sa zase spája s príznakom normálny (domáci) a nie normálny (zahraničný). Normálnosť (založená na

zaužívanosti, na opakovanom výskyte istého javu) interpretujeme ako „také, aké má byť““. Používajúc pojmový aparát xenolingvistiky, narušenie asimilačnej normálnosti (istoty) aktivizuje xenoreakčný mechanizmus s cieľom zachovať stabilitu jazyka. Na pozadí takej argumentácie sa odhaľujú etnické predsudky (súvisiace s emocionálnou odozvou na cudzí jav, ktorý vyvoláva neistotu). Tieto predsudky sú o to silnejšie, keď sú postavené na autostereotype slovenskej jazykovej spoločnosti, ktorá submisívne a bezvýberovo preberá jazykové prvky z cudzích jazykov len na základe pocitu prestížnosti, resp. na základe heterostereotypu cudzích kultúr, ktoré sa snažia ovládnuť domácu kultúru (*neznasam aroganciu cudzich firiem, ktore sa nam snazia nanutit ich sposoby myslenia a ich kulturu ci nekulturu*). Ide o predsudky, pretože tie nemajú racionálne opodstatnenie.

Rovnako emotívne reagujú používatelia napr. na prípad prechyl'ovania cudzích ženských priezvisk alebo na nesprávne používanie slova *euro*. Ako je možné, že s prípadom *IKEA* používatelia usúvz'azňujú aj javy, ktoré z objektívologického hľadiska nesúvisia? Pretože nejde o racionálnu analógiu, ale o analógiu, ktorú by sme mohli charakterizovať na základe podobnej emocionálnej odozvy (*toto vám nežerie nervy? Hej, za sto eury/evri by som daval zaucha*):

S. A.: Natalie Portmanová, Angelina Jolieová ... <- toto vám nežerie nervy?

M. N.: to rozhodne viac ako nejaka ikea

L. M.: Pri verejne známých osobách sa prechyl'ovať nemusí.

(...)

P. S.: To je fajn, ale horšie je, že ľudia nesklonuju euro. Nie sto eur ale sto euro

E. V.: pravda, ale tiež ako ktorí ... moja 86 ročna svokra by povedala sto eurov ...

P. S.: aspoň pokus o skloňovanie. Alebo ešte sto eury

E. V.: hej, za sto eury/evri by som daval zaucha

Analógia je prejavom snahy používateľov podporiť riešenie jazykovej neistoty tým, že hľadajú oporu v iných, podobných jazykových jednotkách v praxi. Ako sa môže analógia prejavovať? Pozorovať to môžeme na uplatňovaní spomínanej komponentovej motivácie, ktorá je prejavom nášho sklonu narábať s podobnými javmi rovnako. Napr. hneď v úvode môžeme pozorovať výrok používateľky, ktorá sa rozhodla slovo *IKEA* neskloňovať. V nasledujúcich výrokoch odôvodňuje svoje konanie tým, že sa opierala o odborný zdroj (*ja som niekde dávnejšie čítala, že sa to neskloňuje*), a tak vedome upravila svoje jazykové správanie do tej miery, že sa jej stalo zvykom, zautomatizovalo sa, tzn., že uplatnila akomodačný potenciál jazyka zvnútornením gramatického pravidla na takmer prirodzenú úroveň (*jednoducho som si zvykla IKEA a Eurovea neskloňovať*). Analógia sa tu premieta do prototypovej kategorizácie javov (porov. výklad o prototypovej teórii; Dolník, 2007a, s. 27 – 33) a následne do usudzovania zvaného default reasoning. Používateľka na základe formálnej podobnosti názvov *IKEA* a *Eurovea* odvodzuje ich totožnosť aj v rovine gramatického významu a následne ich používa v zmysle rovnakého gramatického pravidla. Kdesi v pozadí takého usudzovania prebieha proces hodnotenia, ktorý je prejavom preferenčného vzťahu k jazykovým javom alebo k určitým jazykovým riešeniam, tzn., že uvedené riešenia sú hodnotené ako optimálne dobré alebo nie

dobré. Hodnotenie však podlieha celkovým jazykovým postojom, pretože tie sú vo vyrovnávaní sa s neistotou orientačnými bodmi.

Na podporu tej-ktorej argumentácie sa v priebehu diskusie uvádza množstvo ďalších analogických príkladov z jazykovej praxe, z ktorých ako zvlášť dôležitý vystupuje názov obchodného domu *Tesco*:

Z. Č.: *no neviem, ja som napr. nikdy nepočula / nevidela skloňovať UNESCO.. všade to býva napr. zapísané v (zozname) UNESCO*

P. M. P.: *Este som nevidel nesklonovane Unesco, ak pred nim nie je ine slovo... zastupca Unesca, sídlo Unesca, o Unesca...*

(...)

J. P.: *Je to podobné, ako napr. JÚLŠ – voláte do JÚLŠ alebo do JÚLŠu? Osobne som robil napr. vo VÚVTe (inak sme to nepovedali).*

(...)

A. A.: *Šíria sa tu rôzne dezinformácie. „Tesco“ sa rozhodne skloňuje – nie je to žiadna skratka a ani sa nepíše samými veľkými písmenami (nemýliť si grafické stvárnenie loga s menom obchodnej siete). Čiže názvy „Tesco“ a „IKEA“ sa na seba ničím nepodobajú a nemožno medzi nimi nájsť žiadnu analógiu.*

J. P.: *Tesco je zloženina zo skratiek mien jeho zakladateľov – spoločnosť bola založená v roku 1919 vo Veľkej Británii židovským obchodníkom Jackom Cohenom. Zaujímavosťou je, že je synom imigrantov zo susedného Poľska. Spoločnosť fungovala spočiatku ako sieť trhových stánkov a názov Tesco sa objavil až v roku 1924, keď si Cohen kúpil čaj od T. E. Stockwella a spojil jeho iniciály s prvými dvoma písmenami svojho priezviska.*

A. A.: *Áno, „Tesco“ je zloženina, ale výsledný tvar sám osebe nie je skratka – je to nové „bežné“ slovo či meno, ako to naznačuje aj jeho písanie s úvodným veľkým písmenom, nasledujúce písmená sú malé. Pri „IKEA“ je to inak – ide o iniciálky mien zakladateľa firmy a lokalít (a nie o výstredné kombinácie iniciálok s prvými dvoma písmenami priezviska).*

J. P.: *Názov IKEA má rovnaký pôvod – je to zloženina skratiek mena zakladateľa a názvu farmy, kde vyrastal (Ingvar Kamprad, Elmtaryd, Agunnaryd). Takže ide presne o to isté.*

A. A.: *Nie je to to isté, lebo „IKEA“ sa píše „IKEA“ a nie „Ikea“ – a „Tesco“ sa píše „Tesco“, nie „TESCO“ (logo je z hľadiska pravopisu irelevantné). A ako som práve vysvetlil, v mene „IKEA“ každé zo štyroch písmen je iniciálkou – v mene „Tesco“ to tak nie je, pretože záverečné „o“ nie je iniciálka, ale druhé písmeno v priezvisku osoby. Takže zakladateľ Tesca sa jednoducho pohral s viacerými menami a priezviskami a zložil z nich nové meno.*

Vo vzťahu výrazov *IKEA* : *Tesco* používatelia uvažujú o tom, či ide o názvy spadajúce do rovnakej kategórie iniciálových skratiek. Charakteristika tejto kategórie však hovorí jasne, že ide o pretváranie slov výberom iniciál, t. j. „počiatočných písmen alebo skupiny písmen na začiatku slova“ (Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 128). Navyše, *Tesco* sa vyslovuje ako súvislé slovo, preto tento názov (ako aj názov *IKEA*) možno považovať za akronym (*názov Tesco sa objavil až v roku 1924, keď si Cohen kúpil čaj od T. E. Stockwella a spojil jeho iniciály s prvými dvoma písmenami svojho priezviska*). Obe jazykové jednotky patria, bez ohľadu na ich grafickú podobu, do rovnakej kategórie, ktorá predpokladá rovnaké vlastnosti, tzn. aj nesklonnosť slov. Avšak kým pre jedného používateľa je existencia analogického prípadu (či už formálneho alebo sémantického) dôvodom na nesklonovanie (*IKEA* : *Eurovea*), pre iného je naopak podporou deklinácie (*IKEA* : *Tesco*).

Nakoniec môžeme zopakovať, že vznik jazykovej neistoty zasahuje používateľa v troch rovinách: a) naruša prirodzené presvedčenie/istotu v používaní jazykových prostriedkov, b) naruša prirodzenú orientáciu v jazyku, t. j. asimilačnú bázu, c) naruša kognitívnu rovnováhu. Na pozadí jazykových postojov (interpretačného vzťahu k spisovnému jazyku) sledujeme vyrovnávanie sa s jazykovou neistotou, keďže jazykové postoje určujú preferenčné reakcie voči jazykovým prostriedkom. Opätovné navodenie jazykovej istoty vyžaduje nápravný mechanizmus, ktorý tkvie v metajazykovej komunikácii, diskusii. Tá je prejavom sebaúčinnosti používateľov jazyka, ktorí predkladajú argumenty a hľadajú oporu v analogických prípadoch, pričom voči rôznorodým informáciám sa správajú selektívne.

4.3 Jazykové postoje používateľov k spisovnej slovenčine

V predošlých interpretáciách metajazykových diskusií môžeme sledovať dva typy interpretačných vzťahov (jazykových postojov), ktoré vystupujú pri riešení jazykovej neistoty v pozícii orientačných dominánt a ktoré charakterizujeme na základe opozície významov reflexívny : prirodzený:

a) Reflexívny akceptačný vzťah k jazykovým prostriedkom je založený na jazykovom vedomí (je uvedomený aj uvedomelý), riadi sa objektívnou logikou. Používatelia vedú tento vzťah ľahko artikulovať používajúc objektívnu metajazykovú hodnotiacu kompetenciu. Premieta sa do nej motivačný svet používateľov jazyka súvisiaci s abstraktným, ideálnym jazykom, ktorý je navyše znakom národa.

b) Prirodzený akceptačný vzťah k používaným jazykovým prostriedkom je založený na jazykovom povedomí a riadi sa prirodzenou logikou, pričom ide prevažne o neuvedomovaný vzťah, ktorý sú používatelia schopní za určitých okolností reflektovať a istým spôsobom aj artikulovať, čím sa vytvára akási prirodzená metajazyková hodnotiacia kompetencia, „ktorá mu umožňuje hodnotiť aj to, čo mu jeho jazyk ‚ponúka‘“ (Dolník, 2010b, s. 200) a ktorá sa dostáva do konfliktu s objektívnou metajazykovou hodnotiacou kompetenciou. Premieta sa do nej motivačný svet používateľov jazyka v danej komunikačnej situácii.

Pri riešení jazykovej neistoty dochádza ku konfliktu uvedených postojov, pretože tie vplývajú na uvažovanie o stavbe, vývine a fungovaní jazyka aj na uvažovanie o význame jazykových autorít.

Reflexívny akceptačný vzťah (jazykový postoj). Reflexívny akceptačný vzťah možno sledovať najmä na explicitných deklaratívnych výrokoch:

L. M.: Rozhlas a televízia Slovenska - vraj môže byť za uvedeným aj sloveso v ženskom rode, ktoré sa má viazať práve na televíziu (príklad: Rozhlas a televízia Slovenska priniesla...) Nie je to hlúposť, keď máme v slovenčine príklon k maskulínam?

(...)

D. K.: prekonzultované s JÚLŠ: Sloveso, ktoré je prísudkom k skratke RTVS, časujeme v jednotnom čísle nasledovne:

1. Ak je sloveso pred skratkou RTVS, časujeme ho v mužskom rode, pretože sa vzťahuje na prvé slovo

skratky – rozhlas. Napr. ako uviedol RTVS ... (ako uviedol Rozhlas a televízia Slovenska ...)

2. Ak sa sloveso nachádza za skratkou RTVS, časujeme ho v ženskom rode, pretože druhá časť názvu – televízia – je k nemu tesnejšie. Napr. RTVS uviedla, že ... (Rozhlas a televízia Slovenska uviedla, že ...)

Pozn. V záverečných titulkoch s informáciou o výrobe odporúča JÚLŠ používať názov Rozhlas a televízia Slovenska podľa zložky, ktorá program vyrobila:

Vyrobila Slovenská televízia, Rozhlas a televízia Slovenska

Vyrobil Slovenský rozhlas, Rozhlas a televízia Slovenska

L. M.: Áno, áno, vychádzali z článku, ktorý je ešte z roku 2013 a zjavne sa odvtedy nič nevyriešilo a RTVS je stále bez rodu a hodnotí sa to teda podľa postavenia vo vete, čo je ozaj hlúpe, lebo si predstavte, že chcete povedať: „Ako vyhlásil RTVS a následne doplnila o nový údaj...“

P. H.: **Každý jazyk má svoje zložitosti a najlepšie sa k nim vedia vyjadriť len lingvisti – alebo niekedy ani oni** –, ale len Slováci dovoľujú, aby im ich jazyk tu na Slovensku oplŕvali takí ľudia, akým napríklad toto fórum slúži aj ako strelnica na (slovenský) terč.

Prípád združeného pomenovania, v ktorom substantíva s rôznymi gramatickými rodmi vystupujú ako rovnocenné prvky, je z komunikačného hľadiska veľkým zdrojom jazykovej neistoty, hoci zo systémového hľadiska je logické, že vo vete dochádza k zhode predikátu s nadradeným substantívom a vo vete s dvoma rovnocenne postavenými substantívami sa predikát riadi tým, ku ktorému stojí bližšie. Odborné odporúčanie umožňuje dvojaké používanie jazykového prostriedku, pričom sa uvádza náležité teoretické zdôvodnenie.

Teoretický opis vychádza z jazykového systému, ktorý sa chápe ako abstraktný, osebe existujúci systém jazykových prvkov, vyznačujúci sa vysokou mierou štruktúrovanosti vzťahov medzi nimi. Systémovolingvistický opis určuje hierarchiu kritérií hodnotenia spisovnosti, uplatňovanú v procese kodifikácie jazykových prostriedkov. Vedúce postavenie v hierarchii má kritérium ústrojnosti, t. j. systémovosti, potom kritérium funkčnosti a nakoniec kritérium ustálenosti (Horecký, 2001, s. 28).

Rovnaké hodnotenie spisovnosti jazykových prostriedkov sa uplatňuje aj v oblasti ortoepie a ortografie, ktoré súvisia s jednotlivými jazykovými rovinami, napr. písanie ypsilonu, ktoré má schopnosť rozlišovať významy slov:

L. K.: Dobry den, prosim ako je to gramaticky spravne? „Kone dokonale vnímajú rozpoloženie našej mysle a podľa toho sa správajú. Sú to naši učitelia, nie však preto, že by nás samé chceli učiť. Oni nič nerobia. Zrkadlia nás.“ Ma tam byť „samé alebo „samy „? A „oni“ či „ony“ – v prípade že „samé „ je spravne?

V. P.: Samy, ony

L. K.: Naozaj „ony „? Doteraz som bola v tom, že „ony „ sa používa pre ženský rod.

V. P.: „oni“ sa používa len na mužské životné

L. K.: ved ale toto je životne podstatne meno - kone.

V. P.: z gramatického hľadiska neživotné

Neistota používateľky spočívala v neúplnom poznaní jazykového pravidla, ktoré sa nevzťahuje len na ženský a stredný rod, ale aj na slová mužského rodu, vyznačujúce sa neživotnosťou. Vyvstáva problém s chápaním kategórie životnosti, ktorá je v slovenskom jazyku výsostne gramatickou kategóriou, neodráža mimojazykovú realitu, tzn., že

nie je odrazovou kategóriou. Z gramatického hľadiska spadajú názvy zvierat do kategórie neživotných podstatných mien, hoci ich neživotnosť sa odvodzuje z tvarov plurálu, čo je príznakový člen gramatickej kategórie čísla: „Prirodzený rod sa prejavuje pri maskulínach prostredníctvom kategórie životnosti, v slovenčine pri maskulínach aj personálnosti, pretože životnosť sa vyjadruje zhodou genitívu a akuzatívu v oboch číslach len pri osobných maskulínach (Miko, 1962; Horecký, 1966). Pri zvieracích nepersonifikovaných substantívach sa životnosť takto prejavuje iba v singulari (hovor. často aj v pluráli, SSSJ, 2006); v pluráli sa substantíva pomenúvajúce zvieratá správajú ako neživotné s výnimkou prípadov s variantmi *vtáci/vtáky*, *vlci/vlky*, *psi/psy*.“ (Sokolová, 2007, s. 22).

Používateľka v diskusii zaujala akceptačný postoj k jazykovému vysvetleniu javu a prijíma ho ako správne, hoci akceptačný postoj bol dosiahnutý argumentáciou v prospech neúplného gramatického, systémového prístupu k problematike (*z gramatického hľadiska neživotné*) a dané pravidlo nebolo vysvetlené detailnejšie. Ukazuje sa tu sila argumentácie systémom, pri ktorom stačí konštatovanie, že to tak je.

Silný normatívny prístup k slovenčine v oblasti ortoepie a ortografie možno preukázať mnohými príkladmi, z ktorých vyberáme len pár:

A. T.: Mne sa tam čiarka nehodí.

J. N.: Jazyk nie je promenáda na módnom predvázacom móle – argumenty typu „(ne)hodí sa“ do lingvistiky rozhodne nepatria a nie sú relevantné. Každý jazykový jav sa posudzuje kauzálnne, vo vzťahu k platným pravidlám. (Pravdu máte v rozhodnutí, nie však v zdôvodnení.)

(o výslovnosti priezviska Matečná):

M. S.: Myslím, že by malo byť samozrejme, že spisovný jazyk je pre médiá záväznou normou. Dobrovoľne dodržiavajú dlhý zoznam prísnych technických požiadaviek kladených na elektrický signál, ktorý vysielajú, aby ho môj televízor správne pochopil. Myslím, že by mohli urobiť niečo aj pre to, aby som ich správne pochopil ja.

Kodifikácia je inštitucionalizovaný opis spisovného jazyka, ktorý má normatívnu silu, tzn., že má imperatívny charakter (porov. Považaj, 2009, s. 11). Kodifikačné príručky slúžia ako prostriedok jazykovej kultúry na kultiváciu jazyka spoločnosti. Inak povedané, jazyková kultúra vychádza z kodifikácie spisovného jazyka, opiera sa o jej autoritu, ťaží z tejto autority. Táto autorita sa prenáša aj na používateľov jazyka, ktorí sa významujú najvyšším stupňom ovládania jazykových zákonitostí (jazykového vedomia), t. j. na jazykových odborníkov. Utilitárna stránka slova ovládať tak súvisí aj s pojmom moc, tzn., že z jazykových odborníkov sa stávajú jazykové autority. Jazykové autority disponujú mocou zasahovať do jazyka a do jazykovej praxe, čo je zo strany ostatných používateľov intrakolektívne prijímané ako fakt (*Každý jazyk má svoje zložitosti a najlepšie sa k nim vedia vyjadriť len lingvisti*).

Vedecký opis založený na systémovolingvistických myšlienkach sa premieťa do jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, ktorá v žiakoch pestuje jazykovokritický postoj, ktorý jazykové „chyby“ neodpúšťa. Ten sa potom prejavuje v kritike iných používateľov (napr. redaktorov, moderátorov, hudobníkov, hercov a pod.):

*P.K.: čo sa týka vývinu jazyka, plne s Vami súhlasím. Predsa jazyk je živý organizmus, nehovoriac o tom, že slovenčina patrí medzi flektívne jazyky, kde je ten proces utvárania paradigiem slov ešte kvetnatejší. Avšak nemôžem súhlasiť s Vaším vyjadrením, ktorý sa týka deklinácie mena Marek. KSSJ uvádza dvojtvár jeho skloňovania (príkladám dôkaz zo stránky juls). Nechcem tu teraz s Vami viesť žabomyšie vojny, hoci jedno je isté, jazyk sa mení vplyvom viacerých faktorov, aj ja sám s radosťou privítam nové tvary slov, **no nie také, ktoré dehonestujú jazyk** - stačí si prečítať diskusné príspevky v jazykovedných časopisoch.*

Výroky hodnotiace jazykové odchýlky ako „prehrešky, ktoré dehonestujú jazyk“ poukazujú na to, že používatelia dávajú jazyku morálny význam, kedy sú hodnotiace kritériá správne : nesprávne nadstavené etickými kritériami dobré : zlé. Súvisí to s duchovnou hodnotou jazyka a s tým, že sa spája aj s mimojazykovými funkciami, ako napr. národnoreprezentatívna, národnoidentifikačná a pod., pretože jazyk je súčasťou národnej kultúry. V podobnom duchu argumentujú aj jazykoví odborníci a jazykoví kritici, čo si všimajú aj používatelia (*stačí si prečítať diskusné príspevky v jazykovedných časopisoch*). Nasledujúca reakcia používateľa na istý článok vyjadruje silný vzťah k spisovnému jazyku ako k hodnote:

*J. N.: Pozoruhodne komplexný, praktický článok. Ja z tých uvedených chýb v hovorenej reči najčastejšie pozorujem neschopnosť (či možno ľahostajnosť) pri skloňovaní eura. Mnohí ľudia, ktorí s financiami profesionálne pracujú, jednoducho euro neskloňujú vôbec, akoby sme žili v nejakom inom jazykovom prostredí... Podľa toho sa mi zdá, že tzv. finančná gramotnosť asi takmer vôbec nesúvisí s jazykovou gramotnosťou. Komu ide v prvom rade o peniaze, **pre toho jazyk nemá veľkú hodnotu**...*

Myslenie o jazyku ako o duchovnej hodnote a vyzdvihovanie historickej úlohy spisovného jazyka, spojeného s existenciou národa (spoločnosti), vytvárajú pôdu na silný emocionálny vzťah k jazyku:

R.L.: Stále čítam, alebo počúvam, že hráč „sa presne trafil“. Tak neviem, tých presne trafených hráčov to vôbec neboli?

*E. V.: .. spravny postreh .. **velmi casta chyba, nedbajske pouzivanie jazyka a zhubny vplyv cestiny** .. strefit se do neceho .. po slovensky: trafiť niečo, do niečoho (v slovenčine nie je v takejto suvislosti zvratne) ... zvratne je, keď niekto triaťa sam do seba*

„Zhubný vplyv“ cudzieho jazyka, hoci kultúrne blízkeho, je príkladom obrannej reakcie na používanie zvratného tvaru slovesa *trafiť*. Zaujímavým momentom je to, že v uvedenom prípade nevzniká žiadna reálna jazykovokomunikačná neistota, ktorá by znemožnila pochopenie jazykového prejavu a ktorá by iniciovala snahu používateľa doplniť informácie a vyrovnať tak kognitívnu disonanciu.

V záujme posilňovania ústrojnosti jazyka sa možno často stretnúť s argumentačným postupom, kedy používateľ jazyka navonok znižuje svoje kognitívne a jazykovokomunikačné schopnosti, aby obhájal určitý jazykový postoj (*Tak neviem, tých presne trafených hráčov to vôbec neboli?*). Môžeme teda hovoriť o akejsi pseudoneistote, motiváciou ktorej nie je znovunavodenie jazykovokomunikačnej istoty, ale snaha o upevnenie pozície jazykových noriem ako sociálnych pravidiel. Spomedzi všetkých spoločenských

jazykových noriem sa najvyššou záväznosťou vyznačuje zákon o štátnom jazyku, ktorý status spisovnej slovenčiny charakterizuje už v úvode: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky aj všeobecným dorozumievacím prostriedkom jej občanov, ktorý zabezpečuje ich slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach na území Slovenskej republiky, uzniesla sa na tomto zákone.“

Vyššie uvedené prípady (*RTVS*, kategória životnosti, *závisieť na* : *závisieť od*, *euro*, *trafiť* : *trafiť sa*) sú príkladmi vnútrojazykových napätí, ktoré sú prirodzenou súčasťou vývinu jazyka. Presadzovaním systémovolingvistického prístupu dochádza k napätiu vo vzťahu k tej skupine používateľov jazyka, ktorí sa pri riešení jazykovej neistoty riadia prirodzenými jazykovými postojmi.

Prirodzený akceptačný vzťah. Pri uplatňovaní reflexívneho akceptačného vzťahu vidíme, že používatelia sú schopní akceptovať pravidlá, s ktorými ideovo nesúhlasia, a vyvíjajú tak akomodačné úsilie vo vzťahu k spisovnému jazyku v prospech systémového opisu. Sila takejto argumentácie tkvie vo význame (duchovnej hodnote), aký má spisovný jazyk (a jeho systémové ponímanie) vo vedomí používateľov, a v tom, že prispievatelia sú často jazykovo vzdelaní ľudia, ktorí sa jazyku venujú profesionálne v rámci svojho povolania, kde sa vyžaduje také používanie slovenčiny, ktoré je v súlade s platnou kodifikáciou. Tradične diskutabilnou komunikačnou sférou je umelecká tvorba:

M. T. B.: Nezachytil som v rádiu kedy mám použiť „závisieť na (niečom)“ a kedy „závisieť od (niečoho)“

Pomóóó!

D.K.: Závisieť od niečoho, záležať na niečom.

A.B.: TAK!

P.K.: Často sa stretávam aj s nesprávne použitou syntagmou - “byť závislý na niečom”, no správna možnosť je “byť závislý od niečoho”.

(Aj Kuly to zle spieva vo svojej pesničke...)

J.N.: Textári populárnych piesní sa dnes vôbec necítia byť viazaní spisovnou slovenčinou.

Za minulého režimu sa piesňové texty sledovali z ideologického hľadiska, dnes ani z jazykového, ani zo žiadneho. Aj taká je podoba slobody...

J.Ď.: Veru tak. Napríklad „Nie je to až tak zlé“ alebo „ty si zástavka do neba“. A človek by si to inak aj celkom rád vypočul, nebyť tých textov.

P.B.: Mňa ide roztrhnúť keď počujem z rádia „Dobrá úroda ti zaručí dobrá nálada“ ... to hneď vypínam rádio

A.T.: Ja si myslím, že v piesňach sú takéto veci akceptovateľné, v každom jazyku sa text v piesňach trošku prispôsobuje hudobnej zložke.

P.K.: potom by sme mohli akceptovať aj iné “prehrešky”... Podľa môjho názoru treba byť občas v jazyku konzervatívny. Predsa jestvujú nejaké normy a úzus (teraz nenarážam na hovorový jazyk).

A.T.: podľa môjho názoru sa jazyk vyvíja, či sa vám to páči, alebo nie. Rovnako akceptujeme nesprávne skloňovanie mena Marek, a to aj v oficiálnej sfére. Niekedy skrátka netreba byť jazykový puritán a obzvlášť nie v umení. Kvôli takýmto ľuďom doteraz nemáme v prekladovej literatúre slovenský ekvivalent „obecní češtiny“ a naše preklady určitých, obzvlášť humorných žánrov sa často s tými českými nedajú ani porovnať.

P.K.: čo sa týka vývinu jazyka, plne s Vami súhlasím. Predsa jazyk je živý organizmus, nehovoriac o tom, že slovenčina patrí medzi flektívne jazyky, kde je ten proces utvárania paradigiem slov ešte kvetnatejší. Avšak nemôžem súhlasiť s Vaším vyjadrením, ktorý sa týka deklinácie mena Marek. KSSJ uvádza dvojtvár jeho skloňovania (prikladám dôkaz zo stránky juls). Nechcem tu teraz s Vami viesť žabomyšie vojny, hoci jedno je isté, jazyk sa mení vplyvom viacerých faktorov, aj ja sám s radosťou privítam nové tvary slov, no nie také, ktoré dehonestujú jazyk - stačí si prečítať diskusné príspevky v jazykovedných časopisoch.

V navodenej diskusii môžeme sledovať dva druhy jazykových postojov vplývajúcich na preferenčné reakcie používateľov. Prvá tendencia je v súlade s objektívologickým prístupom k jazyku, ktorý sme si spomínali. Na druhej strane sa ukazuje aj to, že používatelia sú v rozhodovaní o výbere jazykového prostriedku čím ďalej tým autonómnejší. Vyplýva to zo zvyšujúceho sa jazykového sebavedomia, tzn., že si prispôsobujú jazyk svojim komunikačným potrebám (napr. funkčné narušenie normy) a vo vzťahu k iným jazykom sa správajú asimilačno-akomodačne. Vďaka tomu sa ukazuje, že okrem reklamy je oblasť umenia jednou z komunikačných oblastí (pretože umelecký text je komunikát), kde zohrávajú významnú úlohu zámer autora a interpretácia príjemcom. Z toho vyplýva, že pragmatické funkčné narušenie normy nielenže nedehonestuje jazyk, ale naplňa sa tým aj zámer autora určitým spôsobom vplývať na príjemcu a podporiť tak jeho interpretačnú kompetenciu. Keďže súčasný obraz vzorovej umeleckej tvorby tkvie v tradičných predstavách tzv. dobrých autorov, ktorí sú demonštratívnym príkladom kultivovania jazykového prejavu, zdôrazňovaním krajnej spisovnosti umeleckej sféry sa jej komunikácia ochudobňuje nielen kvantitatívne, ale hlavne kvalitatívne (*Kvôli takýmto ľuďom doteraz nemáme v prekladovej literatúre slovenský ekvivalent „obecní češtiny“ a naše preklady určitých, obzvlášť humorných žánrov sa často s tými českými nedajú ani porovnať*).

Na tomto mieste je správna argumentácia, že ak sa používateľ vyrovnáva s jazykovou neistotou, robí tak vedome, tzn., že nejde o asimilačno-akomodačný proces v rovnakej miere ako pri bežnom používaní jazyka v komunikácii, keď pravidlá uplatňuje nevedomane. Avšak prirodzený akceptačný vzťah k jazykovým prostriedkom je tak nevedomým, ako aj uvedomovaným vzťahom, ktorý môžeme sledovať v situácii, keď dochádza k spochybneniu prirodzenej istoty vo vzťahu k používaniu jazykových prostriedkov. V danej situácii vzniká kognitívna disonancia, keď si používatelia uvedomujú, že používajú jazykové prostriedky v rozpore s jazykovým systémom (s jazykovými normami). Na vzniknutú kognitívnu disonanciu reagujú tak, že a) upravujú svoje jazykové správanie v zmysle reflexívneho akceptačného vzťahu alebo b) pristúpia k racionalizácii svojho konania. Používatelia sa snažia vysvetliť dôvody a opodstatniť používanie jazykového prostriedku, čím sa buduje akási prirodzená metajazyková kompetencia (postavená na motivácii jazykového správania a konania). V tomto zmysle ide o snahu explicitne pomenovať faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri rozhodovaní sa o výbere jazykového prostriedku. Tieto faktory nie sú len jazykového, ale často mimojazykového charakteru, čím sa do opozície dostávajú dva druhy akomodačného správania, a to akomodácia na jazykový systém a akomodácia na mimojazykovú situáciu, kontext. Zdôrazňuje sa tak pragmatická motivácia jazyka, zvlášť komponentová motivácia, vďaka ktorej sme

schopní rovnako narábať s príbuznými objektmi. Inak povedané, metajazykové výroky založené na prirodzenej logike zvyrazňujú komponentovú motiváciu používania jazykových prostriedkov, ktoré sú prejavom praktického používania jazyka.

Ukazuje sa tiež, že používatelia jazyka disponujú schopnosťou uvažovať o jazyku a o jazykových prostriedkoch v širších vývinových súvislostiach, čo naznačuje aj odpoveď používateľa, ktorý reaguje na otázku o správnom tvare slova *rukovät'* v N pl., v ktorom sa používateľom javí spisovná forma *rukováti* ako nevyhovujúca:

A. A.: Inými slovami: teraz sa to skloňuje spôsobom X, ale ak si to rozmyslíme, bude to spôsob Y, alebo pre istotu dvojtvár X aj Y. Nič nového v slovenskom skloňovaní – na systematickosť či logiku sa spoliehať nedá (viď genitív alebo lokál maskulína), treba to vždy posudzovať od slova k slovu, od prípadu k prípadu. Taká (chaotická) je jazyková realita a nič s tým nenarobíme...

(PS: Práve vzhľadom na takúto povahu reality je striktno dogmaticko-normatívny prístup k jazyku nedobrou lexikografickou stratégiou. Vhodnejšie by bolo zamerať sa na odporúčania „dobrého štýlu“, nie na zákazy a príkazy.)

Používatelia jazyka chápu spisovný jazyk ako prirodzene vyvíjajúci sa jav, ktorého dynamika nezávisí len od jazykového systému, ale aj od komunikačných potrieb používateľov jazyka, a pre ktorý je typický prirodzený výskyt dvojtvárov. Logika a záväznosť normy je potom aplikovaná len v oblasti ortografie, hoci aj tu možno badať závislosť od významu.

M. R. : Ja by som sa spoliehala na jazykový cit a logiku a nie na nejakú pani odporúčačku Sibylu. Pravda, pokiaľ sa v našich kruhoch ešte pestuje niečo také, ako jazykový cit. Mám pocit, že tu mnohí hľadajú na všetko nejaký ‚paragraf‘. Ak je slovenčina náš materinský jazyk, mali by sme ho ovládať bez večného hľadania zdôvodnenia pre každú blbosť. Jazyk je živý organizmus, ktorý sa vyvíjal celé stáročia, nie všetko má zdôvodnenie - ale všetko sa dá krásne vycítiť (ak sme veľa čítali a ak venujeme svojmu jazyku dostatočnú pozornosť od útleho veku).

Jazyk je používateľmi označovaný ako „živý organizmus“, ktorý sa vyvíja prirodzene v jazykovej interakcii, pričom významnú úlohu má jazykové povedomie (jazykový cit). Používatelia majú pozitívny vzťah k spisovnému jazyku a preferujú také používanie jazykových prostriedkov, ktoré je založené na ich rozšírenosti. Napr. frekventovanosť, rozšírenosť spájania zámen *ony/samy* s feminínom plurálu sa znižuje, a preto sa zaraďujú k najčastejším „prehreškom“ v spisovnej slovenčine. O to menej je uvedomovaný vzťah daných zámen s názvami zvierat mužského rodu, ktoré sú z gramatického hľadiska chápané ako neživotné (porov. definíciu vyššie), hoci v hovorovom jazyku sa prejavujú ako životné. Dochádza k spochybneniu asimilačnej istoty používateľov, ktorá bola vybudovaná s oporou o znalosti z mimojazykovej reality, že zvieratá sú predsa živé tvory. Naliehavá je preto otázka, či je gramatické pravidlo vyššie ako mimojazyková realita (kontext), ak uznáme, že jazyk determinuje naše videnie sveta (porov. s teóriou jazykového obrazu sveta), čo ukazuje aj pokračovanie diskusie o životnosti pomenovaní zvierat. Z nasledujúcej diskusie vyplýva, že v jazyku už nemožno argumentovať tým, že ide čisto o gramatickú kategóriu, ktorá nemá za úlohu odrážať realitu, pretože uplatňovanie gramatických kategórií vytvára náš jazykový obraz sveta:

J. N.: Možno Vám bude moja poznámka pripadať „od vecí“, ale neodpustím si ju: Kôň a niekoľko ďalších zvieracích substantív sú z gramatického hľadiska ako sfingy – čiastočne zvieratá, čiastočne ľudia. Myslím to tak, že napr. kôň sa v singulári skloňuje podľa životného vzoru (chlap), ale v pluráli podľa vzoru neživotného (stroj). Takéto „schizofrenické“ skloňovanie je odrazom toho, že človek síce uznal tieto zvieratá za pomerne inteligentné, ale zároveň ich považuje za „menejcenné“ v porovnaní so sebou samým. A tak s nimi neraz aj zaobchádza... V legislatívnej oblasti bol nedávno novelizovaný zákon o veterinárnej starostlivosti, ktorý konečne uznal domáce (avšak nie všetky) zvieratá za živé, cítiace tvory, ktoré sa nesmú týrať. Ale gramatické pravidlá sa v súvislosti s tým NEnovelizovali, čiže z gramatického hľadiska sú viaceré zvieratá životné iba čiastočne, iné sú ďalej považované za neživotné. V prístupe k zvieratám máme teda ako ľudia pekný chaos a akosi nevieme, za ČO či za KOHO ich máme vlastne považovať. (Ak sa píše „o koňovi“ – nie „o koni“, nemali by to byť z hľadiska logiky skôr ONI než ONY?) Za túto zastaranú a nedomyšlenú časť našej gramatiky by sme sa mali hanbiť!

M. F.: absolútny súhlas. Jazyk je odrazom nášho myslenia, predpojatostí, preto je super, keď sa vyvíja, z hľadiska konceptov aj gramatiky.

Opäť sa do pozornosti dostáva pragmatická funkčnosť a vo vzťahu k nej aj iné uplatňovanie jazykových pravidiel. Prirodzená metajazyková axiologická kompetencia sa prejavuje aj v medzijazykových kontaktoch, čo sme si overili na príkladoch *IKEA* či *troublemaker* (slovník mi to preklada ako *rebelant*, *buric* ci *vytrznik* *co nie je podľa mňa úplne správne..cesi majú dobre slovo potížiista*). Ešte markantnejšie ju možno sledovať na známej dvojici slov *share/šérovat' : zdieľať*. Z hľadiska jazykovej kultúry ide v prvom prípade o anglicizmus, v druhom prípade o bohemizmus a daný výraz je vhodné prekladať ako *vymieňať si, šíriť, deliť sa o*, čo sa u používateľov nestretáva s pozitívnym ohlasom, dané slová sa totiž v jazykovej praxi nerozšírili:

L. B.: Dobry vecer, keby ste prekladali obsah webovej stránky, na ktorej sa nachádza tlacidlo „share“, preložili by ste to ako „zdieľať“ napriek tomu, že vieme, že je to nespisovné? :) Dakujem za vase nazovry

*M. S.: Jazykovedná poradňa tvrdí, že je to nespisovné. Všetci, ktorí používajú web a sociálne siete anglický výraz *share* prekladajú ako *zdieľať*. Podľa mňa by sa jazykovedci mali prebrať zo strnulosti a začať zapracovávať do slovnej zásoby slová, ktoré ešte pred časom neexistovali - vid' príklad *anglické chat* je dnes v pohode slovenské *čatovať* :) a možno *onedlho* bude aj *šérovat'**

M. L.: rozhodne je „zdieľať“ lepšie ako „šérovat'“. Tak sa už tomu toľko nebráňte a rýchlo radšej silou nás tlačme na to, aby sa toto často používané slovo zlegalizovalo. Inak budeme mať v našom jazyku ďalší anglický paškvil

Používatelia jazyka si uvedomujú, že oba výrazy sú nespisovné, no odporúčané slovenské ekvivalenty nevnímajú ako vhodné. Preferenčný vzťah k inojazyčným slovám netkvie v ich prestížnosti, ale v ich ustálenosti a v rozšírenosti výrazov, ktoré používatelia uplatňujú pri hodnotení ich adekvátnosti. Rozšírenosť a ustálenosť slov je daná ich vysokou frekventovanosťou v oblasti sociálnych sietí. Vysoká frekvencia jazykových prostriedkov sa tak premieta do pragmatickej motivácie, hoci aj tu sa prejavuje vyššia náklonnosť ku kultúrne bližšiemu jazyku (*Inak budeme mať v našom jazyku ďalší anglický paškvil*). Náklonnosť k českému ekvivalentu slova súvisí s uvedomovaním si duchovnej hodnoty jazyka, ktorá je „prirodzeným sprievodným príznakom osvojovania si

jazyka v procese socializácie v rámci daného kultúrneho spoločenstva a táto hodnota sa automaticky reprodukuje v komunikácii týmto jazykom. Inak povedané, reprodukcia praktickej hodnoty jazyka viaže na seba reprodukciu jeho duchovnej hodnoty“ (Dolník, 2010b, s. 201).

Dochádza tu ku konfliktu, ktorý možno charakterizovať takto: Súčasná jazykovokomunikačná situácia sa vyznačuje o. i. rýchlym prenikaním cudzích slov do spisovnej slovenčiny. Ustávajú sa tak prostriedky, ktoré nie sú v súlade so zákonitosťami jazykového systému. Táto situácia vyvíja tlak na kodifikáciu, ktorá reaguje zavádzaním nových (systémovnejších) prvkov alebo zavádzaním výnimiek, hoci inojazyčné jazykové prostriedky sú už dávno vžitú. Takýto prístup k jazyku vyvoláva dojem, že používateľ sa na spisovný jazyk musí „preorientovať“, sám mu však, napriek prísnej logickej úvahe, len ťažko môže rozumieť. Okrem toho vzniká mylná predstava o tom, že jazyk sám rozhoduje o správnosti a nesprávosti jazykových jednotiek, hoci ide o výsledok vedeckého zdôvodňovania jazykovedcov, resp. o objektívologické opisovanie jazyka ako systému. To používateľov ešte viac zneisťuje a naštrbuje tak nielen ich jazykové sebedovetie, ale aj vzťah k jazykovým odborníkom (*Ja by som sa spoliehala na jazykový cit a logiku a nie na nejakú pani odporúčačku Sibylu. / Podľa mňa by sa jazykovedci mali prebrať zo strnulosti a začať zapracovávať do slovnej zásoby slová, ktoré ešte pred časom neexistovali.*).

Toto napätie vyúsťuje do postupnej autonomizácie používateľov jazyka v oblasti riešenia jazykových neistôt, teda v oblasti jazykovej kultúry, čoho dôkazom je samotná existencia virtuálnej poradne. Úlohu jazykovedcov, jazykových odborníkov nakoniec vnímajú ako pasívnu, nanajvyš odporúčačiu.

4.4 Motivácia jazykových postojov

Vyrovňavanie sa s jazykovou neistotou a následné preferenčné reakcie voči istým jazykovým javom prebiehajú na pozadí hodnotenia jazykových prostriedkov. Hodnotenie je prisudzovanie hodnoty istému objektu, v našom prípade jazyku: „Hodnota spisovného jazyka je určená potrebami, záujmami a cieľmi príslušného jazykového spoločenstva v istých podmienkach sociálnej interakcie.“ (Dolník, 2010b, s. 180). Hodnotenie priamo súvisí s motivačným svetom človeka: „Motivačný svet tvoria potreby, záujmy, želania, predstavy, očakávania a ideály človeka, ktoré určujú jeho postoje, hodnotenia aj konanie. Hodnota jazyka má praktickú a duchovnú stránku.“ (Dolník, 2010b, s. 200).

Tradične sa spisovná slovenčina opisuje ako kultúrna či národná hodnota, tzn., že sa vyzdvihuje jej duchovná hodnota. Cieľom jazykovej kultúry (a teórie spisovného jazyka vo všeobecnosti) je vplývať na jazykovú prax a pozdvíhať tak duchovnú úroveň kolektívu. Ide o vplývanie na jazykovú úroveň určitej skupiny používateľov jazyka a prostredníctvom nej o vplyv na jazykovú úroveň ostatných používateľov, má mať celospoločenský dopad. Vychádza sa z požiadavky jednotného, celospoločensky akceptovaného komunikačného nástroja, ktorý by bol jednoduchý a pravidelný. Jednoduchosť a pravidelnosť sa opierajú o štrukturalistický opis jazyka. Úlohou jazykovej kultúry je nie len udržiavať jazyk v medziach spisovno-jazykových kritérií, ale ho tiež cibriť, zlepšovať

jeho stav s ohľadom na aktuálny stav spoločnosti. Z toho vyplývajú akési abstraktné potreby spisovného jazyka, ktorými metaforicky označujeme a) požiadavku správať sa v súlade so zákonitosťami jazykového systému, b) súvislosti, ktoré z primárnej požiadavky vyplývajú, napr. odstraňovanie nesystémových prvkov, prijímanie len funkčných slov cudzojazyčnej proveniencie, upevňovanie pravidelnosti jazykového systému a dosahovanie jednoduchosti, c) zisťovanie stavu jazykovej praxe vo verejnej komunikácii, d) potrebu jazykovej výchovy, kritiky atď.

Zlepšovanie stavu jazyka, jeho kultivovanie k dokonalosti vychádza z predstavy o ideálnom jazyku, ktorý ovláda a používa celé jazykové spoločenstvo. Vytvára sa tak sociálny tlak na používateľov jazyka: „Nazeranie na (morfologický) systém cez prizmu princípu systémovej primeranosti vedie k epistemickému ideálu systému bez ‚rušivých‘ štruktúr a ten sa prijíma ako axiologický ideál. Tento ideál sa stal základom jazykovej kritiky a výchovy orientovanej na pestovanie vedomej metajazykovej hodnotiacej kompetencie bežných používateľov. Komponentom tejto kompetencie má byť uvedomovanie si, čo je systémove, resp. systémovejšie (v pozadí je typová frekvencia) a pripravenosť na preferovanie štruktúr, ktoré systémoveosť posilňujú.“ (Dolník, 2010b, s. 36 – 37). Ako sa systémoveý ideál premieta do jazykových postojov a do preferenčných reakcií používateľov, sme si ukázali v predchádzajúcich interpretáciách.

Sociálny tlak jazykových postojov orientovaných na ideálny, pravidelný, jednoduchý a čistý jazyk, ktorý určuje preferenčné reakcie používateľov, je motivovaný niekoľkými faktormi, ktoré majú aj mimojazykový pôvod. Podľa P. Briňola a R. Pettyho (porov. Eagly – Chaiken, 2005, s. 755) ide o:

a) Potrebu poznania – v danom prípade ide o poznávanie jazyka (t. j. jazykového systému a štruktúry), ktorému sa prisudzuje sociálno-kultúrny význam, a jeho zvnútornenie, tzn. adaptácia človeka na jazykový systém. Zvnútorňovanie jazyka súvisí so zvyšovaním jazykového vedomia, s cibrením jazykového citu a s upevňovaním ideálnych jazykových noriem, pričom uplatnenie tu nachádza objektívna logika.

b) Potrebu dosahovania konzistencie alebo vnútornej koherencie vysvetľovacieho systému – v záujme zachovania konzistencie a koherencie vysvetľovacieho systému je žiaduce smerovanie jazykového správania a konania k ideálnej jazykovej norme. Odklony od jazykovej normy sa z danej pozície vysvetľujú ako chyby, ktorých základom je nezájum používateľov zvyšovať jazykové vedomie a neznalosť sociálneho (národného) významu spisovného jazyka.

c) Potrebu vybudovať si a udržať si pozitívne sebaaponímanie – do sebaaponímania, sebahodnotenia človeka sa premietajú kolektívne hodnoty spoločnosti. Dodržiavanie ideálnej normy jazyka, zlepšovanie jazykového prejavu a zvyšovanie jazykového vedomia určujú sebahodnotenie používateľov: „konaním motivovaným ideálom človek sa usiluje približovať sa k dokonalosti tkvejúcej v samotnom objekte“ (Dolník, 2010b, s. 33).

d) Potrebu začleniť sa do spoločnosti a byť akceptovaný v rámci danej spoločnosti – spoločenská akceptácia je v danom prípade v úzkom vzťahu s mierou dodržiavania jazykových noriem, tzn. čím lepší jazykový prejav, tým pozitívnejšie je daný človek

hodnotený zo strany ostatných používateľov, pričom najpozitívnejšie hodnotené sú jazykové authority.

Posilňovanie vzťahu používateľov k ideálnemu spisovnému jazyku poskytuje „pôdu“ na:

a) Idealizovanie jazyka s krajnou snahou o jeho zbožštenie:

J. P.: Dobrý deň, potrebujem poradiť, ako uvádzať správne české mestá. Ide konkrétne o „Klášterec nad Ohří“, čo je správny slovenský názov, hoci obsahuje písmeno „ř“. Ale potrebujem aj „Karlove vary“, kde je dvojitvar – „Karlove Vary“ (podľa PSP), ale „Karlovy Vary“ (podľa Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky). A teraz „babo rad“

J. N.: „Čo je cisárovo, dávajte cisárovi, a čo je Božie, Bohu.“

APLIKÁCIA:

*Pokiaľ sa ÚRAD (cisár) necíti byť viazaný pravidlami JAZYKOVEJ (Božej) vrchnosti, tak mu vyhovíme – pri koncipovaní geodetických, kartografických a katastrálnych písomností používajme terminológiu príslušného úradu. Avšak pri písaní textov, ktoré tomuto úradu nepodliehajú, **riad'me sa PSP, čo je z jazykového hľadiska „Písmo Božie“**. Takto by som to spravil ja.*

Aplikácia jazykových pravidiel je najvyšším imperatívom vyplývajúcim z jeho spoločensko-kultúrneho statusu. Sakralizácia jazyka je motivovaná jeho povýšením na univerzálnu pravdu. Prejavuje sa tu jazykový fundamentalizmus, ktorým sa argumentuje v snahe obhájiť nadradenosť spisovného jazyka, jazykovej kultúry a jazykových autorít. Upevňuje sa tak usporiadanie spoločnosti inklinujúcej k silnej normatívnosti:

A. A.: Náš národ dovtedy nevyrastie z plienok a nezabaví sa komplexov menejcennosti, kým nebude všetkým jasné, že dávať pokuty (!) za „nespisovné vyjadrovanie“ je zvrhlosť typu dávať pokuty za kýchanie.

Ďalej by sa jazykovedci mali definitívne zbaviť ukážkového oxymoronu z predminulého storočia: „Hovor spisovne!“ Pokojne stačí jazyk klasifikovať ako „štandardný“ alebo „neštandardný“ (zabudnime aj na zbytočne sa naparujúcu latinskú predponu „sub-“). Neodborne znejúce a zavádzajúce prívlastky „spisovný/nespisovný“ treba konečne poslať do histórie.

*B. K.: Národný jazyk sa člení na spisovný, ten má dokonca ešte vyššiu formu ako štandardný. Je závažnou normou. **Pre verejné médiá by mal byť svätý bez ohľadu na modernosť doby** či snahu byť neformálny. Štandardná forma je tiež spisovná, ale akceptuje niektoré malé odchýlky od normy. Napr. nedôslednú výslovnosť hlásky l pred e, bohemizmy... Subštandardná je nespisovnou formou - slang, dialekt... **Jazyková kultúra je základ inteligentnej komunikácie a ak ju médiá nemajú, musia sa ju naučiť. Nemali by sme im to tolerovať.***

b) Vznik jazykového snobizmu:

M. K.: Dobrý deň, aký máte názor na túto vetu? Mne veľmi nesedí. Merčiak dnes povedal: „V Ťumeňi sú o štyri hodiny viac ako u nás.“ Nemá tam byť namiesto „sú“ použité „je“?

M. D.: Dokonca povedal aj, že „Dnes sa už nejedná o...“

Okamžite som písal do RTVS a žiadal som nápravu.

A.A. Myslím, že Merčiak je celkovo na veľmi solídnej jazykovej úrovni – kiežby všetci komentátori boli takí. Aký je však názor komunity na skloňovanie Naste/Nasti Kuzminovej? Oficiálne má byť v genitíve „Naste“, no Merčiak často používa v genitíve aj datíve „Nasti“ a priznám sa, že aj mne to znie tak prirodzenejšie (a nielen pri tomto ženskom mene – podobne aj Naďa, Maja...). Možno je to regionálne podmienené? (Som Bratislavčan.)

Vytváranie jazykovokultúrneho prostredia, v ktorom používatelia prijímajú autoritu jazykovej kultúry a jazykových odborníkov a vo vzťahu k spisovnému jazyku sa správajú akomodačne (učia sa pravidlá, s ktorými ideovo ani nemusia súhlasiť), premieta sa nie len do ich sebapoviemania, ale aj do hodnotenia iných používateľov jazyka a ich jazykovej kompetencie. Upevňuje sa tak usporiadanie spoločnosti založené na jej hierarchizovanosti podľa správneho používania jazyka, v čom možno sledovať utilitarizáciu jazyka spojenú s mocou.

c) Odstredivé, divergentné, individualizačné tendencie v jazykovokultúrnom prostredí:

A. A.: Slovenské slovníky(dokonca aj ten najnovší, samotnými jazykovedcami čiastočne zaznávaný SSSJ) sú známe tým, že nové slová slovnjej zásoby zaznamenávajú so značným oneskorením– v extrémnych prípadoch môže ísť o desaťročia. Pri mnohých slovách sa nedá čakať, kým ich oficiálne neschválili niektorá „kodifikačná“ príručka – treba ich začať používať ihneď. Myslím si, že slovenský ekvivalent anglického ‚drone‘ patrí medzi takéto slová.

Ide o normálny stav existencie spoločnosti, v ktorej koexistujú rôzne tendencie určujúce jej vývin. Oproti sociálnemu tlaku vystupuje tendencia k individualizmu. Vzťah používateľov k jazyku je charakterizovaný jeho pragmatickou hodnotou. Tá je daná motivačným svetom používateľov v jazykovej komunikácii. V danej komunikácii možno sledovať uplatňovanie jazykových prostriedkov s ohľadom na dosahovanie rôznych cieľov, napr. umelecké stvárnenie hovorového jazyka motivuje používanie nespisovných slov alebo konštrukcií (*špak : ohorok, zástavka do neba, dobrá úroda ti zaručí dobrá nálada ti zaručí*). Reklamná, komerčná sféra (*IKEA*) sa tak popri umeleckej tvorbe stáva osobitnou jazykovokomunikačnou sférou s funkčným uplatnením nespisovných prvkov.

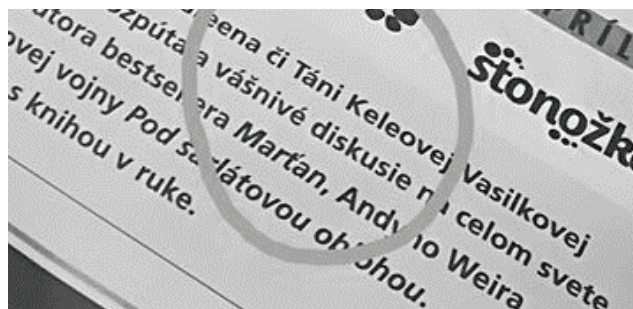
Demonštratívnym príkladom pragmatickej funkčnosti sú ženské neprechýlené priezviská, pričom ich neprechýľovanie je motivované sociálnymi vzťahmi, ktoré si žena vytvára, a z nich vyplývajúcejmi komunikačnými situáciami (napr. medzikultúrne manželstvá, sebaprezentácia známych osôb), pričom sa ukazuje, že cieľom je dosiahnutie bezproblémovosti komunikácie v inojazyčnom prostredí. Ďalším príkladom je preberanie jazykových prostriedkov z cudzích jazykov (*share : zdieľať, troublemaker, šejk*), ktoré pomenúvajú nové reálie.

Na tieto motivácie nadväzuje záujem používateľov úspešne dosiahnuť cieľ realizovanej komunikáciou, tzn. aktívne vplývať na percepciu prijímateľa, pričom tento vzťah je obojsmerný. V jazykovej interakcii sa tak prejavuje akomodačno-asimilačná danosť človeka. V záujme dosahovania cieľov (intencia používateľa jazyka) sa aktualizujú tie významy jazykových prostriedkov a tie pravidlá, ktoré práve potrebuje. Vynárajú sa v priebehu jazykovej interakcie bez toho, aby si používateľ zámerné vyberal zo všetkých možností (čo sa prejavilo aj pri kategórii životnosti, keď používatelia neaktualizovali vzťah k neživým pomenovaniám mužského rodu), tzn., že ide o intenčno-emergentný mechanizmus (porov. Dolník, 2018, s. 81).

Vedľajším, neintenčným následkom pragmatickej motivácie sú zmeny v rôznych úrovniach, rovinách jazyka, napr. zúženie lexikálneho významu jazykových jednotiek

alebo gramatického významu (*vonkoncom*; kategória životnosti pri pomenovaniach zvierat; deklinačný vzor *kost'*) alebo rozšírenie lexikálneho významu jazykových jednotiek (*dva týždne nazad*) a ďalšie, ktoré si na tomto mieste nebudeme spomínať. Dôležitým poznatkom je však to, že používanie jazyka sa opiera o existujúcu asimilačnú bázu jazykových prostriedkov, ktorá bola vytvorená na základe opakovaného výskytu daných jazykových prostriedkov v reči (ukázalo sa, že akceptácia relevantnou skupinou používateľov jazyka sa premieta do prirodzenej akceptácie jazykových prostriedkov u jednotlivcov), pričom používatelia uplatňujú analogické uvažovanie pri usúvzťažňovaní jednotiek. Nejde však o logickú analógiu, ale o intuitívne uvažovanie spojené s určitou mierou neurčitosti, ktorá vyplýva z podstaty daného javu (pozri prípad neexistujúceho ekvivalentu slova *puzzle box*) a ktorú možno vidieť napr. aj v používaní vlastných mien formálne spadajúcich do deklinačného vzoru *ulica* (*Oficiálne má byť v genitíve „Naste“, no Merčiak často používa v genitíve aj datíve „Nasti“ a priznám sa, že aj mne to znie tak prirodzenejšie*). Aj tu však možno sledovať opozíciu postojov, t. j. prirodzená akceptácia jazykového javu, v pozadí ktorej je asimilačná reakcia na tvary *Nasti, Maji, Soni*, oproti reflexívnej akceptácii, založenej na akomodačnej reakcii používateľov voči jazykovému systému:

L. B.: Mrzí ma, že práve dnes, keď SME má veľkú literárnu prílohu, v ktorej majú úžasné príspevky spisovatelia, recenzenti, prekladatelia (Mária Štefánková : "Ludia, keby ste vedeli, koľko je za tým práca!", ,poniektorí iní ľudia od pera neovládajú našu gramatiku

E. K. J.: Skloňovanie mien Táňa či Soňa je častým problémom, priznám sa, že občas sa snažím ich skloňovanie aj ja radšej obísť. Tieto prehrešky so Soňou a Táňou mi osobne až tak neprekážajú, skôr ma vie rozhodiť čoraz častejšia ignorancia čiarok. Sama som novinárka, bezradne sa len prizerám na to, ako niektorí z nás chybné píšú... Ale najnovšie ma rozladilo čítanie knihy (!) Biely tiger z vyd. Tataran - namiesto „dielnička“ tam čítam „dielnička“, namiesto „kálanie dreva“ tam píšú „kálanie“, a výraz „z času na čas“ napísali „z času načas“...

E.V.: ...nerad to priznávam (aby to nebudaj nevyznelo nostalgicky), ale asi jedine, čo bolo v byvalom rezime výrazne lepšie ako teraz bola celkova kvalita jazyka vo verejnom a kultúrnom priestore ...

Hovoriac o motivácii jazykových postojov a o individualizačných tendenciách, dáva sa do pozornosti otázka, aké sú reálne spisovno-jazykové potreby človeka. Vznik spisovného jazyka sa síce spájal s potrebou komunikovať jednotným komunikačným prostried-

kom, avšak jeho ďalšia existencia sa spája aj s ďalšími spisovnojazykovými potrebami, ktoré zodpovedajú určitému obdobiu. Potreba vyjadrenia vlastného postoja voči spisovnému jazyku je len jednou z mnohých potrieb nositeľov jazyka, ktoré sa nám v priebehu interpretácie explicitných výrokov ukázali. Medzi potreby používateľov jazyka patria napr.:

- a) potreba okamžitého riešenia jazykových otázok,
- b) potreba dialógu s inými používateľmi spisovného jazyka (aj s jazykovými odborníkmi),
- c) potreba konfrontácie teórie jazyka s jazykovou praxou, tzn. potreba pragmatického nazerania na spisovný jazyk,
- d) potreba uplatnenia jazykového citu v narábaní s jazykom.

Uvedené potreby sa premietajú do nárokov, ktoré používatelia jazyka kladú na súčasný spisovný jazyk, resp. kodifikáciu. Proti týmto tendenciám vystupujú tradičné argumenty podporujúce ideál spisovného jazyka, budovaného na štrukturalistických základoch, ktorý má národnokultúrny význam. Otázkou je: ako sa tieto tendencie premietajú do spisovnojazykových aktivít? Sú dané aktivity primerané reálnym spisovnojazykovým potrebám používateľov jazyka? Ako by mali vyzerat' adekvátne spisovnojazykové aktivity s ohľadom na postavenie, úlohu jazykových používateľov v rámci týchto aktivít?

4.5 Adekvátne spisovnojazykové aktivity vo vzťahu k reálnym spisovnojazykovým potrebám používateľov jazyka

Kto sú používatelia jazyka, na ktorých sa zameriava jazyková kultúra? „Pri rozširovaní a upevňovaní spisovnej slovenčiny zohrávajú dnes rozhodujúcu úlohu školy (...), pôsobenie rozhlasu, televízie a tlače, vysoká knižná kultúra a úroveň spoločenského života.“ (Kráľ – Rýzková, 1990, s. 113). Ide o sféru verejnej komunikácie, ktorá je pre jazykovú kultúru relevantná. Relevantnými používateľmi spisovného jazyka sú teda učitelia, novinári, redaktori, moderátori, spisovatelia, prekladatelia. Ide o skupinu bežne označovanú ako profesionálni používatelia jazyka, v iných prácach pomenovanú prívlastkom prestížni, čo súvisí s ich osobitným postavením v spoločnosti.

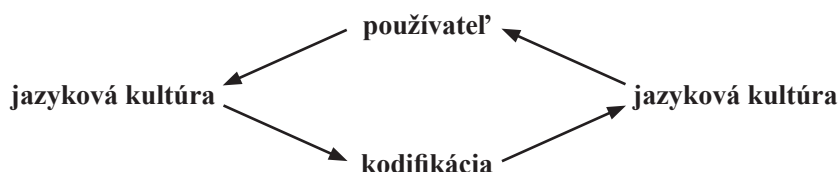
Úloha používateľov jazyka v rámci spisovnojazykových aktivít vyplýva z ich subordináčného postavenia. Spisovnojazykové aktivity sú vyvíjané v zmysle reťazca stupňov jazykový systém – jazyková norma – kodifikácia – jazyková kultúra – používateľ jazyka. Uvedené možno formulovať aj tak, že miesto používateľa jazyka vo vzťahu ku kodifikácii a k jazykovej kultúre je miesto podriadené. Používateľ jazyka je v úlohe prijímateľa normy, ktorú má akceptovať, aby bol považovaný za kultúrneho, vyspelého, uvedomelého používateľa. Rovnako aj potreby používateľov jazyka sú na hierarchicky nižšom stupni oproti potrebe jazykovedcov udržiavať jazyk v medziach spisovnojazykových kritérií, potreba jazykovedcov uprednostňovať kritérium ústrojnosti (systémovosti) vyplýva z nadradených (ideálnych) potrieb jazyka (potreba harmonickosti, pravidelnosti, jednoduchosti).

Z výskumu jazykových postojov však vyplynulo, že „Spisovná slovenčina – ako každý iný spisovný jazyk – má diferencovaných nositeľov, ktorí ju v jazykovej komunikácii

reprodukujú a rozvíjajú. Ako história fungovania jazyka, tak aj súčasná jazyková prax ukazujú, že reprodukcia jazyka diferencovanými používateľmi nemôže sťažiť plnenie jeho funkcií. (...) Sú sťažnosti, že jazyková výchova je nedostačujúca, málo efektívna a pod. Nie je však nízka účinnosť jazykovej výchovy aj (ba dokonca hlavne) v tom, že neharmonizuje so spisovnou slovenčinou ako živou realitou?“ (Dolník, 2007b, s. 92).

V novej spoločensko-jazykovej situácii zaujíma používateľ jazyka novú pozíciu v rámci jazykovej kultúry, čo sa prejavuje v samotnej existencii poradenských skupín. Aktívny vzťah k zlepšovaniu vlastnej jazykovej kultúry nadobúda rozmer aktívneho zasahovania do jazykovej normy. Zníženie napätia medzi kodifikáciou a používateľmi si vyžaduje:

- a) prehodnotenie teoretickej poznávacej bázy, z ktorej sa doposiaľ vychádza pri kodifikácii jazyka, a orientáciu na pragmatický rozmer jazyka v komunikácii,
- b) prehodnotenie spisovnojazykových kritérií, kde by primárnu funkciu malo kritérium ustálenosti/vžitosti/normovosti¹⁹,
- c) prehodnotenie postavenia autonómneho používateľa jazyka v procese implementácie jazykovej teórie do praktickej roviny nie v zmysle reťazca jazykový systém – jazyková norma – kodifikácia – jazyková kultúra – používateľ, ale v recipročnom zmysle, kde používateľ jazyka stojí na začiatku aj na konci cyklu a jazyková kultúra predstavuje sprostredkujúci článok medzi kodifikáciou a používateľom:

Virtuálna alternatíva jazykového poradenstva, založená na interakcii používateľov, ktorí sa vyrovnávajú s jazykovými neistotami prostredníctvom metajazykovej diskusie s absenciou jazykových autorít, sa ukazuje ako produktívny spôsob aplikácie spomínaného cyklu spisovnojazykových aktivít. V tomto prípade sa v pravom zmysle overujú kodifikačné intervencie do jazyka, ich viabilita, teda životaschopnosť, čo svojho času požadoval F. Daneš v príspevku k jazykovej kultúre: „Dôležitou složkou této prováděcí etapy je sledování kodifikačního působení v praxi, hodnocení dosahovaných výsledků, reakcí uživatelů atd.; a podle těchto zjištění je zapotřebí upravovat a měnit dosavadní postup, popř. i samu kodifikaci. Teprve takovéto začlenění ‚zpětné vazby‘, reflektující dialektiku celé kodifikační situace, vytváří z kodifikace účinný nástroj.“ (Daneš, 1979, s. 80 – 81). Vychádzajúc z citátu a z predošlých interpretácií sa ukazuje, že kodifikačné intervencie, ktoré sú v rozpore s asimilačnou bázou používateľov jazyka, sú zároveň aj zdrojom jazykovej neistoty a znižovania ich jazykového sebavedomia.

¹⁹ O pravopisných kritériách hovorí už F. Daneš (1979, s. 89): „Dospíváme tak na základě sociolingvistického rozboru k této přirozené hierarchii kritérií: 1. noremnost (vžitost ap.), 2. funkční adekvátnost, 3. systémost.“

Aby nebola narušovaná ich orientačná istota (asimilačná báza), je vhodné pristupovať k spisovnému jazyku ako k prirodzenému jazyku, ktorý si ľudia osvojujú v jazykovej interakcii v priebehu dosahovania zámerov, cieľov. Z toho vyplýva nová koncepcia jazykového poradenstva ako osobitného druhu jazykovej osvety, ktorú charakterizuje J. Dolník na základe troch téz a podtéz (porov. Dolník, 2010a, s. 197 – 203):

I. Súčasná spisovná slovenčina je prirodzený jazyk vyššieho vývojového stupňa.

1. Súčasný spisovný slovenčina sú vlastné spontánne zmeny.

2. Systém súčasnej spisovnej slovenčiny sa reprodukuje v komunikácii na základe jazykového citu jej signifikantných používateľov.

3. Systému súčasnej spisovnej slovenčiny ako prirodzeného jazyka je vlastná istá miera neurčitosti.

II. Súčasná spisovná slovenčina je optimálne prispôbovaná dynamike diferenciácie jazykovej komunikácie a komunikačných potrieb a záujmov jej používateľov.

III. Súčasný spisovný slovenčina je vlastne normálne akomodačno-asimilačné správanie vo vzťahu ku kontaktným jazykom.

Adekvátne spisovno-jazykové aktivity sa však nespájajú len s teoretickým poznaním jazyka, ale aj s jeho hodnotením v širších súvislostiach. Aby mohli byť tieto aktivity úspešné, je potrebné pestovať demokratický prístup používateľov k spisovnému jazyku, ktorí by neboli závislí od jazykových autorít. Okrem toho sa demokratizácia spisovno-jazykových aktivít prejaví aj v znižovaní normatívnosti, tzn., že jazyk by nebol hodnotený z pohľadu kolektívnych, sociálnych záujmov a potrieb, ale z pohľadu záujmov a potrieb používateľa, tzn. z pohľadu jeho motivačného sveta, ktorý predpokladá náležitú diferenciáciu jazyka.

4.6 Zhrnutie

Náš výskum je príspevkom k poznaniu prirodzenosti spisovného jazyka cez prizmu jazykových postojov používateľov. Vychádzali sme z hypotézy, že spisovný jazyk prekonal fixačnú fázu vývinu, keď sa veľký dôraz kládol na osvojovanie si spisovnej normy, resp. zvyšovanie jazykového vedomia prostredníctvom jazykovej výchovy, a nachádza sa vo fáze prirodzeného vývinu, keď si používatelia osvojujú tento jazyk od detstva bežnou komunikáciou, na základe jazykového povedomia, v procese dosahovania vlastných cieľov.

Vychádzali sme z interpretácie metajazykových výrokov používateľov jazyka v rámci virtuálnej jazykovej poradne, ktorá slúži na riešenie jazykových neistôt súvisiacich s rôznymi aspektmi používania jazyka. Využili sme poznatky teórie motivovaného riadenia informácií a teórie kognitívnej disonancie, ktoré majú pri výskume (jazykových) postojov veľký význam, pretože motivujú využívanie interaktívnych metód skúmania a poukazujú na rôzne aspekty uplatňovania jazykových postojov, ktorým sa v slovenskej lingvistike doposiaľ nevenoval väčší priestor.

Ukázalo sa, že samotný vznik jazykovej neistoty je výsledkom spochybnenia asimilačnej bázy používateľov jazyka jazykovým vedomím, založeným na objektívnej logike. Spochybnenie používateľskej istoty v jazyku narušuje aj prirodzenú orientáciu vo vzťahu

hu k hodnoteniu jazykových prostriedkov v komunikácii a tiež kognitívnu rovnováhu v jazykových postojoch. Jazykové postoje ako orientačný faktor vo vzťahu k jazyku prispievajú k riešeniu jazykovej neistoty, pričom v procese nadobúdania jazykovej istoty zohráva veľkú úlohu analógia, avšak nie v zmysle objektívneho uvažovania, ale prirodzená analógia. Tá sa vyskytuje tak v rovine racionálnych, ako aj v rovine emocionálnych reakcií na jazykovú neistotu.

Na pozadí nadobúdania jazykovej istoty sa odrážajú dva typy jazykových postojov (reflexívny akceptačný postoj a prirodzený akceptačný postoj), ktoré sa vyskytujú u každého používateľa jazyka, avšak zastúpené sú v nerovnakej miere. Podľa toho u používateľov prevažuje príklon k objektívnej logike a k ideálnej norme, ktorá má spoločensko-kultúrny význam (spisovný jazyk ako národná hodnota), alebo k reálnej norme, ktorá „zodpovedá reálnej predstave o realizácii jazykového systému a používaní jazyka. Reálna predstava je založená na prirodzenologickom vnímaní jazykového systému a na rešpektovaní reálnej rozmanitosti používania jazyka.“ (Dolník, 2010b, s. 106).

Jazykové postoje sa prejavujú tiež v metajazykovej hodnotiacej kompetencii, pričom hodnotenie vychádza z motivačného sveta jednotlivcov. Motivačný svet jednotlivcov je však pod dvojakým tlakom, a to sociálnym a individuálnym. Na základe toho sa v jazykových postojoch a následne v riešeníach jazykovej neistoty prejavujú objektívne spisovnojazykové potreby používateľov alebo prirodzené, pragmatické spisovnojazykové potreby, ktoré sa premietajú do nárokov, ktoré používatelia jazyka kladú na súčasnú kodifikáciu a jazykovú kultúru.

Je evidentné, že v rámci jazykovokultúrnych aktivít nadobúdajú používatelia autonómnejšie postavenie, ktoré im, pravda, nie je dané, ale vytvárajú si ho sami na základe záujmu o zvyšovanie jazykového vedomia a sebavedomia. Aktívne tak zasahujú do jazykovej normy, čo si žiada náležitý teoretický opis. Daný opis by definoval používateľov súčasného spisovného jazyka s ohľadom na ich jazykové povedomie a prirodzenojazykové správanie a konanie, pričom by sa daný opis zohľadňoval pri kodifikácii. Len vtedy budú kodifikácia a jazyková kultúra úspešné.

Záver

Cieľom práce Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk bolo nájsť podporné argumenty pre tézu o naturalizácii spisovného jazyka v súčasných sociálno-kultúrnych podmienkach. Opísali sme prirodzenosť v prípadovej štúdií o prechýľovaní ženských priezvisk, v ktorej sa ako významný faktor ukázala pragmatická stránka jazyka v konkrétnych jazykovokomunikačných situáciách. Súčasťou nášho výskumu boli jazykové postoje používateľov, ktoré sme charakterizovali ako interpretačný vzťah k jazyku, ktorý slúži ako oporný (pevný, východiskový) bod pri orientácii v konkrétnej jazykovokomunikačnej situácii a ktorý určuje preferenčné reakcie v jazyku. Hoci sa vo všeobecnosti konštatuje, že vzťah postojov a ľudského (aj jazykového) správania a konania nie je priamy, ukazuje sa, že na základe hodnotenia jazykových javov z hľadiska motivačného sveta môžeme dané preferenčné reakcie sledovať, čo sa prejavuje napríklad v selektívnosti, s akou používatelia pristupujú k rôznym informáciám o určitom jazykovom jave. Ako zvlášť významné sa prejavili jazykové postoje v situácii vyrovnávania sa s jazykovou neistotou, ktorá vzniká ako reakcia na spochybnenie prirodzeného jazykového presvedčenia (asimilačnej bázy). Spochybňovanie asimilačnej bázy spôsobené jazykovým vedomím bolo v centre našej pozornosti, hoci jazyková neistota môže plynúť aj zo samotného jazyka, čo je prirodzené, pretože s určitými jazykovými javmi sa spája istá miera neurčitosti, ktorá vyplýva z ich podstaty, napr. pri hľadaní významovo vhodného domáceho ekvivalentu cudzích výrazov. Vo výskume sa preukázala tendencia k prirodzenosti používania jazykových prostriedkov, ktoré si používatelia osvojujú v priebehu života v rôznych jazykových interakciách, a to na základe jazykového povedomia, tzn. bez reflexívneho, explicitného sprítomňovania jazykových pravidiel. Táto tendencia úzko súvisí s demokratizáciou spoločnosti a s demokratizáciou jazyka, ktorý sa diferencuje s ohľadom na motivačný svet jeho používateľov. Presadzuje sa tendencia k pôvodnému existenčnému spôsobu normy – k existencii bez systematických cieľavedomých intervencií. Pravidlá takej normy existujú len v praxi, v nej sú realizované aj interpretované, človek jej rozumie len tak, že sa danými pravidlami riadi, pričom sa opiera o príklady, ktoré pozná, pretože sa opakovane vyskytujú v jeho jazyku, tvoria jeho jazykovú normalitu. Rovnakým spôsobom sa vyrovnáva s jazykovou neistotou, keď uplatňuje analógiu ako významný princíp rozširovania vyjadrovacích možností. V súlade s myšlienkou o jednosvetovej existencii jazyka (jazykovej normy, jazykových pravidiel) sa uvažuje o tom, ako sú jazykové (gramatické) znalosti prítomné v kognitívnom svete človeka. Výklad prirodzeného jazyka, ktorý sa formuje a vyvíja len v jazykovej komunikácii, na základe jazykového povedomia, upriamuje našu pozornosť na to, že sa tak deje neintenčne, tzn., že človek sa nespráva podľa jazykových pravidiel, ktoré znútornil ako poznatky učným sa. Narážame tak na ideu o bezznalostnej gramatickej dispozícii, ktorej zárodok je vo wittgensteinovskom spôsobe myslenia o jazykových pravidlách: „Keďže gramatické pravidlá sú ‚vpísané‘ do jazykovej praxe, a teda jednotlivec, ktorý sa prirodzene socializuje v danom jazykovom spoločenstve, má k nim prístup len cez prax, táto dispozícia sa

navodzuje v tejto praxi. Deje sa to – ako sa už vyššie spomenulo – praktickým opakovaním príkladov.“ (Dolník, 2017, s. 52).

Človek je však aj bytosť logická, a teda aj jazyk môže reflexívne vnímať, poznávať a opísať ho, identifikovať jeho prvky a kategorizovať ich na základe abstrahovania (v systémovej lingvistiky na základe relevantných, diferenciačných vlastností). Výsledkom abstrakcie je predstava jazyka, ktorý možno prehľadne zobrazíť, funguje v ňom objektívna logika, ktorej prekážajú javy, ktoré nie sú relevantné. Vzniká tak predstava o abstraktnom jazyku, ktorého systém je reálny, pretože, pravda, vychádzalo sa z reálnej reči. Pri spätnom pohľade sa však výrazne prejavujú práve tie vlastnosti, od ktorých sa primárne abstrahovalo. Je to preto, že pri praktickom používaní nie sú dôležité len diferenciačné vlastnosti, resp. nevyhnutné a dostačujúce vlastnosti (ak uvažujeme o lexikálnom význame). Vychádzame z predpokladu, že človek kategorizuje na základe vlastností, ktoré sa opakovane vyskytujú, tzn., že sú frekventované, človek ich pozná ako typické vlastnosti istých javov. Nie náhodou sa nám do pozornosti tisne prototypová teória, ktorá charakterizuje prototyp ako zväzok typických vlastností, nie diferenciačných. Vychádzajúc z uvedeného sa ukazuje problém, ktorý súvisí s tým, že keď človek uplatňuje abstraktnú logiku v uvažovaní o jazyku, implicitne je v nej prítomné ideálne. Abstraktný systém sa preto začal hodnotiť v duchu „tak to má byť“, miesto „tak to je“. Inak povedané, ak sme vychádzali z reálnej reči, museli sme identifikovať jej podstatu, t. j. vlastnosti, ktoré sú podstatné, relevantné. Podstatné vlastnosti sa od nepodstatných musia líšiť a zároveň musia odlišovať javy navzájom, tzn., že relevantné sú tie vlastnosti, ktoré sú diferenciačné. Aby sme sa k daným vlastnostiam prepracovali, museli sme abstrahovať od nepodstatných, nediferenciačných vlastností. Ukázalo sa, že podstatou reči sú abstraktné vlastnosti, tzn., že ich musí obsahovať, a teda tak to má byť, ak má reč dobre fungovať. Tým sa do pozornosti stavia idealizácia: „Idealizácia ako poznávací postup, ktorý vedie k rekonštrukcii idealizovaných objektov (ideálny plyn, ideálna guľa, ideálny voľný pád a pod.), je prejav presvedčenia, že ideálne je skryté v podstate objektov.“ (Dolník, 2010b, s. 33). Toto myslenie (tzv. epistemologický, poznávací ideál), ktorého zárodok nachádzame už v predvedeckom poznávaní (už dieťa je zvedavé, čo je „za“ niečím, vnútri niečoho a pod. a neskôr prejavuje vôľu poznať to, čo svet, resp. jeho výseky riadi, teda niečo podstatné, skryté, významnejšie ako to, čo môže pozorovať), sa pretavilo aj do vedeckého poznávania jazyka, čím sa vytvorila protichodná tendencia. Proti tlaku prirodzenosti vystupuje tlak (a nakoniec aj preferencia) objektívnej logiky. Stalo sa to, že jazykovedci orientovaní na systémovú lingvistiky stotožnili epistemologický ideál spisovného jazyka s axiologickým ideálom, a teda presadili zásadu regulácie jeho používania v duchu ideálu (ideálneho jazykového systému). Keďže poznávanie smerujúce k ideálu jazyka je založené na abstraktnej logike (preukazuje sa pri rekonštrukcii jazykového systému), príslušné poučenia používateľa prirodzene prijímajú, lebo ich vnímajú z pozície abstraktnej logiky (ved' disponujú takou logikou, takže poučenia prijímajú ako logické). S tým súvisia zodpovedajúce jazykové postoje, ktoré sa v našom výskume prejavili ako príklon k normatívnosti v zmysle uplatňovania jazykových zákonitostí, pretože norma je v tomto duchu realizáciou systému. Podľa toho pri riešení jazy-

kovej neistoty používateľa musia reagovať zvnútorňovaním (akomodáciou) objektívneho pravidla.

Popri spomínanej abstraktnej logike pôsobí na nich ďalší faktor, a to ideál jazyka (ktorý nie je možné dosiahnuť) v ich motivačnom svete, v ktorom nachádzame ozvenu pradávneho myslenia, správania a konania človeka. Pri jej vysvetľovaní vychádzame zo vzťahu človeka k prírode, ktorú chce ovládnuť (kultivovať) a tým kultivovať aj seba. Na druhej strane je však prírodou ovládaný, ona ho ohraničuje, je preňho bariérou, ktorú musí prekonať. Ide o špecifický druh problému, ktorý vzniká preto, že človek chce prežiť, na čo sa navrstvuje túžba sebazachovania bez časového či priestorového obmedzenia. Reálne to však možné nie je, čo však nevylučuje predstavu bytosti neobmedzovanej prírodou, t. j. nadprirodzenej, ideálnej (porov. Dolník, 2010a, s. 160 – 161). Ideál je teda výsledkom fiktívneho prekonávania vlastnej biologickej ohraničenosti (do pozornosti sa tu dostáva pojem ega, teda obraz vlastného ja). V prípade spisovného jazyka ide o pocit alebo aj presvedčenie používateľov, že sú ohraničení neschopnosťou ovládať systém ako ideálnu stránku jazyka (jeho zákonitosti), ako ho opísali jeho znalci, experti – lingvisti, a tak sa musia obracať na nich (analógia s nadprirodzenou silou), aby prekonávali svoju znalostnú ohraničenosť. Premieta sa to do jazykovej kultúry, ktorá je zameraná na dosahovanie (nedosiahnuteľného) ideálu a ktorej cieľom je pestovanie konformného prístupu k jazykovej preskripcii (porov. Dolník, 2010b, s. 114). Nakoniec je súčasťou motivačného sveta kolektívu, ktorý podporuje pestovanie spisovného jazyka ako národnej hodnoty. Pozorujeme, že stotožnenie epistemologického a axiologického ideálu na základe systémovolingvistického prístupu k spisovnému jazyku zasiahlo aj jeho používateľov, čo je živnou pôdou pre antinaturalizačný tlak na nich. Ako sme však ukázali, z druhej strany silnie ich sklon k podpore naturalizačnej tendencie. Vidíme však, že fenomén ideál je významná retardačná sila.

Vysvetľovanie objektívnologického prístupu k jazyku odhaľuje, že ide o celý komplex jazykových postojov, ktoré majú spoločenskostabilizačný charakter, vyznačujú sa vysokou mierou trvanlivosti v čase, pretože sú spojené s tradíciou a ideológiou so sklonom k fundamentalizmu. Ich vplyv sa prejavuje tak, že vytvárajú kognitívny rámec, cez ktorý sa nahliada na jazykové prejavy (na to, ako sa používatelia vyjadrujú, ako aj na to, čím sa jazyk prejavuje) a tie sa potom hodnotia na škále správne : nesprávne, dobré : zlé, spisovné : nespisovné. Znamená to, že sila tejto tradície vytvára jazykové stereotypy. J. Dolník vysvetľuje stereotypy ako „mentálne opory pre uchopovanie a ďalšie kreovanie reality v konkrétnom kultúrnom kontexte (...) komplexné, kolektívom štandardizované predstavy podieľajúce sa na tvorbe obrazu o komunite, často emocionálne zaťažené, nie vždy správne, zato v kultúrnom prostredí veľmi stabilné“ (Orgoňová – Dolník, 2010, s. 72). Jazykové stereotypy sú potom kolektívom štandardizované (konvencionalizované) predstavy o jazyku, ktoré sa podieľajú na tvorbe obrazu o (vlastnej alebo cudzej) komunite (v našom výskume sa ukázali napr. v hodnotení prejavu na základe rodu, ale aj v tradičnej predstave vplyvu cudzích kultúr na slovenský jazyk). V krajnom prípade sa tradícia premieta do predsudkov, ktoré majú silný negatívny emocionálny charakter (napr. averzia voči anglicizmom sa v našom výskume prejavila v expresívnych vyjadreniach ako „prznenie jazyka“). Na druhej strane je táto tradícia stereotypmi a predsudka-

mi živená, keďže ide o najstabilnejšie sociálne postoje, ktorým sme síce nevenovali osobitnú pozornosť, ale v (jazykovom) živote kolektívu majú nie len poznávaciu, ale tiež socioadaptačnú a egodefenzívnu funkciu, tzn., že človek vynakladá snahu patriť do určitej vzťahovej skupiny, vyznávať jej hodnoty a snahu vyvarovať sa ohrozenia zvonku, podporovanú snahou udržať si stabilitu v postojoch. Praktickým dôsledkom vplyvu ideálov, ideológií, stereotypov a predsudkov je tiež hierarchizácia spoločnosti a s ňou spojený vznik jazykového snobizmu u používateľov, ktorí nesmerujú kritické postoje len voči cudzím jazykom, ale často sú objektom kritiky iní používatelia spisovnej slovenčiny, ktorí nenapĺňajú predstavy o uvedomelých používateľoch.

Z nášho výskumu jasne vyplynulo, že jazykový konzervativizmus je reálnym protismerným faktorom, ktorý odporuje presadeniu prirodzenej tendencie k demokratizácii jazyka, ktorá je rovnako reálna a ktorá by sa bola inak presadila rýchlejšie. Ukázalo sa tiež, aký význam zohrávajú jazykové postoje v živote society, pretože sú nie len stabilizačným, ale aj dynamizačným faktorom v prístupe k spisovnému jazyku. Navyše sa spolupodieľajú na znižovaní alebo zvyšovaní jazykového sebavedomia používateľov, tzn. na ich závislosti od autorít alebo na ich jazykovokultúrnej autonómnosti.

Ak má jazykoveda prispievať nie len k poznaniu a výkladu jazyka, ale aj spoločnosti a sveta vôbec, prínos konzervatívneho prístupu je otáznym. Zároveň je otáznym prínos v edukačnom prostredí (čo potvrdzujú merania čitateľskej gramotnosti slovenských žiakov) aj v praktickom živote, kde sa jazykové znalosti ľahko zabúdajú a používatelia sa zväčša vracajú k prirodzenojazykovému správaniu a konaniu. Výsledky nášho výskumu by mali prispieť k úvahám o zmene nahliadania na spisovný jazyk, ktorý je potrebné rozvíjať s ohľadom na používateľov jazyka ako na subjekty evolučne vybavené predpokladmi na jeho prirodzené ovládanie.

Ukazuje sa, že pre poznávanie používateľov je dôležité zamerať pozornosť nie len na jazykové prejavy v rámci rôznych diskurzov, ale je tiež potrebné preskúmať, ako sa orientujú v jazyku, čím sú dané ich preferenčné reakcie voči istým jazykovým prostriedkom a tiež novým informáciám.

V našej práci sa potvrdzuje pretrvávajúce napätie medzi jazykovými odborníkmi a používateľmi jazyka. Toto napätie vzniká ako následok:

- odporúčaní odborníkov a intervencií do jazyka z pozície jazykového systému, ktoré zvyšujú ich jazykovú neistotu a znižujú ich jazykové sebavedomie,
- povrchného hodnotenia používateľov, ktorí podľa slov jazykových kritikov nemajú záujem o zlepšovanie jazykového vedomia a tým aj o zlepšovanie jazykovej praxe a tiež úrovne kultúry vo všeobecnosti,
- teoretického opisu jazyka, ktorý neposkytuje adekvátne vysvetlenie jazykových zmien,
- subordinačného postavenia používateľov jazyka a submisívnosti mnohých z nich,
- udržiavania autonómnosti vedeckého sveta a vedeckej komunikácie, ktorá sa vo vzťahu k používateľom obmedzuje na popularizačnú literatúru, výsledky meraní jazykových znalostí na školách alebo na ročné hodnotenia o používaní jazyka vo verejnom styku a následné odporúčania nápravy.

Výsledkom takého prístupu je, že používatelia spisovného jazyka:

- sa taktiež autonomizujú, začínajú sa spoliehať na iné spôsoby zvyšovania jazykového vedomia, napr. prostredníctvom virtuálnej poradne,
- majú potrebu viesť o jazykových otázkach diskusiu, čo sa prejavuje pri riešení jazykových neistôt, tzn., že preferujú interakciu, v ktorej má význam „hlas“ relevantnej časti používateľov jazyka,
- odmietajú subordinačné postavenie vo vzťahu k jazykovým odborníkom,
- majú snahu isté javy nie len opísať, ale aj vysvetliť, čím rozširujú svoju metajazykovú hodnotiacu kompetenciu o pragmatický rozmer,
- začínajú sa ozývať v prospech demokratizácie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorá by reagovala na ich diferencované spisovno-jazykové potreby.

Vytvára sa tak priestor pre novú koncepciu teórie spisovného jazyka, ktorá by nezáležala z autority kodifikácie, ale kodifikácia by mala orientačný a odporúčací charakter. Okrem toho by mala podporovať tendenciu k naturalizácii jazyka, pričom by vychádzala z opisu, ktorý by definoval používateľov súčasného spisovného jazyka s ohľadom na ich jazykové povedomie a prirodzenojazykové správanie a konanie, tzn., že by definoval reálne fungovanie jazyka, resp. reálnu normu. Uvedená myšlienka nadväzuje na ideu starostlivosti o spisovný jazyk (porov. Dolník, 2010a), ktorá by nahradila aktuálnu koncepciu ochrany jazyka, ktorá sa opiera o pocit ohrozenia súvisiaci s minulosťou, tzn., že v súčasnosti (v dobe existencie suverénneho jazykového spoločenstva) sa prejavuje ako anachronizmus.

Okrem toho sa ukazuje, že takéto poznávanie používateľov jazyka významne prispieva k rozširovaniu sociovedeckej komunikácie v tom zmysle, že sa jazykovedné bádanie orientuje na aktuálne sociálne problémy používateľov jazyka, resp. na úlohu jazyka pri vzniku, pretrvavaní, ale aj riešení daných problémov. Osobitne sa tak, na základe našej práce, javí pôsobenie stereotypov a predsudkov, ktoré sú základom ďalšej pragmatickej inštrumentalizácie jazyka, napr. jazykového násillia, jazykovej diskriminácie a pod.

Literatúra

- AFFIFI, Walid A. – WEINER, Judith L., 2004. Toward a Theory of Motivated Information Management. In: *Communication Theory*. Volume 14, Issue 2, Pp. 167–190.
- BANDURA, Albert, 1971. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press, 46 p.
- BLANÁR, Vincent, 1950. *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 138 s.
- BLANÁR, Vincent, 1996. *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda, 250 s.
- BLANÁR, Vincent, 2004. Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: *Jazykovedný časopis*. Roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.
- BLANÁR, Vincent, 2008. *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 77 s.
- BOHNER, Gerd a Norbert SCHWARZ, 2001. The Construction of Attitudes. In: A. TESSER a N. SCHWARZ, Eds. *Intrapersonal Processes (Blackwell Handbook of Social Psychology)*. Oxford, UK: Blackwell, pp. 436 – 457.
- BOHNER, Gerd, 2006. Postoje. In: W. STROEBE a M. HEWSTONE, Eds. *Sociální psychologie. Moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, s. 281 – 328.
- BOHNER, Gerd and Nina DICKEL, 2011. Attitudes and Attitude Change. [online] In: *Annual Reviews of Psychology*. Vol. 62, pp. 391 – 417. [cit. dňa 27-4-2017]. Dostupné z: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.psych.121208.131609>
- BRADAC, James J., Aaron C. CARGILE and Jennifer S. HALLETT, 2001. Language Attitudes: Retrospect, Conspect, and Prospect. In: W. P. ROBINSON and H. GILES, Eds. *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Wiley & Sons, pp. 137 – 155.
- BURAJ, Ivan, 2000. *Foucault a moc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 188 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára, 1991. Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania. In: *Slovenská reč*. Roč. 56, č. 5 – 6, s. 262 – 276.
- ČMEJRKOVÁ, Světa, 2010. Postoje k jazyku – výzkumy a interpretace. In: S. ČMEJRKOVÁ, J. HOFFMANOVÁ a E. HAVLOVÁ, Eds. *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, s. 297 – 304.
- DANEŠ, František, 1979. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: J. CHLOUPEK, red. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79 – 91.
- DOLNÍK, Juraj, 1997. Kritika jazykovej kritiky. In: S. ONDREJOVIČ, red. *Sociolinguistica Slovaca. 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava: Veda, s. 28 – 34.
- DOLNÍK, Juraj, 1998. K pragmatike vlastných mien. In: M. MAJTÁN a P. ŽIGO, reds. *13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997. Zborník materiálov*. Bratislava: Esprima, s. 21 – 25.
- DOLNÍK, Juraj, 2007a. *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 231 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2007b. *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Bratislava: Stimul, 152 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2010a. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram, 224 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2010b. *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: Veda, 301 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2010c. Synchronná dynamika morfológie. In: J. DOLNÍK, red. *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 66 – 96.
- DOLNÍK, Juraj, 2012. *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram, 368 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2013. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. 2. dopl. vydanie. Bratislava: Veda, 432 s.
- DOLNÍK, Juraj a kol., 2015. *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris, 316 s.

- DOLNÍK, Juraj, 2017. *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, 248 s.
- DOLNÍK, Juraj, 2018. Jazykové znalosti a ovládanie jazyka. In: *Jazykovedný časopis*. Roč. 69, č. 1, s. 77 – 90.
- DOLNÍK, Juraj, 2019. *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, 198 s.
- EAGLY, Alice H. and Shelly CHAIKEN, 2005. Attitude Research in the 21st Century: The Current State of Knowledge. In: D. ALBARRACIN, B. T. JOHNSON and M. P. ZANNA, Eds. *The Handbook of Attitudes*. New York, London: Psychology Press, pp. 743 – 768.
- FISHBEIN, Martin and Icek AJZEN, 1975. *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 578 p.
- FURDÍK, Juraj, 1979. O vzťahu nositeľov jazyka k jazyku. In: J. CHLOUPEK, red. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 66 – 68.
- GILES, Howard, 1973. Communicative Effectiveness as a Function of Accented Speech. In: *Speech Monographs*. Vol. 40, pp. 330 – 331.
- GILES, Howard and Tamara RAKIĆ, 2014. Language Attitudes: Social Determinants and Consequences of Language Variation. In: T. M. HOLTGRAVES, Ed. *The Oxford Handbook of Language and Social Psychology*. New York: Oxford University Press, pp. 11 – 26.
- GREENWALD, Anthony G. and Mahzarin R. BANAJI, 1995. Implicit Social Cognition: Attitudes, Self-Esteem, and Stereotypes. In: *Psychological Review*. Vol. 102, No. 1, pp. 4 – 27.
- HORÁK, Gejza, 1971. Postoj k jazyku. In: *Kultúra slova*. Roč. 5, č. 4, s. 97 – 100.
- HORECKÝ, Ján, 1979a. Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch. In: J. CHLOUPEK, red. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 12 – 20.
- HORECKÝ, Ján, 1979b. Východiská k teórii spisovného jazyka. In: J. RUŽIČKA a J. KAČALA, reds. *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, s. 13 – 22.
- HORECKÝ, Ján, 1991. Jazykové vedomie. In: *Jazykovedný časopis*. Roč. 42, č. 2, s. 81 – 89.
- HORECKÝ, Ján, 2001. *Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 52 s.
- CHROMÝ, Jan, 2009. Postoje k jazyku, technika spojitých masek a čeština. In: *Naše řeč*. Roč. 92, č. 5, s. 252 – 262.
- CHROMÝ, Jan, 2014. *Základy sociolingvistiky. Učební materiál pro studenty oboru Český jazyk a literatura*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 79 s.
- KAČALA, Ján, 1971. Teória a prax v jazykovej kultúre. In: *Kultúra slova*. Roč. 5, č. 3, s. 65 – 67.
- KAČALA, Ján, 2009. Systémové základy jazyka a jazykovej kultúry. In: M. POVAŽAJ, ed. *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 9. – 10. septembra 2004 v Bratislave*. Bratislava: Veda, s. 25 – 31.
- KAČALA, Ján, 2020. O prirodzenosti prirodzeného jazyka. In: *Literárny týždenník*. Roč. 33, č. 17 – 18, s. 16.
- KOLLÁRIK, Teodor a kol., 2011. *Sociálna psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 546 s.
- KOMÁREK, Miroslav, 1981. Aktuální otázky jazykové kultury. [online] In: *Naše řeč*. Roč. 64, č. 3. [cit. 2019-03-17] Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6256>
- KRÁL, Ábel a Anna RÝZKOVÁ, 1990. *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 128 s.
- KROSNICK, Jon A. et al, 2005. The Measurement of Attitudes. In: D. ALBARRACIN, B. T. JOHNSON and M. P. ZANNA, Eds. *The Handbook of Attitudes*. New York, London: Psychology Press, pp. 21 – 76.
- LANSTYÁK, István, 2016. *Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár)* [online]. [cit. 2019-03-17] Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/lanstyak_2016_jazykove-ideologie_27.01.2016.pdf

LOTKO, Edvard, 2004. Současné postoje uživatelů k jazyku (sociolingvistický pohled na vybrané problémy). In: Petr Pořízka, ed. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Phacultas Philologica Philologia 84. Studia Bohemica IX*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 73 – 80.

NEMCOVÁ, Emília, 2004. Jazykové postoje ako indikátor jazykového vedomia. In: I. POSPÍŠIL a M. ZELENKA, Eds. *Aktuální slovakistika. Brněnské texty k slovakistice VII*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, s. 131 – 145.

OLOŠTIAK, Martin, 2010. Morfológia vlastných mien. In: J. DOLNÍK, red. *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 97 – 134.

ONDREJOVIČ, Slavomír, 2008. *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda, 304 s.

ORAVCOVÁ, Anna, 1991. Postoje k jazykovému výskumu. In: *Slovenská reč*. Roč. 56, č. 5 – 6, s. 288 – 294.

ORAVCOVÁ, Anna, 1995. Vzťah k jazyku ako faktor ovplyvňujúci jazykové vedomie. In: S. ONDREJOVIČ a M. ŠIMKOVÁ, reds. *Sociolinguistica Slovaca. 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 65 – 73.

ORAVCOVÁ, Jitka, 2004. *Sociálna psychológia (vysokoškolská učebnica)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 314 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga a Juraj DOLNÍK, 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 229 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga a Alena BOHUNICKÁ, 2011. *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 251 s.

PAULINY, Eugen, 1979. Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: J. RUŽIČKA a J. KAČALA, reds. *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, s. 43 – 51.

POVAŽAJ, Matej, ed., 2013. *Pravidlá slovenského pravopisu*. 4. nezmenené vydanie. Bratislava: Veda, 592 s.

RIPKA, Ivor, 2005. Postoje komunikantov k súčasným deflektivizačným tendenciám. In: J. DOLNÍK, red. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 206 – 212.

RUŽIČKA, Jozef, 1967. Tězy o slovenčine. In: *Slovenská reč*. Roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.

SOKOLOVÁ, Miloslava, 2007. *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 338 s.

ŠIKRA, Juraj, 1991. Sociolingvistický výskum jazykového vedomia. In: *Slovenská reč*. Roč. 56, č. 5 – 6, s. 257 – 262.

TECHTMEIEROVÁ, Bärbel, 1987. Tězy o jazykovej kultúre. In: *Slovenská reč*. Roč. 52, č. 1, s. 3 – 15.

VALENTOVÁ, Iveta, 2013. Kde sa vzalo prechýľovanie priezvisk? In: *Kultúra slova*. Roč. 47, č. 5, s. 261 – 281.

VAŇKO, Juraj, 1999. *Komunikácia a jazyk*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 201 s.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK, eds., 2008. *Sociální psychologie. 2.*, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, 408 s.

ŽIGO, Pavol, 2011. Osudy slov škatuľa a krabica. In: *Kultúra slova*. Roč. 45, č. 4, s. 193 – 199. zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky 270/1995 Z. z. [online]. [cit. 2019-03-17]. Dostupné z: <http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk/zakon-o-statnom-jazykuc2.html>